

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний,
Науковий та Літературний
місячник

Ігор ЛОСІВ:
Особливості
російської експансії
на півдні України

Ігор МАРЧУК:
Гурбенський бій
мовою свідчень,
фактів, документів

Віталій ШЕВЧЕНКО:
Григорій Сковорода
у спогадах та
перших
дослідженнях

Наталя КУЧЕР:
Григорій Ґалаґан:
меценат і
благодійник

Володимир
В'ЯТРОВИЧ:
Позиція ОУН щодо
перспектив Третьої
світової війни

Богдан ТИХОЛОЗ:
Тайнопис циклу
Івана Франка
«Excelsior!»

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний,
науковий і літературний
місячник

Видає

Українська Інформаційна Служба
Передплатний індекс – 74173

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scholarly & Literary
Journal

Published monthly by
The Ukrainian Information
Service Ltd.

ISSN: 0042-9422

Реєстраційне свідоцтво – серія KB № 1693

Головний редактор – Степан Олеськів
Заступник головного редактора – Лариса Йолкіна

Редакційна колегія:

Іван Білас, Андрій Гайдамаха, Степан Галамай, Ярослав Дашкевич, Григорій Дем'ян,
Ілля Дмитрів, Віталій Дончик, Святослав Караванський, Сергій Квіт, Омелян Коваль,
Володимир Косик, Любомир Наконечний, Василь Олеськів, Володимир Погребенник,
Анатолій Погрібний, Тарас Салига, Володимир Сергійчук, Генадій Сіренко,
Петро Цимбалістий, Микола Шатилов.

Редакція і адміністрація

01034 м. Київ, вул. Ярославів вал, 9, пом. 5, 6
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Great Britain

Телефони: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: (020) 7607 6266

Факс: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: (020) 7607 6737

e-mail: vshliakh@mwfree.net (Лондон); wsh@yaroslava.kiev.ua (Київ)

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди відповідають поглядам Редакційної колегії. Редакція застерігає собі право скорочувати матеріали і виправляти мову. За достовірність надрукованих матеріалів відповідальність несуть автори. Надіслані матеріали редакція не рецензує і не повертає. Листування з читачами та авторами – тільки на сторінках журналу.

На обкладинці: На Бойовий Фонд ОУН – 20 крб. Дереворит Н. Хасевича.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 2003 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	110 дол.	60 дол.	10 дол.
Аргентина	55 дол.	30 дол.	5 дол.
Велика Британія	45 фунт.	23 фунт.	4 фунт.
Канада	110 дол.	60 дол.	10 дол.
ЕС	90 евро	50 евро	8 евро
США	90 дол.	50 дол.	8 дол.

Передплата в інших країнах – рівновартість доларів США.

В Україні собівартість 5 грн. – продажна ціна договірна.

Спонсорські передплати для України 25 доларів США або їх рівновартість.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед безпосередньо на адресу адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні або на адреси наших представників.

Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service, Ltd.

Зміст

Про авторів	2
Сучасні проблеми	
<i>Ігор Лосів.</i> Особливості російської експансії на півдні України	3
До 60-річчя УПА	
<i>Ігор Марчук.</i> Гурбенський бій мовою свідчень, фактів, документів	11
Історія	
<i>Володимир Косик.</i> Українська Повстанська Армія. Короткий історичний огляд (Закінчення)	21
<i>Петро Ференц.</i> Розвал Чехо-Словаччини і державницькі устремління українців Закарпаття (Закінчення)	33
Постаті	
<i>Віталій Шевченко.</i> Григорій Сковорода у спогадах та перших дослідженнях	47
<i>Наталя Кучер.</i> Григорій Галаган: меценат і благодійник	60
<i>Микола Шатилов.</i> Ignis – Лідія Райчинець	66
Ідеологія	
<i>Володимир В'ятрович.</i> Позиція ОУН щодо перспектив Третьої світової війни	73
<i>Олександр Богатирчук.</i> Блиск і злидні критиків українського націоналізму або до генези розвитку націоналістичного руху	81
Літературознавство. Критика	
<i>Богдан Тихолоз.</i> Від алегорії до символу (філософсько-поетичний тайнопис циклу Івана Франка «Excelsior!»)	88
Повертаючись до надрукованого	
<i>Олександр Іващенко.</i> Штрихи до біографії поета Леоніда Полтави	105
Література	
<i>Марія Дмитренко.</i> На смерть, не на життя... (Частина II)	108
Огляди. Рецензії	
<i>Аліна Пляченко.</i> УПА чи ОУН-УПА	123
Посмертні згадки	
Сл. пам. Григорій Пришляк	127
Сл. пам. Василь Галаса-«Орлан»	128

Про авторів

Ігор Лосів

кандидат філософських наук

Ігор Марчук

аспірант Львівського національного
університету ім. Івана Франка

Володимир Косик

доктор міжнародних стосунків, історії,
професор Українського вільного університету,
м. Мюнхен, колишній викладач Національного
інституту східних мов і цивілізацій, м. Париж

Віталій Шевченко

кандидат філологічних наук,
завідувач сектору давньої літератури
Національного музею літератури України,
докторант Інституту філософії НАНУ

Наталя Кучер

вчений секретар Національного
музею літератури України, м. Київ

Володимир В'ятрович

аспірант Інституту українознавства
ім. Івана Крип'якевича

Олександр Богатирчук

член Центрального Проводу
Молодіжного Націоналістичного Конгресу

Богдан Тихолоз

аспірант катедри української літератури
ім. акад. М. Возняка
Львівського національного університету
ім. Івана Франка

Олександр Іващенко

завідувач історичного відділу Роменського
краєзнавчого музею

Ігор Лосів

Особливості російської експансії на півдні України

Останні два роки російсько-українських та українсько-російських відносин позначені надактивною і всебічною московською експансією в Україну. Вітчизняна промисловість нині значною мірою контролюється росіянами, насамперед це помітно в паливно-енергетичній галузі, російський капітал дедалі більше захоплює ключові позиції в українській фінансовій сфері. Україна відчуває й шалений політичний тиск Москви щодо всіляких «союзів», «об'єднань», «інтеграції» з колишньою метрополією. Інформаційний простір нашої держави позначений тотальним пануванням північної сусідки, за винятком деяких українських островців у Галичині та Києві. Український книгодрук перетворився на національно-культурний ексклюзив на тлі потужних російськомовних книжкових потоків. Держава Україна перетворилася на своєрідний заповідник російського шоу-бізнесу. Отже, країна зазнає серйозної і небезпечної поразки в трьох найважливіших сферах людського буття: політиці, духовності та економіці. Нинішній курс керівництва України у відносинах з Росією можна визначити лише як «капітулянтство». Офіційний Київ здає позиції Української Держави по всіх напрямках. Такий політичний курс української керівної еліти надзвичайно стимулює зазіхання всіх російських прихильників імперського реваншу, надихаючи їх до нових вимог і ультиматумів нашої країні.

Так звана економічна «співпраця» з російським бізнесом на практиці означає підпорядкування йому тих чи інших найкращих українських підприємств, створення для нього кращих умов, ніж для інших можливих інвесторів і т. д. За цим капіталом часто-густо відчувається державна підтримка Росії, що за відсутності аналогічної державної підтримки українського (не лише олігархічного!) бізнесу ставить українських і російських бізнесменів у вельми різні умови.

Російський капітал є надзвичайно політизований і контрольований державою з її геополітичними інтересами. Офіційна Москва підтримує свій капітал в Україні, але й російський капітал працює на її геополітичні цілі за межами Російської Федерації. Ця потужна державна підтримка російського бізнесу створює в Україні систему нечесної конкуренції на користь росіян. Українському бізнесові за цілковитої байдужості, а нерідко й корисливої ворожості київського режиму, лишається тільки вибирати між ролею молодшого партнера росіян та ролею жертви знищення

методами фінансової експансії. Ці процеси охоплюють цілу Україну, але найбільше вражає їхній масштаб на Півдні держави, де Росія представлена інституційно у вигляді військових баз та їхньої економічної, політичної та ідеологічної інфраструктури. Російським успіхам на цих теренах сприяє й той факт, що протягом десятиліть український Південь (за часів УРСР) зазнавав потужнішого від українського російського культурно-інформаційного впливу. Сьогодні Російська Федерація і безпосередньо, і через свої сателітні організації намагається не тільки не втратити, але й значно посилити цей вплив.

Зокрема, йдеться про доволі успішні намагання економічно прив'язати до Росії такі українські території як Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області, Південь Донецької і, над усе, Крим і Севастополь. Простежується цікава перспективна тенденція до забезпечення переваги російського економічного впливу на цих теренах над українським.

Підпорядкування заводів, створення робочих місць, фінансова підтримка окремих громадських організацій, навчальних закладів, видань здійснюється не з благодійною метою, а щоб зробити значну частину населення України залежною від фінансової ласки Москви. Як не дивно, така цілком прозора московська політика російської адаптації українських земель, викликає бурхливе захоплення офіційного Києва під приводом «співпраці» і «поглиблення зв'язків».

На відміну від київських керівників, Росія активно працює над тим, щоб ці зв'язки між українськими землями і московським центром були міцнішими, інтенсивнішими за їхні зв'язки з власною столицею. Наприклад, в українському місті Севастополі понад 80 тисяч мешканців (з 380 тисяч населення цього міста) працюють на підприємствах і в структурах Чорноморської флотії Російської Федерації. Причому рівень оплати праці там штучно підтримується вище за середньоросійський.

Штучно підтримується й вища платня російських офіцерів (які служать на території України), ніж платня не лише українських, а й російських офіцерів, які служать у Росії на тій же Чорноморській флотії (у Новоросійську, Туапсе, Анапі і т. д.). Діяльність Російських структур на українській території сприяють переходові громадян у російське громадянство. Уже сьогодні 25% мешканців українського Севастополя є громадянами Росії. Часто мешканці Півдня України мають подвійне громадянство, хоча це заборонено національним законодавством. Подібна тактика повзучої зміни громадянства може бути поширена на інші (найбільш проблемні) регіони України. В цьому сенсі український Південь, і насамперед Севастополь та Крим, є цікавою лабораторією та індикатором російської політики щодо України.

Найбільш демонстративно діє Російська Федерація на Півдні України у сфері інформації, освіти, культури, культивування російської мови та російських вартостей. Створюється величезна кількість не лише російськомовних, але й адміністративно підпорядкованих Москві навчальних за-

кладів з російськими програмами викладання. Лише в Севастополі працює приблизно 15 філій російських вищих навчальних закладів, не рахуючи філію Московського університету. Зараз вирішується питання про створення в місті російської православної гімназії, під яку вже виділили землю. Через ці структури ведеться масоване зомбування місцевого населення в однозначно антиукраїнському дусі. Привертає увагу те, що до Московського університету в Севастополі приймають молодь з усієї України, мотивуючи це необхідністю виховання проросійської еліти для України. Патроном цього навчального закладу (як і майбутньої російської православної гімназії) вважається мер Москви – Ю. Лужков.

Це відбувається тоді, коли вже 11 років офіційний Київ саботує створення бодай одного українського середнього навчального закладу з українською мовою навчання, не кажучи вже про філію Київського чи Львівського університетів або Києво-Могилянської академії.

Водночас, усіляко поширюють свій вплив російські кола, використовуючи свою «п'яту колону» в адміністрації міста, б'ють будь-які спроби посилити український вплив у Севастополі, який, між іншим, є головною базою Військово-морських сил України.

На Півдні України здійснюється послідовна, системна дискримінація українців за мовною, культурною і релігійною ознаками. Чотири українські школи Криму (на 700 тисяч кримських українців) працюють у непристосованих приміщеннях і відчують постійний ворожий тиск з боку проросійської адміністрації.

На теренах Криму де факто заборонена Українська Православна Церква (Київський патріархат) та Українська Греко-Католицька Церква, що змушені діяти в напівпідпільних умовах. Їх постійно намагаються адміністративним чи судовим шляхом позбавити храмів (це, як правило, погано пристосовані для культових цілей приміщення) і всіляко саботують будівництво нових. Українські державні чиновники (!) в Криму відверто виявляють свої симпатії лише до однієї конфесії: Московського патріархату, публічно демонструючи свою зневагу до українських церков. Це видно з інтерв'ю газеті «Кримська світлиця» керівника управління в справах релігії Автономної Республіки Крим В. Маліборського. Ось заява державного службовця, який за Конституцією та законами України повинен об'єктивно й неупереджено ставитися до всіх релігійних конфесій:

Річ у тім, що Філарета в традиціях православ'я піддали анафемі, і ті священники, яких він рукопокладал пізніше, не мають благодатної Божої сили, оскільки її позбавлено самого Владику. Тож люди, які йдуть до церков УПЦ КП, не можуть знайти там те, чого шукають.

... Тому священники УПЦ МП і пояснюють людям, аби врятувати їх від гріха, яка церква є канонічною.¹

1. Шляхи Господні несповідимі. Інтерв'ю В. А. Маліборського // Кримська світлиця. – 3 травня 2002 р.

Подібна заява є надзвичайно характерною для багатьох держслужбовців і свідчить про рівень розуміння ними релігійної політики Української Держави та дотримання Конституції. Переважна більшість вірних УПЦ КП та УГКЦ в Криму та Севастополі позбавлена можливості задоволення свої релігійні потреби. Те мале, що мають кримські українці у сфері духовності, освіти та культури, значною мірою постало та існує завдяки самовідданій допомозі галичан та української діаспори США, Канади та Західної Європи.

Часто самі російські мас-медіа розкривають пляни своєї держави на українській землі. Так, зокрема, «Газета Российской общины Севастополя» № 10, 2002 р. надала свої шпальти московському аналітикові, який заявив: «Чорноморська флотія є природним обмежувачем суверенітету України». Ця ж газета в № 12 надала можливість виступити депутатові держдуми Росії В. Лисенку, який, по-перше, назвав свій виступ «І прийде день...», а по-друге, зізнався, що прибув у Севастополь на запрошення командувача російської Чорноморської флотії. Що ж він заявив, перебуваючи на українській території?

Я впевнений, що прийде день, і ми знову повернемося до цього питання, і Севастополь, і Крим обов'язково повернуться до Росії. Я вважаю, що ці питання не можна забувати, про них треба постійно нагадувати і суспільству, і нашим керівникам у першу чергу, оскільки в захваті постійних зустрічей в Сочі та Форосі у них виникає відчуття, що ніяких проблем більше немає. За гостинним українським столом дається багато обіцянок про прекрасне спільне майбутнє [?! – І. Л.], але, коли починаєш запитувати, коли ж Україна приєднається до братнього російсько-білоруського союзу, то відповіді немає.²

«Як депутат, який представляє в Держдумі Севастополь [?! – І. Л.], свою позицію з цього питання відстоюю скрізь: і в засобах масової інформації й в Державній думі».³

Варто зазначити, що ця відверто підривна, антидержавна газета видається в друкарні російської Чорноморської флотії (місто Севастополь) «Флаг Родіни». За нею стоїть так званий Конгрес російських громад, очолюваний раніше формально, а нині неформально Дмитром Rogozinim – головою комітету з міжнародної політики держдуми Російської Федерації.

На жаль, п. Лисенка важко покарати, бо він висловлюється в такий спосіб, перебуваючи на теренах російської військової бази в Севастополі. Ця база має статус екстериторіяльності. Але всупереч усталеним міжнародним юридичним засадам, територію російської бази в Севастополі не визначено і не позначено на місцевості. Відтак трактування російської військової бази на українській землі може бути безмежно широким. Для

2. И настанет день... // Газета Российской общины Севастополя. – № 12. – Август 2002 г.

3. Там само.

прикладу, слід нагадати, що військова база фльоти США в італійському місті Гаєта має чіткі кордони з відповідними позначеннями італійською та англійською мовами, перепускні пункти з італійськими вартовими. Більше того, американські військові можуть з'являтися на вулицях цього італійського міста лише в цивільному одязі, аби не дратувати італійців чужими одностроями.

Натомість, над усім центром Севастополя майорять російські прапори і над усіма російськими військовими частинами. Російська фльота постійно вимагає й отримує від української сторони нові земельні ділянки для своїх потреб. ЧФ РФ завдає значних фінансових збитків місту Севастополю та Українській Державі, бо користується всіма інфраструктурами (каналізацією, водопроводом, електромережами), не сплачуючи за них. Діти російських військових безкоштовно навчаються в українських навчальних закладах, користуються послугами лікувальних установ. Російські військові задурно користуються міським транспортом. Усе це – коштом України.

Але ЧФ сьогодні не так військова, як військово-політична та ідеологічна структура.

ЧФ Росії має в Севастополі споруди, що не є необхідними для виконання суто військових функцій, а використовуються як центри пропаганди і впливу на місцеве населення (переважно громадян України). До них належать: будинок офіцерів російської фльоти (перебуває під патронатом мера Москви Ю. Лужкова), клуб матросів російської фльоти. Для частини дітей російських військовослужбовців існує школа, що підпорядковується міністерству оборони Росії. Як зазначали проросійські ЗМІ Севастополя і Криму, цю школу створено, щоб вберегти російських дітей від українського впливу, насамперед, на уроках історії. Плянується створення ще кількох середніх шкіл міністерства оборони Росії на українській землі. Філія Московського університету ім. М. Ломоносова розташована на території військової частини Чорноморської флоти РФ. Цей ВНЗ формується насамперед як центр пропаганди і підготовки кадрів, які, найімовірніше, працюватимуть в Україні, але цілковито поділятимуть погляди мера Москви Ю. Лужкова. Ці погляди всім добре відомі, тому немає потреби характеризувати їх докладно. Найпотужнішим факультетом Севастопольської філії університету ім. М. Ломоносова є факультет мас-медіа (журналістики). Він диспонує найсучаснішою телерадіоапаратурою, якої не мають навіть найпотужніші московські телеканали.

Тут охоче готують фахівців із числа громадян України саме для роботи в галузі соціально-інформаційних технологій. За форс-мажорних обставин в інформаційному відношенні Севастополь може бути легко ізолюваний від решти України, до речі, так само як на світовій арені забльована українська інформація про події в Кримському регіоні. Ця формально освітня структура, розташована за парканом військової частини

Росії, становить серйозну небезпеку для національних інтересів України на Півдні. Чорноморська флотія Росії має в Севастополі власну потужну телерадіокомпанію на чолі з російським офіцером Лебедевим. Вона добре фінансується і має на порядок більші можливості, ніж телерадіокомпанія Військово-морських сил України на чолі з капітаном I-го рангу Мирославом Мамчаком.

Однак російські військові цим не задовольняються і весь час втручаються у внутрішні справи України, в її освітню, культурну, мовну та інформаційну політику. Зокрема, ЧФ РФ активно підтримує на території Севастополя і Криму Московський патріархат в особі УПЦ МП. Уже цитований вище депутат Російської держдуми В. Лисенко, що прибув до Севастополя на запрошення командувача Чорноморської флотії, публічно віддавав накази ієрархам Кримської єпархії УПЦ МП (що нібито є «самостійною у управлінні») щодо їхньої кадрової політики:

Я пам'ятаю ситуацію, коли Папа Римський напередодні свого приїзду до України відрядив свого понтифіка [російський депутат Держдуми переплутав понтифіка з нунцієм! – І. Л.] до Севастополя і отець Георгій [благочинний Севастопольської округи УПЦ МП – І. Л.] зі своєю паствою не пустили його до свого храму. Після цього архієпископ Лазар [керівник Кримської єпархії УПЦ МП – І. Л.] усунув отця Георгія від керівництва Севастопольським благочин'єм. Я особисто написав листа до нашого патріарха Алексія II з проханням ужити заходів, щоб справедливість було встановлено, і отця Георгія було поновлено на його посаді.⁴

Цей фрагмент яскраво ілюструє реальний рівень «самостійності в управлінні» Української Православної Церкви Московського патріархату.

Чорноморська флотія регулярно організує для учнів шкіл Севастополя, які підпорядковуються Міністерству освіти і науки України, конкурси учнівських творів на тему: «Життя кожного належить Батьківщині» (під Батьківщиною мають на увазі Росію). Авторів найбільш антиукраїнських творів заохочують подорожами до Москви за рахунок РФ. Офіційний Київ залишається до цього цілком байдужим, а це заохочує пропагандистські структури Чорноморської флотії для проведення подальшої агітаційної роботи з українськими школярами.

Отже, ЧФ РФ на українській території існує і діє як потужна військово-політична та ідеологічна структура, як держава в державі, як енклава Росії в Україні. І цей енклава має тенденцію до розширення, як територіального, так і політичного, виконуючи насамперед функцію тиску на Україну, підтримуючи місцеві сепаратистські антиукраїнські рухи. Сам по собі кримський сепаратизм досить слабкий у порівнянні із сепаратизмом Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії, Нагірного Карабаху. Його сила – у всебічній підтримці Москви.

4. Там само.

Особливу роллю в цій підтримці відіграє Чорноморська флотія. Для остаточної легітимізації Чорноморської флотії в Україні як енкави Російської держави бракує лише запровадження на цій частині української землі російського законодавства та судової системи. Проте такі спроби російської сторони вже зафіксовано. У серпні 2002 року, перебуваючи в Севастополі, уповноважений з прав людини Російської Федерації Олег Миронов запропонував скрізь в Україні, де розташовані російські військові частини, створити російські військові суди. Миронов поскаржився, що «українська сторона вважає, що на її території не може бути розташовано судові органи іншої держави», але висловив надію, що це питання можна врегулювати (на користь Росії) на рівні президентів двох держав.⁵ Узаконення в Україні іноземних військових судів означатиме суттєве обмеження суверенітету України, перехід частини її території під юрисдикцію іноземної держави. За Конституцією України, на всій її території чинними можуть бути лише закони України. Будь-який виняток з цієї норми означатиме, що суверенітет України є частковим. Усі іноземні громадяни, що перебувають на території України, повинні дотримуватися її законів та виконувати рішення її судів. Створення на українській землі іноземного енкаву, що не визнає українського законодавства є абсолютно неприпустимим і загрозливим. Проте такий енкав де факто вже створено.

Чорноморська флотія Росії дуже активно впливає й на місцеві державні адміністрації України. Це неприховано виявляється в їх ставленні до російської флотії та до Військово-морських сил України. Для українських чиновників у Севастополі та Криму на першому місці потреби російської флотії. До українських військових міська державна адміністрація ставиться за принципом «на тобі абоже, що росіянам негоже». Таке ставлення до ВМС України як до структури другого гатунку місцевими чиновниками відкрито демонструється та культивується. За останні роки ЧФ Росії разом з проросійськими організаціями Севастополя встановили 19 пам'ятників та пам'ятних дощок на честь діячів Російської та Советської імперії. Тим часом, звернення офіцерів ВМС України з проханням перейменувати площу імені 50-ліття СРСР на площу імені гетьмана Сагайдачного було визнано владою міста «недоцільним». Севастопольські чиновники дотримуються цього переконання й після публічно висловленого прохання Л. Кучми вшанувати пам'ять гетьмана. Однак це прохання Президента України навіть не було внесено до плану роботи сесії міської ради.

На жаль, українські політичні партії національно-демократичного спрямування, заклопотані розподілом посад у Верховній Раді, недооцінюють ступеня загрози з Півдня і доволі байдуже ставляться до того, що там відбувається. Підвищена активність російської держави, російських політичних

5. Зинченко С. Олег Миронов підтверджує, хоча ми і сами догадувались // Флот України. – № 35. – 31 серпня-6 вересня 2002 р.

партій та громадських організацій на Півдні України не зустрічає адекватного українського спротиву. Слід відзначити глибоке нерозуміння українською політичною елітою складних проблем Півдня України, несформованість українського геополітичного мислення на рівні вимог ХХІ століття. Український контроль Криму і Севастополя є запорукою існування України як повноцінної незалежної держави і суб'єкта європейської політики. Можлива втрата цих територій означатиме для України геополітичну катастрофу. Це добре розумів найвидатніший мислитель України ХХ ст. в галузі геополітики – Юрій Липа, про що свідчить його фундаментальна праця «Чорноморська доктрина», видана в 1940 році у Варшаві. За ці роки книга Ю. Липи стала бібліографічним раритетом. Якби українська громадськість спромоглася перевидати цей твір, це стало би значним кроком уперед у справі геополітичної освіти керівної еліти України.

Отже, особливості сучасного етапу російської експансії на Півдні України полягають:

- у послідовному намаганні ізолювати Південь України в мовному, культурному, інформаційному відношенні від решти України, створюючи для цього потужну російську паралельну систему освітніх, культурних та інформаційних установ на українській території. Ці установи своїми можливостями, відповідно до плянів РФ, мають переважати відповідні українські;

- в активних зусиллях задля досягнення однозначного домінування російського економічного, політичного, культурного, освітнього, інформаційного впливу над українським;

- у реалізації стратегічної мети: зниження до критичної межі кількості прихильників незалежності України в Південному регіоні.

У разі виконання зазначених завдань подальшу долю цього регіону, як, до речі, і долю цілої країни, визначатиме вже не Україна, а зовнішні щодо неї чинники. □

Ігор Марчук

Гурбенський бій мовою свідчень, фактів, документів

Ця історична розвідка присвячена одній із великих звитяг вояків УПА. Тут ітиметься й про трагедію змобілізованих селян. Матеріал ґрунтується на свідченнях очевидців, а саме: командира з'єднання «Холодний Яр» Миколи Свистуна-«Ясеня», шефа штабу цього з'єднання Євгена Басюка-«Чорноморця», командира сотні, згодом курінного Михайла Кондрася-«Великана», ройового Євгена Овсіюка-«Бравого», а також селянина Пилипа Грипака та інших. Учасники тих подій рясно полили кров'ю Крем'янецькі ліси, багато їх залишилось у Поліських болотах під час проведення Північного рейду.

Отже, фронт просунувся на захід і зупинився під Бродами. На території Південної Рівненщини розпочиналася мобілізація...

Мобілізація

Як повідомляє у своєму звіті секретар Рівненського обкому КП(б)У В. Бегма, з 1 березня 1944 року в районах області було розпочато мобілізацію військовозобов'язаних до лав Червоної армії і на час подання документу на мобілізаційні пункти вже відправили 10,000 осіб. Проте в деяких районах ситуація вийшла з-під контролю внаслідок діяльності українських націоналістів, які прагнули зірвати мобілізаційні заходи. Так, зокрема, В. Бегма зазначає:

У деяких районах на протигагу мобілізації, яку провадять військкомати, оунівцями проводиться «мобілізація» всього чоловічого населення в загони Української Повстанської Армії, що діє на території Рівненської області. Долучаю копію наказу Зінко Смілого, по одному із загонів УПА [наказ не виявлено – І. М.]. Мізоцьким райвійськкоматом 3 березня 1944 року була оголошена мобілізація військовозобов'язаних по населених пунктах Мізоч, Білашів і Дермань.

Дізнавшись про це, бандерівці в ніч на 3 березня вислали в ці села озброєні групи, котрі оголосили населенню, що «мобілізація в Червону армію припинена», і провели «мобілізацію» всього чоловічого і частково жіночого населення в загони УПА.¹

Отже, усі чоловіки виводилися в більші лісові масиви, де частково озброювались і школились. У такий спосіб УПА зберігала за собою мобілі-

1. Державний Архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. 400, оп. 1, спр. 30, арк. 1, 2.

заційні резерви. Заарештований комендант відділу УПА – Сергій Васишин, уродженець і житель села Білашів Мізоцького району, на слідстві засвідчив, що УПА має розроблений план зі зриву мобілізації до лав Червоної армії і що йому як комендантові УПА ще до приходу частин Червоної армії в грудні 1943 року керівництво УПА запропонувало провести підготовку до мобілізації населення. З цією метою Васишин був зобов'язаний своєчасно скласти списки всього призовного контингенту села, провести облік кінського поголів'я й чекати подальших вказівок.²

Станом на 20 березня 1944 року большевики вже мобілізували 35,000 осіб.³

Пляни комуністів були досить далекосяжними: відправити все чоловіче населення на fronti Другої світової, позбавивши тим самим УПА резервів, мережі зв'язку і розвідки, яка утворювалася з цивільних людей.

Наприклад, у Здолбунівському районі мобілізаційні органи большевицької влади вручили 2,193 повістки, а на призовний пункт з'явилося всього 1,280 осіб, решта – 913 – ухилились від призову.⁴ Відправити в РККА цих людей було вирішено 5 березня 1944, але в призначений час з'явилося усього 190 осіб, а всі решта так і не прийшли. «З огляду того, що особи злісно ухиляються від мобілізації в армію, нашими місцевими органами влади проводиться примусова мобілізація чоловічого населення... Таким чином, станом на 15 березня 1944 року всього відправлено в армію добровільно 190 і примусово 270-460».⁵

Подібною була ситуація й у Мізоцькому районі. Тодішній керівник райвиконкому Бахманський, зокрема, зазначав:

Райвійськкомат оголосив мобілізацію військовозобов'язаних і вручив їм повістки (с. Клопати, Дермань), комендант [...] УПА* ці повістки у них вилучив і з населенням провів збори, на яких дав вказівку у військкомат не з'являтися, а хто з'явиться – його сім'ю буде знищено, після цього в селах Дермань, Белашово [Білашів – І. М.], Ступно і Півча [...] УПА була проведена мобілізація чоловіків від 17 років до 45 років, з яких частина забрана в ліс, а частина поповнила сотні...⁶

В Острозькому районі на 18 березня 1944 року з числа тих, що з'явилися на призовний пункт, в армію мобілізували 3,928 осіб. Перед селянством постав вибір – йти воювати у складі радянських частин, чи поповнити «лісову армію», адже нерідко ситуацію по селах контролювали бойовики СБ, і погрози повстанців були досить реальними. Свідоміші ховались по

2. Там само.

3. ДАРО, ф. 400, оп. 1, спр. 30, арк. 9.

4. ДАРО, ф. Р-204, оп. 17, спр. 13, арк. 116-117.

5. Там само.

* У цитованих документах замінюємо образливу термінологію большевиків трьома крапками [...].

6. Там само.

лісах, криївках, а основна маса під тиском чи добровільно вливалась до лав Червоної армії й гинула в перші місяці боїв на фронті – згідно інструкцій карально-репресивних органів ті люди вважалися неблагонадійними, такими, що залишились на окупованій території і «співпрацювали з окупантом». Хоч і німці, і большевики були для українців окупаційною владою. Отже, українська кров знову проливалась за чужі інтереси. Не вдалось уникнути проблем і в ході мобілізації до лав УПА. Іноді не вистачало зброї, харчів, спорядження, бракувало інформації про пересування ворожих сил, що наражало новомобілізованих на серйозну небезпеку потрапити в засідку чи бути розбитими на марші.

Як свідчать документи і спогади, мобілізація носила в той час масовий характер. Колишні чоти ставали сотнями, сотні перетворювались на курені, а курені об'єднувались у формування силою 3-4 куренів. Саме у квітні 1944 року командування південної групи УПА спрямовує окремі відділи на організацію з'єднання УПА-«Південь» під назвою «Холодний Яр» (командир Микола Свистун-«Ясень»). Його структура та керівний склад, за свідченням шефа штабу з'єднання Євгена Басюка-«Чорноморця», були такими:

З'єднання «Холодний Яр»

Командир – «Ясень»

Шеф штабу – «Чорноморець» («Компанієць»)

Оперативний старшина – «Клех»

Командир розвідки – «Шахрай»

Виховник – «Мирон»

ВПЖ – «Залізо»

Інтендант – «?»

Ад'ютант – «Кропивний»

Шеф зв'язку – «Громовий».⁷

Курінь «Панька», ⁸	Курінь «Мамая»,	Курінь «Вира» («Докса»),
сотня «Лиса»,	сотня «Кропиви»,	сотня «Задорожного»,
сотня «Наливайка»,	сотня «Міші»,	сотня «Ярошенка»,
сотня «Чарівного»,	сотня «Дорошенка»,	сотня «Байди»

Загалом чисельність цього з'єднання УПА становила 1,500-1,800 бійців, до його складу зараховувався і курінь «Лиха», який тільки-но створювався на теренах Здолбунівщини з новомобілізованих селян (на той час була укомплектована тільки одна сотня – «Яструба»). В архіві управління СБУ по

7. Кокін С. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. – Київ, 2000. – Вип. I. – С. 22-24.

8. Курінь «Панька» спочатку очолював командир «Сторчан» (він же «Рів» і «Непитайло»), який героїчно загинув під час Гурбенського бою.

Тернопільській області вдалося виявити документ, укладений на основі свідчень захоплених у полон під час Гурбенського бою селян та німецьких вояків. Він містить інформацію про рух куренів УПА напередодні бою та пояснює, звідки там з'явилися німецькі вояки, – їх відбили в конвою відділи УПА поблизу села Гільча з метою обміну на зброю та спорядження. Проте переправити німецьких полонених через лінію фронту не вдалося, оскільки внутрішні війська НКВД розпочали наступ на Крем'янецькі ліси. Звичайно, цей документ відповідає духові того часу й містить чимало суб'єктивних тверджень про український національно-визвольний рух.

Коротка виписка

зі свідчень затриманих [...] і німецьких військовополонених, які були захоплені в період проведення операції частинами південної групи в Крем'янецьких лісах

1. [...] Грипак Пилип Григорович, 1900 р. н., захоплений під час спроби вийти з болота (6632), 26.IV.44 р. на попередньому допиті засвідчив: у Москалівці (6036) стояли три курені чисельністю 900 осіб під командуванням полковника «Хмари». Курінні – «Панько», «Залізник», «Кропива» (низький на зріст, рудий). Ця [...] здійснила примусову мобілізацію чоловіків призовного віку в Шумському районі, оголосивши, що з Шумську йдуть червоні й вирізують українців з їх сім'ями всіх до одного.

У Москалівці та прилеглих хуторах було набрано до 2,000 чоловіків призовного віку, які проходили вишкіл у населеному пункті Кути (6232) в спеціальних бараках.

Після бою в Москалівці 24.IV.44 року разом з мобілізованими сім'ями, загальною чисельністю тільки чоловіків до 3,000 осіб, [група УПА – І. М.] пішла з Кутів через Майдан на висоту 322,0, гора Межова, де вони мають кругову оборону.

В арсеналі [...] нараховується: 3 легкі гармати, 5 легких мінометів, до 30 ручних кулеметів, значна кількість автоматів, у решти – гвинтівки. Гранат від 2 до 5 на кожного.

[...] має великий обоз із боеприпасами та продовольством. На вищезазначених висотах, крім бандерівців і змобілізованого ними населення, перебуває 100 осіб полонених німців, у тому числі декілька офіцерів і унтерофіцерів, яких відбили в конвою Ч. А. під час конвоювання і збирались обміняти в німців на зброю і боеприпаси для озброєння мобілізованого чоловічого населення.

24-25.IV.44 р. [...] повинна була йти у Славутські ліси для активних дій у тилу Червоної армії. Цей же полонений засвідчив, що з розмов керівників [...] групи він знає, що в населеному пункті Ступно в районі Дубного Рівненської обл. знаходиться 7 куренів бандерівців, завданням яких є перехід через наш фронт до німців за зброєю і боеприпасами.

[...], які перебувають на висотах 322,0, гора Межові, знають, що вони оточені військами, але не бояться цього, сподіваючись на своїх.

25.IV.44 р. неозброєному населенню, яке перебуває в [...], було запропоновано розійтись. Деякі почали розходитись, але вийти з болота не можуть через круговий обстріл. Він же засвідчив, що для поповнення УПА німці на літаках перекидають в Україну до семи тисяч озброєних українців, які були узяті німцями для роботи в Німеччину.

У [...] ж приходять озброєні червоноармійці з фронту з числа тільки-но мобілізованих у районі Західної України.

2. Полонений гайбтфельдфебель Дринбейс, 1913 р. н., за національністю німець, освіта вища юридична, унтер-офіцер 2 роти 84 батальйону зв'язку 8 танкової дивізії, захоплений у полон під час спроби перейти через лінію заслонів 237 осіб у районі Камики, 26.IV.44 року на попередньому допиті засвідчив:

«Наша група 31.III.44 р. в районі Бродів потрапила в полон ЧА і знаходилась у таборі військовополонених у районі Дубна. 16.IV.44 року під час конвоювання нас у м. Острог у населеному пункті Гульча [Гільча – І. М.] [...] напали на наш конвой, а нас усіх 90 осіб відвели в ліс».⁹

Близько 40 полонених німців після бою знову опинилися в руках енкаведистів, одним із них і було надане це свідчення.

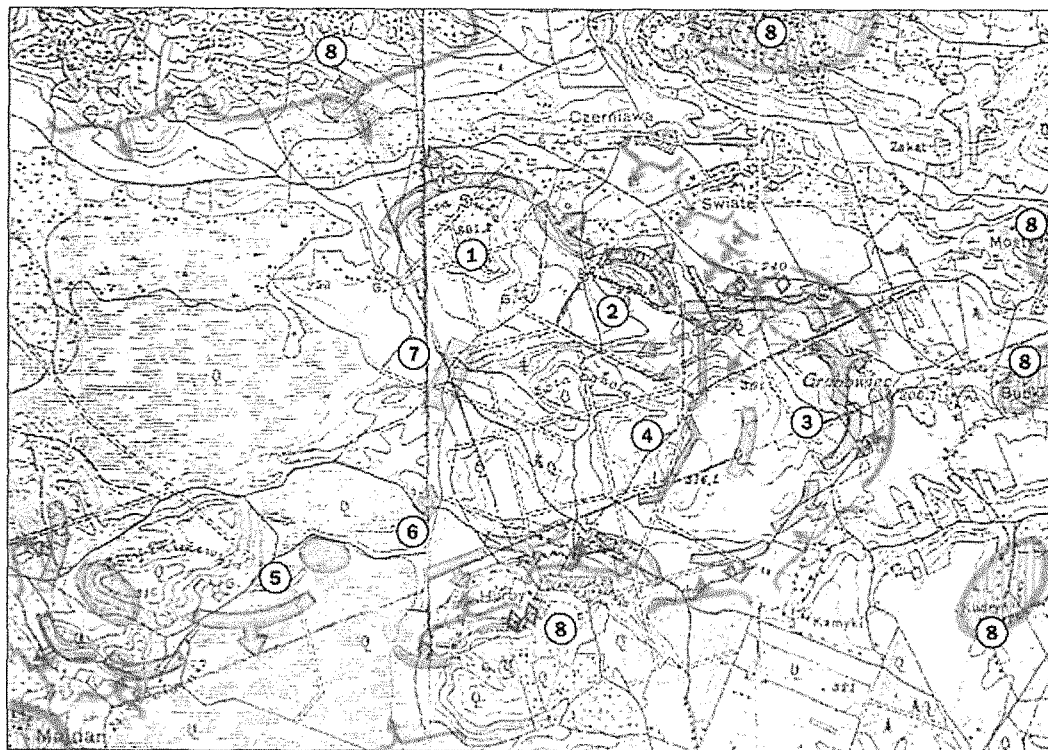
Ще один міт, який друкувався на шпальтах рівненської преси, стосується «зради» курінного «Лиха». Зазначалося, що провівши примусову мобілізацію, він вивів селян прямісінько на засідку ворожих військ. Насправді ж курінний виконував наказ, який надійшов від командування південної групи УПА. Так, командир «Еней» у своєму звіті повідомляє: «Квітень, 27. З початком квітня УПА перевела мобілізацію воєннотоб'язаних мужчин серед українського населення. Мобілізація була проведена в загрозованих теренах (прифронтіва полоса і підрайонні центри), унаслідок чого відділи сильно збільшилися». Під псевдом «Лихо» діяв Олександр Полішук, уродженець села Бабин Гошанського району, який у 1943 році обіймав посаду господарчого референта Здолбунівського районного проводу ОУН і проживав у селі Тайкури. У квітні 1944 року він уже виконував обов'язки організаційно-мобілізаційного референта Здолбунівського надрайону (Здолбунівський, Мізоцький, Острозький райони) й опікувався формуванням куреня УПА з місцевого населення. Найвірогідніше, що в його курені діяли кілька зрадників, які пізніше знищили й самого «Лиха». Існує інформація про те, що його застрелили свої ж стрільці, натомість прокурор у донесенні повідомляє про самогубство курінного у Верхівському лісі в серпні 1944 року.¹⁰

Бій

Усі джерела однозначно стверджують: у квітні 1944 року війська НКВД оточили 5,000 повстанців. На нашу ж думку, ця цифра охоплює чисельність усіх оточених разом із мобілізованими селянами (від 1,000 до 1,500 осіб), тобто бойові відділи нараховували не більше як 3,500-4,000 вояків (тут ідеться про курені «Сторчана», «Мамая», «Докса» [«Вира»], «Непитайла», «Бувалого», «Довбенка», «Залізняк» та сотні «Панька», «Яструба», «Анд-

9. Архів Управління СБУ по Тернопільській області, матеріали з історії ОУН, спр. 6, т. 3, арк. 120-121.

10. Державний архів Рівненської області, ф. Р-688, оп. 5, спр. 13, арк. 141.

Реконструкція мапи Гурбенського бою
 виконана Ігорем Марчуком на основі автентичної схеми подій,
 віднайденій серед повстанських документів.

1 – курінь «Докса»; 2 – сотня «Яструба»; 3 – курінь «Сторчана»; 4 – курінь «Залізняка»; 5 – курінь «Мамая»;
 6 – штаб «Енея»; 7 – місце збору перед проривом; 8 – позиції внутрішніх військ НКВД.

рія», чоту «Чорногори» й відділ охорони штабу під командуванням «Гармаша»). Якби кожен курінь складався з 400 вояків, то сумарно це давало б 2,800 осіб, хоча під командуванням «Залізняка» було всього дві сотні, а за свідченням політвиховника «Остапа» в курені «Непитайла» нараховувалось усього 240 бійців.¹¹ Упівці мали у своєму розпорядженні 2 батареї гармат різних систем і кілька мінометних ланок, окремі курені мали в арсеналі протитанкові кріси. Крім того, сотня «Великана» доставила в розташування штабу захоплений децю раніше літак ПО-2.¹² Сили Внутрішніх військ НКВД, за повідомленнями УПА, були значно серйознішими – 35,000 активних штиків. Сюди входили 4 бригади, полк кінноти, 15 легких танків, до того ж, використовувались авіація, бронепоезд, залучались фронтові частини (у складі лише чотирьох бригад нараховувалось 15,000 бійців). Отже, якщо порівняти сили упівців і червонопогонників, то з'ясується – останні мали семикратну перевагу. Ось як описує перебіг боїв напередодні та під час Крем'янецької операції звіт Миколи Свистуна-«Ясеня»:

3.IV.44 р. к-р Міша (?) взяв участь зі своїм відділом в бою під Мощаницею. Тут большевики втратили понад 150 чол. вбитими.

7.IV.44 р. к-р Сторчан зі сотнею Веселого і Лютого перевів акцію на Новомалин, де стояло 300 енкаведистів. Знищити НКВД вповні не вдалося, але ворог зазнав важких втрат. День приневолив наш відділ до відступу. Недобитки НКВД теж відступили. З нашої сторони впав сот. Веселий.

14.IV.44 р. відбувся бій у Ляшівці, де противник окружив к-ра Лютого. На допомогу к-ру Лютому прийшов Сторчан зі сот. Короленком і Булкою. Розбито дві сотні НКВД. Під час кінцевої фази бою нова сила енкаведистів вдарила на наших зі сторони лісу. Відділ відступив, забираючи вбитих і ранених. Так само бої велися в околицях Обгова і Майдану.

22.IV.44 р. з наказу к-ра Романа (Енея) я з куренем Сторчана перейшов до розпорядимости Пров. Л.[емеша] 23.IV.44 р. Пров. Л.[еміш] передав мене к-ру М.[иколі] (Кропива), а цей передав мені ще 2 курені Мамая і Докса (Кожуха). Я з трьома куреннями мав перейти на східні терени, до чого було вже проведено підготовку. З розвідних даних було відомо, що акція на Обгів-Гурб. ліс неминуха. Вже 23.IV.44 р. большевики окружили Дерманський, Точевницький ліси і змусили курінь Лиха відступити в сторону Гурбів. В Суразькому лісі к-р Панько з сотнею повстанців вів бій, а вечором відступив в Гурб. ліс. К-р Залізняка мав з двома сотнями перейти в Славутський ліс: 22.IV після малої сутички на р. Вилія завернув, 23.IV. звів бій на Батьківцях і відступив в Гурбенський ліс. Під час акції ніччю 24.IV. готовив я прорив взди ворожого розташування, що не вдалося. Треба було прийняти бій. 24.IV. ніччю розіслав я накази к-рам куренів (год. 1 ночі). В третій годині почато займати становище, копати окопи, окопувати гармати. Першого і найважчого удару сподівався я з східно-південної сторони, на відтинку Мости-Будки-Хінівка-Гурби, який зайняв к-р Сторчан; відтинок Гурби-Майдан зайняв Мамай; відтинок Обгів-Мощаниця-Святе

11. ЦДАГО України, ф. 263, спр. 36662, арк. 81.

12. Там само.

зайняв к-р Докс; відтинок, що лучив Сторчана і Докса, зайняв к-р Яструб з куреня к-ра Лиха. К-р Залізняк з двома сотнями зайняв другу лінію на відтинку Сторчана. В третій годині шов я перевіряти боеві становища і зустрів к-ра Романа (Енея) і Черника, поінформував їх в ситуації і розположення наших становищ. Від них довідався я, що спроба пройти за ворожі розташування новозмобілізованим без зброї не вдалася. Їх було 500 чол. Плюс 200-300 чол. цивільного населення з худобою і підводами, які шукали тут захисту. Медсестри чомусь зі всіх сторін позвозили ранених (до 100 чол.), що потребувало спец. охорони. Крім моїх відділів ще 2 боєвих курені к-ра Гриця (Черника), курінь Довбенка і Бувального, які відпочивали після вчорашніх боїв. Переглядаючи боеві становища, стрів я к-ра Кропиву, зголосив йому про розположення, він передав мені сот. Андрія, Панька та чоту Черногори, яких примістив я зі східної сторони в лісі та поручив вдержувати зв'язок між к-ром Доксом і Мамаєм. З півдня біля Гурбів і Тартаку розположився почет к-ра Романа (Енея) – к-р Гармаш. Всіх новозмобілізованих і цивільне населення відіслав я в сторону заходу – вглиб лісу, куди відтягнув і табори. Одну чоту з куреня Мамає під проводом Ярошенка вислав я на засідку в Майданські болота з ціллю вдарити по тилу ворога, що він виконав. Біля 4-ої години ворог почав обстрілювати відтинок Сторчана з гармат і мінометів. Наші мовчали до того часу, коли ворог зблизився на віддаль 100-200 м. Тоді відізналися наші кулемети, гранатомети і 4 гармати. Перший наступ було відбито. Ворог почав панічно втікати, кому пощастило вирватися цілим з цієї лінії. Загинув тут один полковник, герой фін.[ського] фронту. Другий наступ почав ворог після короткої перерви і на всіх уже відтинках, підсилений танками. Відтинок к-ра Яструба заломився і панічно відступив, не повідомивши «сторчанівців». За «яструбцями» пішли відділи Залізняка – запасна лінія Сторчана. Ворог окружив курінь Сторчана, але наступ цей було відбито і переведено контрнаступ. Три сотні забрали гармати к-ра Вира (Докс, Кожух) і прорвалися, а біля 60 повстанців і к-ра Сторчана окружено (біля 10 год.). Окружені боролися до 14 год. по полудні і загинули по-геройськи. Кого не попала ворожа куля чи граната – самі дострілювались. Тут загинув курінний Сторчан, сот. Булка, заст. сотника Угор, чот. Шраменко, чот. Корнієць. Ніхто не здався живим. Один падав, другий брав кулемета та стріляв. Кількаразові спроби ворожого наступу були відбиті, та в кінці забракло набоїв (про це розказував очевидець – дядько, що йому вдалося втекти). За цей час поставив я другу оборонну лінію, якої вже не зломити навіть ворожі танки. Щоб забезпечити південну сторону, перекинув я сот. Андрія з півн.-зах. сторони на південь, на Гурб. гору (год. 11), які геройські держалися до 18 год., коли большевикам удалося висунути їх танками зі свого становища. Тут оборонні становища скріпили к-р Довбенко, Бувалий, Балабан. В цей же час, коли окружені «сторчанівці» боролися, я підготовляв контрнаступ з півночі, що мав виконати кур. Докса, але на зайняте становище к-ром Доксом не було кого дати, своїх відділів не міг я зірвати зі становища, бо ворог наступав зі всіх сторін, а к-ра Гриця (Черника) не міг відшукати. Йому підлягали Довбенко, Бувалий, Балабан. Мусив я погодитися з судобою. Вже за дня рішили к-р Л.[еміш], Кропива, Роман (Еней) і я прорватися в Дерманський ліс. Це було доручено мені, прорив мав робити курінь Докса. Під прикриттям ночі упорядкував я відділи. Новозмобілізовані і цивільні уходили з місця на місце і скрізь зустрічалися з небезпекою... Табір – біля 50 фір з раненими – ждав на

напрямування, а прорватися з ними та з цивільними неозброєними людьми було неможливо. Подав я наказ від к-ра Р. залишити їх у лісі, скерував беззбройних людей в західну частину, які, незважаючи на накази, вешталися з місця на місце. 24.IV в боях загинуло понад 60 «сторчанівців», 20 осіб з інших відділів. Ворог втратив 800 чол. З полковником-орденоносцем (як самі подали большевики). К-р Панько, чот. Ярошенко, чот. Черногора прорвалися на південь в Суразький ліс. Маршем керував уже к-р Черник. Витворився хаос під час маршу (сексоти працювали), так що над ранок відділи розбилися. К-р Черник (Гриць) десь відбився від відділів. 25.IV рано добився я з відділом Мамаєва і Довбенка під Бущу, яку рішив я обминати і перейти в більший ліс. Кур. Довбенка, оминаючи Бущу, потягнувся (?), кур. Мамаєв мав бути черговим. В міжчасі донесла мені розвідка, що за річкою знаходиться більше двох куренів війська, що їм танки загородили дорогу. Мамаєв курінь і відділ Балабана зайняли становище в окопах большевиків, що були готові (пригодилися). Прийняв я бій, щоб вирвати відділи з-за річки, а к-рові Довбенкові пересилаю наказ наступати зі східної сторони Бущі. Наказ він виконав. Почалася боротьба з танками – унерухомлено три. Сот. Бурлаченко кинув в'язку гранат, дальше строчив з фінки. Відділи з малими жертвами прорвалися. Тут заслуговує на призначення сот. Бурлаченко, сот. Байда, сот. Ворон, які вміло керували відділами і по-геройськи билися, а також кур. Довбуш, к-р Міша, к-р Гурбах, кур. Гірчиця та ще двох.

Підсумки бою на Гурбах у днях 24-25.IV.44 р.:

Наші втрати – 80 повстанців убитими, 100 ранених, помордованих наступного дня большев., 200 убитих новозмоб. дядьків та німців; біля 400 вбитих, б. 300 зловлених (з мобіл. і цив.). Большев. втратили 800 чол. вбитими.¹³

Досить-таки яскраві спогади про звитягу вояків УПА залишив іще один учасник Гурбеського бою – на той час сотенний командир, а згодом курінний Михайло Кондрась-«Великан» («Міша», «Софрон»). Ці матеріали були опубліковані в підпільному журналі крайового проводу ПЗУЗ «За волю нації», число 4 за 1949 рік. Отже, 18 квітня 1944 року сотня «Великана» («Міші») зупинилася в селі Стара Мощаниця, де заховала літак і двох летунів. Літак було відправлено до штабу «Енея».¹⁴ Далі сотенний описує події так:

22 квітня 1944 року багато відділів УПА скупчилося в селі і околиці с. Дубенський майдан Мізоцького району. До цього примусили нас большевики своїми кількадесятитисячними силами військ НКВД... Наш командир курінний «Мамай» одержав наказ від командира з'єднання «Ясеня» підтягнутись в сторону с. Гурби. Вечором ми прибули в Гурбеський ліс і там заквартирувалися... довкола було чути густі черги з кулеметів та видніли палаючі ракети.

23 квітня командир з'єднання наказав прийняти бій. Ще досвітком всі відділи були на оборонних становищах і лежали у виритих власними руками окопах.

13. Копія звіту в архіві автора. Отримано від О. Вовка.

14. Поручник УПА «Великан». Три роки в УПА // За волю нації / Видання ОУН на ПЗУЗ. – 1949. – Ч. IV.

Курінь командира «Мамая» (сюди входив мій відділ) зайняв оборонну лінію зі сторони Гурбенського тартаку до гори Балярня. Моя сотня прикривала лівий фланг від Гурбенського тартаку та понад майданським болотом. Як тільки почало світати, в східному напрямку нашої лінії розгорівся запеклий бій. Від торохкотіння, розриву гранат і гарматних стрілен та мін не було чути людського голосу. – Це б'ється курінь «Сторчана», – говорили між собою повстанці.

На відтинку моєї сотні ворог кілька разів пробував наступати, але невеликими групами. Кожний наступ був відбитий без власних втрат. По заході сонця взяв мороз. Повстанці розклали в долинах вогонь, щоб трохи погрітись. Ніч пройшла тільки на обосторонній перестрілці.

24 квітня, ще не зійшло сонце, як знову розпочався кривавий бій. Ворог своєю армією натискав... В полудень зі всіх відділів відійшли «петеєрички» (ті, що мали ПТР – протитанкові кріси) до курінного командира «Сторчана», бо ворог розпочав наступ на цьому відтинку більшим з'єднанням танків.

Заревіли різними голосами большевицькі танки, а в повітрі появились розвідувальні літаки і почали скидати на наші становища бомби. В розгарі запеклої боротьби було знищено кільканадцять ворожих танків і відбито ряд ворожих атак. Повстанці бились як леви. Кидалися з в'язками гранат під ворожі танки, влучним вогнем косили лави ворога...

Як настала ніч – ми приготувалися до прориву. Один удар – і відділи вийшли поза большевицькі лінії та подалися в різні напрямки. На наказ командування мій зверхник командир «Мамай» передав свій курінь під моє командування, а сам зі своїм почотом від'їхав до командира «Ясеня».¹⁵

Так виглядають епізоди Гурбенського бою, відповідно до архівних документів, спогадів очевидців та учасників події. Цілком зрозуміло, що окреслена нами тема ще потребує ґрунтовного вивчення. Але то справа часу. □

15. Там само.

Володимир Косик

Українська Повстанська Армія. Короткий історичний огляд (Закінчення)

Із зайняттям Києва Советською армією почався новий період боротьби УПА. У Києві були масово поширені листівки УПА, які говорили про те, за що вона бореться. Незабаром відбулися перші оборонні бої УПА на захід від Києва, на шляху Коростень-Житомир. Відділ УПА (3,000 бійців) мусів оборонятися проти наступу військ НКВД і Советської армії. Дальші оборонні бої відбулися на відтинку Бердичів-Коростень. Із пересуненням фронту на захід бої УПА зі з'єднаннями НКВД ставали частішими.

Трудно подати точні цифри про силу УПА. Німці в цей час її оцінювали від 40,000 до 80,000 озброєних вояків (без озброєного підпілля ОУН-Бандери). Ця оцінка дуже правдоподібна, коли порівняти її з українськими джерелами. Лише УПА-Захід мала в квітні 1944 року 14,710 старшин і бійців. В другій половині 1944 року вона мала біля 40,000 бійців. Число вояків УПА і збройного підпілля під кінець 1944 року могло бути від 80,000 до 100,000, може, навіть 150,000, але доволі велике число вояків УПА було звільнено в другій половині 1945 року і пізніше. Середнє число дійсних вояків УПА було, мабуть, 40-50 тисяч.

Здаючи собі справу із сили УПА і збройного підпілля, советська влада в Україні (Верховний Совет, Совнарком, ЦК КП(б)У) звернулися 12 січня 1944 року до населення західних областей України (звернення підписали М. Гречуха, Л. Корнієць і М. Хрущов). Вона далі намагалася сіяти ненависть до українського націоналізму. У зверненні було сказано:

Ваш ворог – не тільки німецькі розбійники. Всякі оці бандери, мельники, бульбівці, запродавшись Гітлеру, допомагають йому уярмлювати наш народ, нашу Україну. Їх руки в крові наших дітей, матерів, сестер. Чи вбили вони хоч одного німця, чи пустили під укіс хоч один німецький ешелон? Не вірте їм! ... Знищуйте цих шахраїв! ... [Вони] насправді є спільниками Гітлера... [вони] хочуть розірвати кровні братні зв'язки українського народу з російським, вирвати Радянську Україну з сім'ї радянських народів...

Самостійницькі устремління були надто сильні на території України, Прибалтики, щоб з ними хоч трохи не рахуватися. Тому Москва пішла на сповидне злагіднення централізації і сповидну передачу суверенітету республікам, маючи при тому надію використати це також назовні. Вона змінила 1 лютого 1944 року 18 статтю конституції ССРСР, до якої додала

статтю про право кожної «республіки» вступати в безпосередні дипломатичні зв'язки з чужими державами і статтю про право кожної «республіки» мати свої республіканські війська.

Відступаючі частини німецької армії деколи намагалися домовитися з місцевими командирами відділів УПА. Командування XIII армійського корпусу хоча знало, що УПА відмовляється від того, щоб боротися разом з Вермахтом проти Советської армії, висловилося за льокальні домовлення.

Головна Команда УПА видала з цього приводу заборону вступати в переговори. Командира одного з відділів УПА-Північ, П. Антонюка-«Сосенка», який вів переговори з німцями, військовий суд УПА засудив 7 лютого 1944 року на кару смерті.

У лютому Луцьк і Рівне також вже були зайняті Советською армією. Советська влада застосовувала всюди неймовірний терор. Органи НКВД проводили масові арешти, перевіряли людей, ділили на різні категорії. Тих, що співпрацювали більше або менше з окупантами, або яких підозрювали в співпраці, негайно розстрілювали. Всім чоловікам до 60 років, навіть нездатним, казали голоситися «добровольцями» або мобілізували їх до армії. Їх висилали на фронт часто без вишколу й озброєння, і вони масово гинули на фронті.

Ховаючись від мобілізації, українці десятками тисяч утікали до лісу. Багато з них вступило до УПА і в цей спосіб урятувалося від смерті. Після проведеної в 1945 році демобілізації вони були звільнені з УПА і влаштувалися де і як хто міг.

За неповними даними, за один рік із 125 районів Галичини мобілізовано до Советської армії 192,150 осіб, з них 44,730 загинули на фронті і 15,870 повернулися інвалідами. Отже, мобілізація виявилася як засіб фізичного знищення субстанції народу.

У наступальних операціях відділи УПА звичайно оминали боїв із армією, атакуючи переважно війська НКВД, прикордонні частини і «заградительні отряди». У своїх листівках до вояків Советської армії, зокрема до росіян, вони пояснювали свою боротьбу проти терору, за самостійну українську державу і заохочували українців не воювати проти УПА.

Президія Верховного Совета і Совнарком опублікували 12 лютого 1944 року нове звернення, скероване цього разу до «учасників банд українських буржуазних націоналістів», із закликом припинити боротьбу «проти українського народу». У зверненні повторено ті самі вигадки, що у попередніх зверненнях. Советська влада твердила, що «українсько-німецькі націоналісти... німецькі запродавці, разом з німецькою армією прийшли з Берліну на Україну... вони створюють свої озброєні загони, так звану Українську повстанську армію і Українську народно-революційну армію...». До цих старих вигадок додано нібито «факти зрадництва» ОУН і УПА, які, мовляв, отримали від німців у Камінь-Каширському зброю і харчі (в дійсності, відступаючи, гарнізон їх залишив на місці), вели переговори з мадярами тощо. Додано також запевнення, що «в складі вели-

кого Советського Союзу український народ одержав свою державність, свободу, незалежність...».

20 лютого з'явилася нове звернення до українців на зайнятій німцями території для підсилення попереднього. Дещо пізніше, 29 лютого, в тилу, на віддалі яких 50 км від фронту, біля Милятина (між Рівним і Славутою), відділ УПА влаштував засідку і обстріляв колону авт ген. М. Ватутіна, командуючого першим Українським фронтом. Тяжко ранений у бою, Ватутін помер 15 квітня у Києві. Від 5 січня до 5 квітня 1944 року відділи УПА провели бої проти військ НКВД в районах Володимирця, Костополя, Пустомитів, Дубна, Крем'янця, Бердичева, в лісах Житомирщини. Під час цих боїв енкаведисти втратили близько 850 убитими.

Завзяті бої продовжувалися в квітні. Великий бій відбувся біля Людвиполя (15.4), в якому війська НКВД втратили 147 убитих, біля села Витковичі (26-27.4) – понад 100 убитих. Але найбільший бій відбувся під Гурбами, на Крем'янецьчині, 23 і 24 квітня. Советське командування стягнуло 30 тисяч війська, з гарматами, танками й літаками. Частини НКВД і армії оточили в гурбанських лісах 4,000-5,000 українських повстанців. У цих лісах було також багато цивільного населення. Головний бій тривав цілий день 24 квітня. Незважаючи на присутність великих частин, відділи УПА зуміли вирватися з оточення. В бої під Гурбами загинуло 80 повстанців. Але большевики, які втратили 120 вбитими, розстріляли біля 100 ранених членів УПА і 200 цивільних осіб.

У дальших боях деякі відділи УПА-Південь знову зазнали втрат. Головна Команда УПА видала наказ не оперувати дуже великими з'єднаннями та змінити тактику при переході фронту. УПА-Південь розформовано, більшість уцілілих частин прилучено до УПА-Захід, деякі до УПА-Північ; лише деякі малі відділи залишено в околицях Центральної України.

Це був також час, коли почалися рейди відділів УПА. Один відділ пішов на правобережжя, інший на Полісся. Влітку 1944 року Головна Команда УПА рішила згромаджувати свої відділи лише в дуже лісистих районах та в Карпатах. Одночасно наказано магазинувати у спеціально збудованих підземних криївках харчі, амуніцію і зброю, яку здобували численними засідками й роззброюванням німецьких, мадярських та інших частин.

Деякі відділи УПА на Західній Волині опинилися в дуже складних обставинах, маючи проти себе одночасно двох або трьох противників. Подекуди були спроби тактичного льокального домовлення з відступаючим німецьким відділом, щоб охоронити населення від репресій та реквізицій або з метою здобути зброю. Команда УПА заборонила такі спроби, і в квітні другий старшина УПА був засуджений на кару смерті. Зрештою, німецьке командування повторило 20 квітня 1944 року наказ «безжалісно знищувати банди УПА всюди, де вони виступають проти вермахту».

В Галичині Головна Команда УПА видала інструкції (які потрапили в руки німцям): всі молоді чоловіки мали зголоситися до УПА, німецькі

маєтки були спалені, жодних доставок і здач німцям у відступі, здобувати зброю, виступати проти німців зі зброєю в руках.

Головна Команда УПА і Провід ОУН-Бандери здавали собі справу, що війна скоро скінчиться. Якщо після війни не прийде до конфлікту між Советською Росією і західними союзниками, Москва кине проти УПА великі сили. Боротьба буде тривати довго. Тому передбачено створити політичний загальноукраїнський центр, який перебрав би на себе політичне керівництво цією боротьбою.

Після кількомісячних попередніх переговорів представники різних політичних течій з'їхалися в Карпатах, біля Самбора. На нарадах, які тривали від 11 до 15 червня 1944 року, перетворившись у Великий Збір, вони постановили, що у вирі тотальної війни необхідно «оборонити український нарід та його провідні кадри перед фізичним знищенням» та «повести його до боротьби за своє визволення і власну суверенну державу».

Для здійснення цих завдань потрібний єдиний всеукраїнський національний фронт, організований на основі об'єднання всіх діючих національних українських сил, які змагають до суверенної української держави, і єдиний керівний центр. Тому за ініціативою Української Повстанської Армії (УПА), що створилася в процесі збройної боротьби українського народу проти грабунків і насильства окупантів над мирним українським населенням, зорганізувався із представників усіх українських земель та українських політичних середовищ всеукраїнський провідний центр під назвою: Українська Головна Визвольна Рада (УГВР).

У прийнятій платформі УГВР учасники нарад засудили російсько-большевицький та німецько-гітлерівський імперіалізм, які ведуть боротьбу «за володіння, в першу чергу, українськими землями як вихідними позиціями до панування у Східній Європі, а навіть у всій Європі». Вони також обрали членів Генерального Секретаріату УГВР. Головою Генерального Секретаріату був обраний Роман Шухевич, якому доручено також пост генерального секретаря військових справ.

Наступаючи у південному напрямі, Советська армія зайняла 27 липня 1944 року Львів, Перемишль і Станіслав (Івано-Франківськ), і 7 серпня фронт дійшов до Карпат. Таким чином майже вся Україна була зайнята Советською армією. В Карпатах, на німецькому боці фронту, продовжувалися сутички і бої з німцями і з мадярами аж до початку вересня.

У вересні 1944 року Советська армія зайняла Карпати й Закарпаття. Щойно тоді, коли німці втратили всю українську територію, вони звільнили з концтабору українських політичних діячів: Степана Бандеру, Ярослава Стецька (обох 27.9.1944), Андрія Мельника (арештований у Берліні 26.2.1944, звільнений в жовтні), Тараса Бульбу-Боровця. Українські самостійницькі змагання перестали бути небезпечними для Німеччини.

На українській території почався новий період боротьби. У Галичині перехід фронту з півночі на південь відбувся без великих для УПА втрат. Її більші відділи скупчилися переважно в опанованих ними Майданських

лісах, Карпатських лісах і у Чорному лісі. Менші відділи були розкинуті по менш лісистих околицях. Під кінець 1944 року переведено першу часткову демобілізацію деяких відділів.

Про нову ситуацію на українській території говорять численні звіти УГВР, УПА й підпілля ОУН та статті підпільних видань. Аналізуючи боротьбу українського народу в 1944 році, Арсен Панасенко, наприклад, писав, що сталінсько-большевицький імперіялізм як вірний спадкоємець і продовжувач великодержавних заповітів і традицій «російської тюрми народів», «окуповуючи вдруге Україну... повів з особливою гостротою наступ на: 1) ідейно-політичні позиції і на 2) фізичне і матеріальне знищення українського народу та його революційно-визвольного руху».

Сталінсько-російські імперіялісти намагалися в першу чергу «вбити віру українського народу в можливість вільного життя без всебічної „допомоги старшого брата“ – російського народу», та «скомпрометувати в очах світу революційно-визвольну боротьбу українського народу», приписуючи українським націоналістам співпрацю з гітлерівцями.

Ще до другої большевицької окупації, писав далі А. Панасенко, совєтські партизани «своєю руїнистською роботою перешкоджали визвольній боротьбі українського народу... та не гірше німецьких гестапівських опричників стріляли український свідомий елемент, палили та грабували українські села, а то й, вибившись на німецькі урядові становища (головним чином у поліційних органах), німецькими ж таки руками завдавали українському народові важких ударів». Німецькі архівні документи підтверджують, що комуністи й енкаведисти, які працювали в гестапо, винищували українських націоналістів і свідомих українців німецькими руками.

А. Панасенко підкреслював, що загальна мобілізація, про яку була мова вище, стала засобом фізичного знищення народу, і тому українці не хотіли йти до армії, масово виступали проти мобілізації. Тоді почалися облави, розстріли невинних, шибениці, підпали сіл, грабунки, насильства, терор, вивози на Сибір, застосовування родинної, а насправді збірної відповідальності, на взірєць такої ж відповідальности, введеної нацистами.

Для прикладу, тільки в трьох малих районах біля Львова большевики вбили 69 осіб, поранили 4, арештували 158, в тому числі 42 дівчини, вивезли на заслання 25 родин, спалили 250 господарств. У 14 районах Львівської області від червня 1944 року большевики арештували 5,332 особи, вбили 2,200 осіб, вивезли на Сибір або на Донбас 2,948 осіб. У трьох районах Дрогобицької області арештували 2,638 осіб, вбили 119, вивезли 416 осіб.

Президія УГВР і Головна Команда УПА видали в липні 1945 року звернення до насильно вивезених, закликаючи їх «стати гідними тисяч отих знаних і незнаних борців – стрільців і старшин Української Повстанської Армії, що день-у-день захищають свій нарід від ворожого насилля».

Упродовж першого півріччя 1945 року чотири курені ВО «Чорний ліс» виконали 110 бойових акцій, в тому числі на 5 районних центрів; НКВД і

НКГБ втратили 1,852 вбитими, між ними 4 майорів, 8 капітанів, 27 лейтенантів, 12 начальників станиць. Втрати УПА: 215 вбитих. Чотири курені ВО «Говерля» провели 181 бойову акцію, в тому числі 8 на районні центри; втрати НКВД і НКГБ: 3,975 убитих, між ними 6 майорів, 10 капітанів, 30 лейтенантів, 17 начальників і знаних партійців. Втрати УПА: 215 вбитих.

В огляді подій під назвою «Ганьба XX сторіччя», що появився в 1946 році, подається, що «від 1944 року і по сьогодні, тобто до кінця 1946 року, Україна є полем небачених дотепер у світі оргій енкаведистського терору... на живому організмі українського народу... енкаведистські кати виконують жакливу вівісекцію, що не є нічим іншим, як свідомим, пляновим злочинним фізичним винищуванням усього українського народу».

Крім пропаганди про співпрацю УПА і ОУН з гітлерівцями з метою ширити недовір'я до українського визвольного руху, совєтсько-сталінська влада вживала різних методів, щоб його знищити фізично. У роках 1945-1946 у семи областях України совєтська влада була фактично обмежена до обласних і районних центрів, а села були під впливом УПА і підпілля ОУН-Бандери. Це був час, коли почалося масове випалювання лісів у районах більших скупчень УПА. В 1946 році спалили майже всі соснові ліси в Ковельщині, деякі ліси в Сокальщині, Равщині, Радехівщині, Брідщині й Станіславщині та почали вирубувати деякі ліси в Карпатах.

У липні 1946 року НКВД почало застосовувати в боротьбі проти УПА на Волині методу бактеріологічної війни. Довідавшись, що УПА скуповує на чорному ринку протитифозні застрики, НКВД випустило на ринок затруєні застрики, від яких померло кільканадцять повстанців. НКВД намагалося всякими засобами ширити серед вояків УПА тиф. Тиф ширився і серед населення, тому українське підпілля мусіло проводити протитифозні щеплення теж і цивільних осіб.

Енкаведисти часто вживали в боях з УПА розривні кулі. Полонених дуже часто стріляли після бою, інших вішали прилюдно, ще інших «народні» суди судили на 15-20 років ув'язнення. Слідчі застосовували нелюдські тортури під час допитів полонених членів УПА і членів підпілля. У багатьох випадках тортури відбувалися прилюдно. Над убитими членами УПА і підпілля в жакливий і нелюдський спосіб знущалися, не давали їх хоронити, профанували могили. Обіцянками, підкупом, шантажем енкаведисти поширювали серед населення ідею зради, співпраці з НКВД, вербували донощиків і агентів, щоб розломити УПА і підпілля зсередини.

Одним із улюблених методів НКВД була провокація. НКВД передягало свої відділи в повстанців, і ці відділи грабували населення, вбивали селян, зокрема тих, які допомагали підпіллю, а потім листівками, усною пропагандою і в пресі звинувачували УПА в жорстокості та вбивствах невинних людей.

Від осені 1945 року російсько-сталінські окупанти почали розміщувати по селах гарнізони кількістю від 20 до 200 солдатів. З їх допомогою по-

силилася сваволя НКВД і тероризування населення. Для боротьби проти УПА і підпілля НКВД насильно створило «істребительные батальйони».

1946 рік позначився, зокрема, двома подіями: вибори до Верховного Совету 10 лютого і голод на східних землях. Свідчення людей, звіти, документи виявляють, що вибори відбулися в Україні серед неймовірного терору, розстрілів, тортур. На заклик УПА люди бойкотували передвиборчу кампанію і самі вибори. На території, охопленій революційним рухом, добровільно голосувало не більше 3% виборців, а 30-40% голосувало примусово і під терором. Інші не голосували. Але советська влада подала, що голосувало 98.8%.

Посуха у східних областях України викликала неврожай. Незважаючи на це, влада не зменшила поставок зернових та інших продуктів. У цих областях запанував сильний голод. Сотні тисяч українців їхали на західні землі України, щоб там купити, обміняти чи отримати задарма харчові продукти. Тоді сотні тисяч українців східних областей померли з голоду.

По селах Західної України були розклеєні заклики, лозунги УГВР і УПА, які закликали населення допомагати голодуючим братам-світродянам. ОУН-Бандери окремо звернулася до молоді Східної України. Незважаючи на провокації НКВД з метою сіяти незгоду, населення західних областей радо допомагало приїжджим, боронило їх перед гарнізонниками, які відбирали в них харчові продукти. Советська влада заборонила ввіз продуктів із Західної до Східної України під претекстом санітарних заходів.

Третьою значною подією 1946 року була ліквідація в березні Української Греко-Католицької Церкви і насильне прилучення її до Російської Православної Церкви. Сталося це після того, як у квітні, потім у червні 1945 року влада арештувала митрополита Йосифа Сліпого та всіх єпископів.

Під час «великої бльокади», що її провели на терені дій УПА, Москва згромадила, за підрахунками підпілля, 585,000 війська, в більшості НКВД, з танками, артилерією, літаками. Різниця сил була велика. Наприклад, у Станіславській області було згромаджено 132,000 військ, тоді як УПА там мала лише 2,655 вояків. Подібна ситуація була і в інших областях.

Бльокада тривала приблизно шість місяців, під час яких відбулося 1,500 боїв і сутичок. Втрати УПА були значні: 5,000 вояків. Большевики втратили 15,000 вбитих. Між убитими був теж ген.-полк. Москаленко, який загинув 3 травня 1946 року біля станції Тязів (Станіславська обл.).

До кінця літа 1946 року УПА оперувала малими і великими відділами. Важкі бої – в більшості оборонні – йшли у семи областях, на просторах Карпат, Галичини, Волині, Поділля, Буковини. Регулярні частини Советської армії звичайно відмовлялися брати участь в акціях проти УПА. Звідомлення свідчать про численні конфлікти між вояками кадрової армії і членами НКВД.

Втрати УПА від початку її існування були великі: мабуть, понад 10,000 людей. На конференції Проводу ОУН-Бандери у червні 1946 року було вирішено перейти від повстанської війни до підпільної боротьби. У липні

генерал Тарас Чупринка видав відозву до УПА, в якій було сказано, що прийшов час перейти від одних форм боротьби до інших.

Переорганізація УПА відбулася восени 1946 року.

Більшість відділів розформовано, вояків переведено у підпільну мережу. Для старих підпільників ОУН і членів УПА, що їх перевели до підпільної мережі, розпочався новий період боротьби – боротьби збройного підпілля.

Але не всі відділи УПА були переведені в підпілля. Добре зорганізовані й озброєні, але меншим числом, відділи продовжували діяти в Карпатах, на Поліссі та на Закерзонні

На Закерзонні, тобто на українській території на захід від польсько-радянського кордону (який встановлено приблизно по лінії Керзона з 1920 р.), існувала окрема ситуація. На цих теренах мережа ОУН-Бандери не була значною, і до початку 1944 року там не було збройних відділів ОУН чи УПА. Зате на Холмщині і Підляшші діяли польські боївки від 1941 року. Вони винищували українські села, вбивали провідних українців. Від серпня 1942 року до кінця 1943 року з їх рук загинуло 594 провідні українці. Взимку 1943-1944 року польська Армія Крайова (підпільна, яка була підпорядкована польському уряду в Лондоні) сконцентрувала на цій території понад 15,000 вояків з метою «очистити» коридор до Львова від українців.

Від лютого 1944 року появляються на цьому терені українські відділи самооборони, але вони не могли протиставитися переважаючим польським силам (АК і підпіллю). Українці звернулися до Головної Команди УПА. Перші два відділи УПА прибули на Холмщину в березні 1944 року з Волині. Потім прийшли ще чотири відділи, і на місці було створено декілька відділів з місцевої молоді. Так почалися тяжкі бої з поляками.

Від 10 березня до 5 квітня поляки спалили 36 українських сіл і вбили 875 осіб. УПА взяла на себе оборону українського населення. Бої відбувалися не лише з поляками. Починаючи від квітня відділи УПА провели також декілька боїв з німцями, зокрема з відділами СД (у бою під Посадом німці мали кільканадцять вбитих, УПА – 6 убитих).

Також на півдні, на території Перемищини, поляки сконцентрували біля 10,000 вояків АК, часто озброєних зброєю, яку парашутували англійські літаки. У березні 1944 року вони посилили наступ на українські села і до червня розгромили понад 20 сіл. Українські відділи самооборони були нечисленні. Малі відділи УПА тут виникли щойно в травні-червні. Але на початку вони мусіли зводити бої з німцями. В серпні прибули сюди відділи УПА з ВО «Маківка» і ВО «Говерля».

Советська армія зайняла Холм 22.7, Ярослав 23.7, Перемишль 28.7 1944 року. Маючи згоду західних союзників, Москва домовилася з польською комуністичною владою про встановлення приблизно того самого кордону, що існував з гітлерівською Німеччиною у вересні 1939 року, та про виміну населення, тобто про репатріацію поляків з СРСР і виселення українців, що жили на захід від Бугу і Сяну на територію УСРСР (подібне домовлення було щодо білорусів і литовців).

У жовтні 1944 року появилися на Закерзонні советські переселенські комісії. Але охочих покидати відвічну українську землю майже не було. Тоді польський комуністичний уряд за згодою і з допомогою Москви почав кидати проти українських сіл збройні напівофіційні цивільні групи, якими деколи командували переодягнені енкаведисти. Цим групам допомагала польська міліція, військо та відділи НКВД. Польські групи палили українські села, масово вбивали людей з метою створити ситуацію, в якій українці самі переселялися б на територію УССР.

Під час зими 1944-1945 рр. замордовано біля 300 українців у Павлокомі та біля 200 в кожному з таких сіл: Сівчина, Березка, Малковичі, Пискоровичі, Курилівка. Десятки й сотні вбитих було по інших селах. Відділи УПА боронили українське населення й нападали на польські поліційні пункти, зводили бої з озброєними групами, з польськими й советськими військовими частинами. Великий бій з советськими військами відбувся в Перемищині, під Ліщавою Горішньою 24 жовтня 1944 року. Енкаведистські частини втратили 207 убитих, повстанці – 17 і 3 ранених. Після цього бою деякі відділи УПА були розформовані, і місцеві вояки отримали завдання організувати відділи самооборони у своїх селах. УПА контролювала значну частину Перемищини від травня до кінця серпня 1945 року.

Оскільки взимку 1944-1945 рр. і на початку весни до УССР виїхала мала кількість українського населення, польська влада зарядила насильне виселення. Його розпочали 1 вересня 1945 року в атмосфері неймовірного терору і вбивств. Тоді голосним стало нелюдське знищення населення села Завадка Морохівська 24.1, 23.3 і 13.4 1946 року.

УПА боронила села, нападала на залізничні шляхи і станції, звільняла виселенців, палила вагони. За офіційними даними польська міліція втратила в 1945 році 1,411 вбитими, 1,410 раненими і 940 потрапили в полон. 6 січня 1946 року УПА зробила наступ на Бірчу, під час якого поляки втратили 70 вбитих. Втрати УПА: 23 вбитих.

Люди відмовлялися покидати свої села, ховалися в лісах. Поляки стягнули на Закерзоння величезні військові сили, яким допомагали оперативні групи НКВД. Облави й терористичні акції продовжувалися. Переселенча акція, яка, згідно договору, мала закінчитися 1 лютого, тривала офіційно до 15 червня 1946 року (насправді до кінця червня). У висліді цієї терористичної акції виселено до УССР 483,000 українського населення (за советськими джерелами). На Закерзонні ще залишилося приблизно 300,000 українців.

Роз'яснювальна акція УПА і ОУН серед польського населення і польського підпілля давала позитивні наслідки. Польське населення часто допомагало українцям, які ховалися від виселення. Представники УПА відбули зустріч з представниками польської збройної підпільної організації ВІН (Воля і Незалежність) і домовилися про спільний наступ на Грубешів. Наступ успішно проведено вночі з 27 на 28 травня 1946 року. Місто було кілька годин у руках повстанців. Під час акції загинули 32 енкаведисти і 6 поляків.

Відділи УПА часто рейдували по Закерзонському краю, переходили на терени Галичини, в Карпати, йшли в рейди на Закарпаття (серпень 1946 року), у Словаччину (від весни до вересня 1945 і навесні 1946 року). Для побороювання рейдуючих відділів командування прикордонних військ НКВД підписало 1 січня 1946 року договір з чехословацькими прикордонними військами.

Боротьба польської армії й міліції проти УПА і збройного підпілля продовжувалася весь 1946 рік і на початку 1947 року. У березні 1947 року заступник міністра оборони генерал Кароль Сверчевський («Вальтер») проводив інспекцію гірських відтинків. 23 березня на шляху Балигород-Тісна відділ УПА командира «Хріна» зробив на його колону засідку, і під час бою загинули ген. Сверчевський і кілька високих старшин генерального штабу польської армії.

З метою координації своєї діяльності три держави (Польща, СРСР і Чехословаччина) підписали 7 травня 1947 року у Варшаві договір про військову співпрацю в боротьбі проти УПА. Згідно з цим договором советські й чеські війська мали заблокувати кордони під час запланованої остаточної боротьби проти УПА на Закерзонні.

Плян Варшави полягав у тому, що разом з війсьними операціями великої кількості військових частин (біля 90,000 вояків) мала бути проведена акція переселення українського населення. Плян отримав кодову назву акція «Вісла». Ця акція тривала від кінця травня до кінця липня 1947 року на території від Підляшши до Лемківщини. В половині червня поляки виселили з української території в новопридбані північні й західні райони Польщі, що раніше були заселені німцями, біля 250,000 українців (польські джерела говорять лише про 140,000-160,000). Багато українців ув'язнено. Лемківщину і Перемищину цілком очищено від населення і знищено всі можливості для його життя.

Однак відділи УПА боронили українську територію в тяжких умовах ще кілька місяців. Втрати були великі. Оточені сотні «Хріна», «Бора» і «Стаха» прорвалися 30 червня 1947 року і перейшли на територію УССР. Відділи Миколенка-«Байди» пішли в рейд через Чехословаччину до Західної Німеччини. Група Громенка вирушила в рейд на Захід ще в травні й, пройшовши 1,500 км та провівши 22 бої, прибула на територію Західної Німеччини 11 вересня 1947 року. Група «Бурлаки» вирушила на Захід пізніше. На початку вересня «Бурлака» потрапив чехам у руки, але більшість бійців таки змогли перейти на Захід.

Публікуючи звідомлення про боротьбу УПА і підпілля на території УССР, Бюро інформації УГВР зазначало, що

закінчення II Світової війни дозволило московсько-большевицьким окупантам України кинути всі свої сили на боротьбу з українськими повстанцями і підпільним визвольно-революційним рухом... Вони кинули на українські землі численні банди МГБ, МВД, партії, озброєної адміністрації і дали їм повну

свободу здушувати визвольну боротьбу українського народу, хоч би навіть найбільш звірськими й жорстокими методами.

У жовтні 1947 року розпочалися масові вивози українського населення. Советська влада запланувала вивезти 800,000 осіб. Але дії УПА і збройного підпілля зірвали цей план. Вивезено лише 300,000 осіб, інші, попереджені підпіллям, могли сховатися. Наступні масові вивози відбулися в березні-квітні 1949 року. Тоді вивезено 200,000 осіб. Дальші масові переселення з областей, де діяли УПА і підпілля, відбувалися вже на базі сповідної «добровільности». Разом вивезено від 600,000 до 800,000 українців. Комуністи заперечують ці цифри (зокрема оцінки, які говорять про півтора мільйона чи більше вивезених). Вони твердять, що в роках 1944-1951 вивезено лише 203,662 особи («РУ», 8.12.1988).

Після переведення частини УПА до підпільної мережі боротьба на території СРСР продовжувалася дещо зміненими методами. Від 1 липня 1946 року до 30 червня 1947 року УПА і збройне підпілля провели в тринадцяти областях України 912 збройних акцій, у тому числі 464 оборонних боїв і сутичок і 136 зачіпливих (наступальних) акцій. Українські втрати: 303 убитих, советські – 1,012 убитих. За час від 1 липня 1947 року до 30 червня 1948 року проведено 1,205 збройних акцій, у тому числі 694 оборонних боїв і сутичок і 118 наступальних акцій. Втрати УПА і підпілля: 407 убитих, советські втрати – 1,031 убитих.

Публікуючи звідомлення про боротьбу від липня до грудня 1948 року, Бюро інформації УГВР підкреслювало, що «УПА і збройне підпілля масово проводять збройно-саботажні акції, знищують ворожі адміністративні й господарські пункти, засоби транспорту, що служать цілям грабунку українського народу й багатств української землі... збройно підтримують українське селянство в його спротиві колективізації». Воно також інформувало, що «відділи УПА далі ще діють тільки в підкарпатських областях України», а в інших областях були вже раніше розчленовані і включені в рамки збройного підпілля.

Відділи УПА ходили рейдами до сусідніх країн і там інформували населення про мету її боротьби, про змагання українців за свободу й незалежність української держави, за справедливий соціальний лад. Такі рейди відбулися в Білорусь (осінь 1944, осінь 1945, зима 1946), Румунію (червень 1948, червень-липень 1949), Польщу (Люблінське воєводство – 1945, 1946) Східну Пруссію (від літа 1947 до весни 1948), Чехословаччину, про що була мова вище. У 1948 році у Чехословаччині рейдували також відділи з Холмищини і Підляшшя та рештки відділів із Засяння і Лемківщини. Значна кількість цих членів УПА змогла дістатися до Німеччини й Австрії.

Взимку 1948-1949 кинута проти УПА і підпілля чотири дивізії, якими командував ген. Ковальчук. Але і ця офензива не була спроможна покласти край визвольній боротьбі українського народу. В другій половині 1949 року і в першій половині 1950 року спецвідділи МВД бльокували те-

рени дій і проводили операції за операціями. УПА зазнала поважних втрат у командному складі. Емгебістам вдалося викрити криївку ген. Тараса Чупринки в с. Білогорща біля Львова. Головний командир УПА загинув у бою 5 березня 1950 року.

Труднощі боротьби збільшувалися ще й тому, що посилена колективізація спричинила нестачу харчів і голод у Дрогобицькій і Станіславській областях. І все-таки боротьба продовжувалась ще до 1952-1954 років, а в деяких районах аж до 1956 року, коли, як це сказали кагебісти Левкові Лук'яненку, відбувся останній бій між відділами МГБ і УПА.

Боротьба велася не лише зброєю. УПА і підпілля ОУН-Бандери вели також роз'яснювально-політичну роботу. Визначний публіцист УПА Петро Полтава (загинув у 1952 році) писав у квітні 1950 року:

Наша література дістається в усі кінці України, в різні республіки Советського Союзу. Тільки в одному 1948 році в наших підпільних друкарнях надруковано в багатотисячному тиражі коло 70 назв брошур, листівок, пресових і художніх видань... До нас часто приходять листи від українських патріотів з усіх українських областей, в яких вони заявляють про свою повну солідарність з нами та висловлюють свою готовність активно боротися.

Важливим є ствердити, що збройна боротьба, а тим більше в умовах сталінського терору, не була б можливою без підтримки населення. Впродовж усієї боротьби, від 1942 року до останніх пострілів 1954 і 1956 років, українські маси не відмовляли у допомозі УПА і підпіл्लю, яких треба було прохарчувати, лікувати ранених, доставляти інформацію й боєприпаси. Бо ж боротьба велася без жодної зовнішньої допомоги.

Один із звітів УПА говорить:

І дійсно впродовж довгих трьох [перших] підбольшевицьких років українські маси ні на момент не відмовили у допомозі українському підпіл्लю, УПА... Головний контингент харчових та інших продуктів для рідної армії й підпілля, головний грошовий податок, який добровільно складає українська суспільність, хоч відчувається щораз більша нужда, спричинена окупантським грабежем, – це перший конкретний доказ цієї підтримки. Другий – це кожночасна допомога всієї суспільності українським революційним кадрам притулком, розвідкою, допомогою у бойових і революційних діях, новими кадрами.

Під час збройної боротьби проти двох диктатур, двох імперіялізмів, двох окупаційних армій за волю і самостійність українського народу загинуло приблизно 20,000 вояків УПА і членів збройного підпілля.

У другій половині 1950 років збройна боротьба в Україні припинилася. Але змагання за ті самі цілі – за нашу національну і соціальну свободу, за право української нації на життя і вільний розвиток, за Українську Самостійну Соборну Державу не припинялися. Боротьба продовжувалася в інших обставинах іншими методами. □

Петро Ференц

Розвал Чехо-Словаччини і державницькі устремління українців Закарпаття (Закінчення)

Тим сьогоднішнім політикам та історикам, які хочуть заперечити політичну зрілість державних проводирів Карпатської України у відношенні до табору русофілів, варто ще раз перечитати «Послання...» Великого Кобзаря:

Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрость би була своя.

Мислення з національних позицій є ознакою саме нормального, а не історично закомплексованого мислення. Сергій Квіт у своїй літературній критиці на філософсько-епічний роман В'ячеслава Медведя «Кров по соломі» вказує на те, що український інтелектуалізм ХХ століття багато в чому перестав бути українським.⁷³ Далі автор пише: «Лише тоді, коли історичний чин формувався природним українським думанням, народна пам'ять зберігала його як національну славу, поступово мітологізуючи, відсилаючи до нього пізніше здрібнілих духом нащадків».⁷⁴

Надзвичайно важливою і сучасною з погляду сьогодення була політика уряду і Союму Карпатської України в галузі культури, мови, інформаційного простору. Практичний бік її здійснення дозволяє відслідкувати її абсолютну несуперечливість, майже готичну стрункість. Правляча верства Карпатської України не мислила державність, хай і автономну, поза її функціональним призначенням. Найперше – поза межами націозахисної ролі в ділянці української мови і культури. У стислий термін були українізовані, тобто переведені на українську літературну мову, всі суспільні інституції, передусім заклади освіти, державна служба, періодика.⁷⁵ Союм Карпатської України своїм законом від 15 березня 1939 року визнав державною мовою Карпатської України українську. Це стало юридичною легалізацією фактичної дійсності. Мовний простір тих романтичних декількох місяців був цілком українським. А от у сучасній Україні на державному рівні не проводиться належної політики мовного захисту. Скупі спроби уряду Ющенка дещо зробити в цій ділянці в 1999-2000 роках викликали шквал протестів у ЗМІ та МЗС Російської Федерації. На тому, мабуть, усе і завершилось. Досі немає відчутного мовного, культурного та інформаційного захисту українського етносу як носія державности нашої

73. Квіт С. Шлях до Конді // Українські проблеми. – 1997. – № 2. – С. 85.

74. Там само. – С. 86.

75. Довгей В. Прометей Карпатської України // Державність. – 1996. – № 3. – С. 17.

країни. Проводирі Карпатської України, здається, це розуміли глибше, ніж сучасні наші політики, адже будували національну державу українського народу. Вони не ламали п'ять років списів, як вписати в преамбулу Конституції України – «народ України» чи «український народ». Боротьба, що тривала довкола цих дефініцій, яскраво ілюструє характер державности. Прихильникам національної невизначености України варто заілюструвати визначення політологів Миколи Михальченка та Зореслава Самчука: «Атрофія мовного інстинкту з усією фатальністю тягне за собою атрофію національну і, нарешті, державну».⁷⁶ Ці ж автори зазначають: «Помста історичної долі за недооцінку мовного та цивілізаційного орієнтаційних факторів виявилась вишукано переконливою. Україна врешті-решт опинилась у своєрідному гарлемі Європи, в зоні стратегічного відставання, на теренах вражаючої етично-гуманітарної дистрофії, де втрата сутнісних самоідентифікаційних рис набула Status normalis, тобто узвичаєної норми».⁷⁷ Схоже, що творці Карпатської України це глибоко розуміли або відчували. Політичний провід Карпатської України визнавав громадянські та національно-культурні права всіх мешканців краю незалежно від їх національності.⁷⁸ Однак він чітко декларував, що виступає від імені етнічної української нації, сприяє її розвитку, захищає її права.⁷⁹ Але за теоретичною фасадом політичної української нації в нашому сьогоденні ховається й водночас настає реваншизм у вигляді творення «славянського союзу», другої (російської) державної мови, російської православної церкви, єдиного інформаційного простору, русифікації ЗМІ, сприяння російськоорієнтованим політичним силам тощо. У програмі УНО було записано: «Духове життя нації не сміє бути затроюване чужими розкладними доктринами, які матимуть за ціль ослабити моральну силу нації та дезорганізувати українську національну спільноту. Тому ціле духове життя: як школа, преса, фільми, театр, духовна продукція та чинники, що впливатимуть на фізичну та моральну вартість нації, поставлені будуть під строгу контролю української держави».⁸⁰ Це був не тоталітаризм, а кровна необхідність інтеграції всіх українців в Україну. Очевидно, так її розуміли провідники Карпатської України. Завдяки їхній ідеологічній, політичній визначеності та запереченню будь-якого реваншизму в краї відбувалася стрімка масова національно-ідеологічна переорієнтація, духова революція. Люди звільнялися від імперських доктрин, у них пробуджувалося національне мислення, національне почуття, і, як наслідок, національне діяння. Яскравий приклад цьому – життя українського пись-

76. Михальченко М., Самчук З. Україна доби межичасся... – С. 229.

77. Там само. – С. 299.

78. Довгей В. Прометей Карпатської України... – С. 17.

79. Там само. – С. 86.

80. Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави... – С. 54.

менника Патруса-Карпатського. До подій 1938-1939 рр. він був у полоні русофільства, а під впливом обставин став щирим патріотом українства.⁸¹ Така визначена політика Карпатської України вплинула на самоідентифікацію закарпатців. Тоді вона не лише сприяла вибухові національної свідомості, а й взагалі надала духової наснаги всім майбутнім поколінням. Критика Карпатської України є не чим іншим як спробою зруйнувати національний міт.

Активний державницький гін національно-політичної еліти Закарпаття в час великого чину проявив себе в цілому суспільному спектрі. Автономію, необхідні інститути треба було буквально «вигризати» в центральному (празькому) уряді. Складним було призначення виборів до Сойму, а далі і його скликання.⁸² Уряд добре відчував потреби моменту, пильно стежив за розгортанням кон'юнктури. Тому всі рішення та дії були максимально вчасними й доцільними. Він (уряд) намагався знайти геополітичне оперття, що в тих складних умовах зробити було дуже важко, по суті, неможливо. Український національний рух не мав політичного запиту у вільному світі: ні американці, ні англійці, ні французи не вбачали, як і після Першої світової війни,⁸³ в українській проблемі та її позитивній розв'язці інструменту геополітичного употужнення своїх держав та здобуття впливів у регіоні і світі, тому і не виявляли особливих зацікавлень українськими національно-визвольними змаганнями.⁸⁴ Тодішня Європа і загалом світ уже були під знаком нацистської Німеччини. Остання використала українську і, зокрема, закарпато-українську проблему для вирішення своїх імперських зовнішньополітичних інтересів. Німеччина Карпатською Україною шантажувала Угорщину, Польщу, СРСР, домагалась від них поступок.⁸⁵

Нас турбує не кон'юнктурне тодішнє ставлення Німеччини до Карпатської України, а те, що урядові А. Волошина в боротьбі проти Угорсько-Польських зазіхань майже нікуди було прихилитися, окрім Німеччини. Власне, за допомогою Німеччини на декілька місяців було продовжене життя українського Закарпаття. Перший етап поневолення краю плянувався гортіївською Угорщиною ще в листопаді 1938 року. Позиція Німеччини стримала угорську агресію.⁸⁶ Дивує інше. Ми занадто повільно звільняємося від ярликів минулого. Виявляється, мати відносини з Гітлером – це страшне тавро, національна ганьба, а зі світовим диктатором Сталіном – ні; договір Бенеша зі Сталіном – це нормально; і визнання

81. Росоха С. Названа праця. – С. 29.

82. Там само. – С. 28.

83. Там само. – С. 27.

84. Стерчо П. Названа праця. – С. 91.

85. Там само. – С. 133.

86. Ференц П. Вплив геополітичних факторів на включення Закарпаття до складу Чехословаччини // Названий збірник. – С. 86; Стерчо П. Названа праця. – С. 147.

США ССРС у рік українського геноциду (1933 рік, рік голодомору) – теж явище політичне, без моральних вердиктів. Лише відносини уряду Карпатської України з Берліном чомусь мають навіювати українцям комплекс неповноцінності.

Урядові Карпатської України доводилося діяти в надзвичайно складних соціально-економічних умовах. Особливо економічно тяжкими виявилися рішення Віденського арбітражу, за якими з одного боку відібрали найбільш економічно розвинуті та родючі території південного передгір'я Карпат, а з другого – перерізали існуючі комунікації. Довелося перенести столицю. Карпатська Україна майже опинилася в політико-економічній бльокаді. До того ж бюджет цієї української автономної держави був визначений пражським урядом дуже дефіцитним, що не покривав багато необхідних витрат.⁸⁷ Усі ці заходи «друзів» Карпатської України не викликали ні економічної, ні політичної, ні морально-психологічної кризи. А саме цього прагнули Угорщина і Польща. З усією гостротою перед урядом постала продовольча проблема, проблема зайнятості, творення нових комунікацій у зв'язку з втратами після Віденського арбітражу. Він робив неймовірні зусилля для подолання гостроти продовольчої проблеми, будівництва нових шляхів. Для територіально обкраденої Карпатської України, досягти позитивних зрушень у такий стислий термін було складним завданням. Держава, тобто Карпатська Україна, на засадах кейсіанської економічної політики виступила дуже активним інструментом вирішення гострих економічних проблем. За допомогою уряду та інших державних інституцій робилися стрімкі заходи щодо вирішення вищезазначених нагальних проблем, які мали зовнішнє джерело свого виникнення. Стосовно цієї ситуації Петро Стерчо у своїй монографії наводить деякі факти:

З 1 березня 1939 року, по вибудуванні об'їздного шосе біля Мукачева урухомлено нові автобусові лінії Хуст-Кивіяжд-Середне та Середне-Свалява. У тому часі вже урухомлено було близько 500 кілометрів залізничного і близько 2000 км автобусового лінійного регулярного сполучення. Рівно ж розпрацьовано плян будов залізниць з Хусту, через Довге й Сваляву, до Перечина. Зокрема на Волівщині, після інспекційної подорожі міністра Ю. Ревая, розпочато негайну будову кількох коротших шляхів і мостів, на що призначено тимчасово 2000000 корон.⁸⁸

Значні зусилля робив уряд у напрямі функціонування підприємств, розширення бази виробництва, зокрема у відкритті нових підприємств, що не вимагали великих капіталовкладень.⁸⁹ Так, наприклад, було запля-

87. Худанич В. Карпатська Україна в європейській політичній кризі 1938-1939 років // Календар «Просвіти» на 1994 рік. – Ужгород, 1994. – С. 60-62.

88. Стерчо П. Названа праця. – С. 180.

89. Худанич В. Карпатська Україна в європейській політичній кризі 1938-1939 років // Календар «Просвіти» на 1994 рік. – Ужгород, 1994. – С. 61.

новано негайно приступити до будови млина в селі Солотвині. До того солотвинська сіль мололася в Олемоуці, в Моравії, звідти назад поверталася на Закарпаття.⁹⁰

Карпатська Україна енергійно провадила в тих складних обставинах зовнішньоекономічну діяльність. Петро Стерчо зауважує, що перша країна, яка налагодила добросусідські відносини та господарську співпрацю, була Румунія.⁹¹ Саме за допомогою зовнішньоекономічної діяльності уряду долалась гострота продовольчої проблеми. З перших тижнів було імпортовано харчові продукти для потреб населення. Збереглась агітка з того часу, де наводиться точна цифра: «Наша влада закупила 1500 вагонів мелаю, який вже перевозується».⁹² Напротивагу імпорту, важливими статтями доходу були: експорт лісу, солі, а далі плянувалось експортувати мінеральні води, сільськогосподарські товари, деякі земні поклади,⁹³ розгорнути туристичну індустрію.⁹⁴

Однак слід зупинити увагу на іншому. Владі Карпатської України в 1938-1939 роках вдалося не лише скеровувати нагальні економічні завдання первинної вітальної ваги для краю, але й розвитку розширеного відтворення. Та й це не все. У тогочасних обставинах Міністерство Господарства, уряд у цілому робив установку не на підтримку існуючого господарського комплексу, а на його структурну інновацію, виділення стратегічних галузей, модернізацію існуючих, освоєння нових, орієнтування на технологічно замкнутий цикл виробництва в традиційних галузях господарства. Звичайно, Закарпаття тоді не мало важливих, особливо машинобудівних, галузей промисловості. Однак уряд орієнтувався на технологічно розумну економічну самодостатність. Сутність господарських задумів полягала в якісному перетворенні промислів, традиційних господарських занять в індустрію, у високотехнологізовані галузі господарства.

Маштабними були пляни щодо перетворення Хусту дійсно на столицю держави. На її розбудову виділили 200 мільйонів корон. Додатково плянувалось побудувати аеродром («летунську площу») та радіостанцію. На це також були віднайдені кошти, які (з деякими іншими витратами) складали близько мільйона корон.⁹⁵ Велась підготовка до відкриття університету та центральної бібліотеки (передбачалося перенесення УВУ з Праги), готувався випуск власних грошових знаків (гривен і шагів).⁹⁶ Спеціальні економічні науково розроблені програми уряд Карпат-

90. Химинець В. Закарпаття – земля української держави. – Ужгород, 1991. – С. 59.

91. Стерчо П. Названа праця. – С. 89.

92. Агітаційно-роз'яснювальна листівка періоду Карпатської України, збережена в домашньому архіві автора.

93. Стерчо П. Названа праця. – С. 89.

94. Там само. – С. 88.

95. Там само. – С. 89.

96. Там само. – С. 88.

ської України не проголошував, а намагався швидше їх втілювати. Документом, який стисло декларував економічні заходи, був маніфест Першої Української (Руської) Народної Ради від 4 листопада 1938 року, пов'язаний із рішенням Віденського арбітражу. Окремі положення, присвячені цим проблемам, були не просто економічною програмою, а програмою макроекономічної модернізації краю під засади національної економіки держави Карпатська Україна:

Наступає нова доба в Твоїй історії, доба будівництва тривких основ державности для цілого нашого народу. В найкоротший час розбудуємо наші міста й стануть вони європейськими осередками. Побудуємо дороги, мости, залізницю, закріпимо береги рік. Розбудуємо земледільство, лісове господарство, вибудуємо свої фабрики, поставимо нові пили, підсилимо скотарство, заведемо молочарство, розвинемо туристику... Ми маємо багаті родючі простори, маємо великі багатства на землі й під землею. Відтепер вони будуть служити народові й лишень наш народ буде володіти всім.⁹⁷

Практика господарського життя Карпатської України засвідчує, що то була не популістська заява. Заяви, пляни, наміри і їх втілення йшли поруч. Відсутність кон'юнктури, демагогії, дилетантства, вузьких фінансово-промислових інтересів були рисами економічної політики уряду Карпатської України. Тут відчутна цілісність, конкретність, масштабність. Карпатська Україна самобудувалась як українська національна держава, важливим компонентом якої було будівництво національної самодостатньої економіки, звичайно, у розумінні не економічної самоізоляції, а оптимізованої економічної діяльності, що ефективно використовувала б внутрішні фактори (природні та людські ресурси, ринок), зовнішні фактори (наявний тодішній регіональний та ширший світовий ринок, світове українство), передові технології, якісне управління, інші економічні та позаекономічні чинники. В економічній площині бачимо ту саму яскраву визначеність. Чіткість мети – будівництво української національної держави як першого осередку майбутньої Української Самостійної Соборної Держави – породжувала визначеність політики в усіх життєво важливих напрямках, у тому числі і в економічному. У цій сфері ідея самостійності реалізовувалась через будівництво самодостатньої, оптимізованої національної економіки та облаштування культурно-цивілізаційного ландшафту країни, як середовища буття громадян.

Советська історіографія та деякі автори постсоветського періоду розвивали ідею про відсутність соціальної та національної бази підтримки уряду прем'єра о. Августина Волошина. Мовляв, останній тримався завдяки зовнішній підтримці з боку нацистської Німеччини, структур ОУН, військовиків Карпатської Січі. За їхньою логікою, явище «Карпатська

97. Агітаційно-роз'яснювальна листівка періоду Карпатської України, збережена в домашньому архіві автора.

Україна» – ніщо інше, як авантюризм о. Августина Волошина і купки близьких до нього екстремістів.⁹⁸ Тут практично заперечуються державницькі устремління закарпатських українців, побіжно навіюється думка про штучність української акції, яка нібито здійснювалась дуже вузьким колом людей без підтримки народу.⁹⁹ Однак подібне твердження не витримує жодної критики. Вся тогочасна дійсність засвідчує прямо протилежні процеси. Карпатська Україна зродилася завдяки високому моральному духові народу і, звичайно, завдяки провідникам української державної ідеї в краї. Це засвідчують тодішня закордонна преса, сучасники. Народна підтримка не була лише пасивною. Вона не вимірювалася тільки виборчими результатами. Хоча і про них треба сказати. Підтримка виборчого списку від УНО (92,4 відсотка «за») засвідчує не лише довір'я людей до політиків, тим більше, що останні не користувалися послугами іміджмейкерів, які б формували в суспільстві їх позитивний образ. Провідникам Карпатської України не потрібно було здаватися такими, що опікуються долею Батьківщини, бо вони такими були. З другого боку, це був яскраво виражений плебісцит щодо здійснюваного політичного курсу урядом Карпатської України. Результат понад 90 відсотків голосів за кандидатів від списку УНО – явище широкої суспільної підтримки української державної акції на Закарпатті в 1938-1939 роках.

Та все-таки цей тип суспільної підтримки не був визначальним. Будівництво української національної держави спочатку на засадах автономії у складі Чехо-Словацької республіки, а далі в геополітичних обставинах проголошення і повної незалежності викликало масове суспільне піднесення. Багато діячів працювали на громадських засадах, на ентузіязмі, жертовності, героїзмі. Карпатська Україна постала завдяки щирій, наполегливій, безкорисливій праці і боротьбі тисяч і тисяч ентузіястів, наснажених ідеєю творення української національної держави. Практично відбулася широка суспільна самообілізація, особливо молоді. Про це свідчать документи, опубліковані матеріали. До того ж іще є можливість отримати свідчення очевидців. Такі відомості подає С. Росоха:

Але ще більше посилилася і активізувалася праця в цьому напрямі по проголошенню автономії Карпатської України. Це було таке спонтанне, що звертало навіть увагу закордонних журналістів. Один з них, д-р Роман Голян, писав у щоденнику «Діло» (23.2.39): «... останні місяці після перевороту розбухали тут національну українську стихію, промовити, заманіфестувати, пірнути у вир державотворчої праці все глибше і все сильніше... А тепер все падало і валилося (русофільство) під могутніми ударами тієї розбурханої української національної стихії, як вежі з карт. Нарід чим далі, тим більше усвідомлю-

98. Довгей В. Прометей Карпатської України... – С. 17.

99. Лемак В. Названа праця.

вав собі роль господаря на своїй прадідній землі і ту відвічну правду, яка може бути тільки у власній хаті».¹⁰⁰

Вищенаведені ідеї та факти підтверджують і польові етнологічні матеріали. Так, інформатор Іван Небола, який народився і виріс в с. Тересва Тячівського району, говорив, що в 1938-1939 рр. пішли розмови між людьми, що Бродій хоче до Угорщини, а Фенчик до Польщі. Він зауважував, що велику роль тоді відігравали місцеві вчителі, зокрема Василь Міньявець і Магдалина Петровій, а також сім'ї Онофрей, Фери, Руснаків, Петровців, Пріц та ін. Їм належала велика роль в громадсько-культурній, політичній активізації села. Під час виборів 12 лютого село стовідсотково проголосувало за списки кандидатів УНО. До Карпатської Січі вступило декілька десятків молодих мешканців села.¹⁰¹ За свідченням іншого інформатора, у селі Богдан Рахівського району в зимовий період 1938-1939 рр. емоційне піднесення було настільки велике, що «Слава Україні» вигукували у побуті, під час громадських розваг, навіть на весіллях. Узагалі проблема української держави стала темою розмов у кожній родині.¹⁰² Вищезгаданий С. Росоха стверджує: «Пропагувати листу УНО ходили всі. Від самих кандидатів і державних урядовців, починаючи через учительство і студентство, аж до селян і робітників».¹⁰³ Далі зауважує, що причиною успіху виборчого списку УНО при виборах до Союзу Карпатської України була пропаганда «виконувана майже всіма силами українського громадянства, міста й села, прибрала в останніх передвиборчих тижнях просто фанатичний характер. День у день виїздила на села вся свідомо молодь, старша інтелігенція всіх професій, державні службовці після закінчення праці в установах, коротко – все, що думало й відчувало по-українськи. Величезні заслуги поклато вчительство, ще більші організації „Січі“ на місцях».¹⁰⁴ Як бачимо, там був присутній усенародний ентузіазм. Дивними і безпідставними на цьому тлі видаються звинувачення в недемократичності виборів 12 лютого 1939 року та загальна оцінка Карпатської України як тоталітарного режиму.

Влада Карпатської України не користувалася таким важелем недемократичного суспільства як адмінресурс. Недемократичні виборчі технології вкупі з підконтрольністю засобів масової інформації, особливо телебачення, є інструментарієм сучасної української влади. Найвиразнішим проявом цих технологій був другий тур президентських виборів у 1999 році та референдум 16 квітня 2000 року.

100. Росоха С. Названа праця. – С. 35.

101. Польові матеріали автора. Записано П. Ференцом у Рахівському районі Закарпатської області. – С. 42.

102. Там само. – С. 16.

103. Росоха С. Названа праця. – С. 35.

104. Там само. – С. 52.

Прем'єр, а далі і президент Карпатської України о. Августин Волошин не жалівся, що не спрацює національна ідея. Він опирався на масовий ентузіазм широких громадських кіл, цілого народу, а використання адмінресурсу в тих умовах було неможливим, адже практика виконавчої влади контролювалася центральним урядом у Празі. Адміністративний апарат Карпатської України в значній мірі складався з тих самих чехів і словаків. Нарешті, відчувався великий дефіцит бюджету. Тому уряд Волошина користувався іншим – широким громадським (народним) ресурсом.

Державотворчий процес у Карпатській Україні не зводився до інституційного забезпечення. Навпаки, саме інституційно, як держава, Карпатська Україна не встигла оформитись, хоча в тих стрімких умовах потужного зовнішньополітичного тиску та гальмувань з боку центрального чехо-словацького уряду таки досягнула результату й у цій ділянці. Головний успіх будівничих Карпатської України полягав у тому, що вони розпочали будувати українську національну державу, в якій українці усвідомлювали себе суб'єктом історичного буття, єдиним повноправним носієм національно-державного визначення. У програмі УНО записано: «Творимо нову епоху в історії нашого народу». УНО декларувало, що воно як політичне об'єднання вибере таку форму правління, яка найбільше відповідатиме інтересам української національної спільноти та прагненням українського народу по всіх виявах свого національного, політичного, культурного та соціального життя.¹⁰⁵ Про це учасник того державотворчого процесу Юліян Химинець згадував так: «Ми, українські націоналісти, будували, так би мовити, „Українську Україну“, вважали, що в незалежній Україні можуть мати місце всі релігії і політичні партії, якщо вони лояльно ставитимуться до української державності. В Карпатській Україні в 1938 р. це була не теорія, а жива дійсність, яку творив прем'єр Августин Волошин».¹⁰⁶ Очевидно, тому він і його уряд, тодішній український політикум мали отой народний ресурс. Завдяки цьому не доводилось займатися політичним хуліганством, або інакше кажучи – іміджмейкерськими гримасами та різного роду кон'юнктурними технологіями. Контрастно на тлі минулого виглядає державотворча практика сучасної незалежної України. Цікаві думки щодо цього наводить український дисидент советської доби Юрій Бадзьо, який, до речі, є уроженцем і вихованцем Закарпаття: «Українці мусять усвідомити: рубіж не перейдено, державна незалежність території не стала державністю українського народу».¹⁰⁷ Далі автор пише: «Цей стан навіть не можна назвати станом перехідного періоду, адже не визначено ще, куди ми переходимо. А це означає не тільки те, що державна влада в Україні не є політичним представ-

105. Там само. – С. 28.

106. Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави. – Ужгород, 1991. – С. 54.

107. Бадзьо Ю. Десять років невизначеності // Політика і культура. – 2001. – № 30. – С. 14.

ництвом українського народу, усе ще залишаючись владою окупаційною, а й те, що Україна, будучи формально суверенною територією, насправді ще не конституювалася як держава».¹⁰⁸ Юрій Бадзьо вдало відмічає: «Тривала системна невизначеність українського суспільства творить світоглядну та психологічну атмосферу, в якій стають умовними фундаментальні поняття суспільного життя – „народ“, „нація“, „держава“, „країна“, „влада“, „закон“, „суспільство“... Криза в Україні сягнула екзистенційних основ – торкнулася людини як суспільної істоти».¹⁰⁹ Ліками від цієї депресії, вважає автор, може бути лише повернення до природного процесу – «національно-культурного та національно-політичного відродження українського народу», тобто «процесу деколонізації, дерусифікації, українізації (передусім мовної) України».¹¹⁰

Отже, приклад Карпатської України має стати джерелом державотворчого досвіду, державотворчої стратегії для сучасних політичних і громадських діячів. Використавши цей досвід, ми можемо реалізувати природне право українців як нації бути суб'єктом історичного буття. Український народ як певна культурна, політико-історична та соціальна спільнота повинен зайняти належне місце на своїй землі як творець власної долі. Відповідно на цьому концептуально важливому визначенні формувати український політикум, а державна влада повинна забезпечити історичну суб'єктність саме українського народу, української нації.

Карпатська Україна як суспільно-історичне явище ХХ століття й надалі залишається актуальною темою в політичному, історіософському, філософському, етичному вимірах. Як не парадоксально, але тоді, коли українська національна свідомість пригнічена, ця проблема потребує дальшого осмислення як джерело нових ідей, досвіду, як засіб, що надасть новітній націотворчий та державотворчий імпульс; як вагомий рушій національно-духовного розкріпачення українців. Карпато-Українська держава в середині ХХ століття в умовах перманентного українського національного геноциду має неперехідну метафізичну вартість. Ця дійсність творилась в умовах тоталітарного антиукраїнського політичного доквілля. Тому національні змагання українців 30-50-х років ХХ століття вилились у величезні людські жертви, у тому числі й на Закарпатті. І це вже морально-етичний аспект проблеми. Чи варто було приносити в жертву стільки молодих життів? У висловлюванні ряду сучасних політиків, істориків підводиться ідея негуманності, даремності жертв, принесених у боротьбі за волю України. Це стосується і Карпатської України, зокрема її героїчної оборони патріотичною молоддю краю, часто шкільною. Звичайно, питання людського життя – це особливо делікатна тема, але стосовно політич-

108. Там само. – С. 16.

109. Там само. – С. 17.

110. Там само.

ної боротьби, у тому числі національно-визвольної, краще зосереджуватись на суспільних вартостях, тобто на аксіологічному аспекті. Якщо певні суспільні ідеали породжують самозречення, надальтруїзм, якщо вони людяні, то засуджувати їх не можна. Ідея української держави була того варта. Карпатська Україна як українська держава у березні 1939 року скропила кров'ю своїх найкращих синів і дочок. Вони боронили українську честь і свободу в нерівній боротьбі. Їх героїчний чин треба пам'ятати, а не засуджувати. Сльозливим апологетам Ярослав Дашкевич відповідає: «Не думаю, що боротьбу, вперту і жертовну, за українську державу можна вважати манівцями... Ледве чи варто дорікати українським патріотам саме цим».¹¹¹ Отже, Карпатська Україна у XX столітті була ланкою українського державотворення та жертвовної оборони свого дітища. Значення цього суспільного явища неможливо переоцінити. Увесь світ знову заговорив про українську проблему. Завдяки державницькому та національно-визвольному змаганням 30-50-х рр. XX століття українська історія в цьому столітті не була перервана, а стала духово цілісною. Велика роль в цьому належить Карпатській Україні і карпатським українцям. Своїм чином вони продовжили державницькі змагання українського етносу, надали активного імпульсу подальшим національним змаганням українців 40-50-х рр. Без цих змагань історія України XX століття стала б схожою на історію XIX ст., тобто стала б історичним безчассям, яке руйнує етнос. Ця страшна альтернатива завдяки героїчному чині покоління українців середини XX століття не відбулася. Українська історія у XX столітті стала безперечною, духово суцільною, а для метрополій настала нова реальність – криза утримання українських територій під своєю владою. Завдяки Карпатській Україні, як важливій складовій активного національно-державницького руху середини XX століття, український визвольний рух не доводиться розглядати як щось мізерне. Тому інтерпретація українського національного руху 30-50-х років стала політичною проблемою, підставою сучасної політичної боротьби.

Останньою тезою ми вийшли на питання історичної спадщини Карпатської України як детермінанти подальшого розгортання суспільного життя, або інакше кажучи – міту. Сергій Квіт у нарисі «В пошуках українського стилю» пише, що пам'ять – це також міт. З плином часу спогад про подію розмивається в деталях, але залишається сам факт події, який поступово набуває символічного значення. Історичні міти можуть набувати суспільної значущості, стаючи мотивом дії, спонукою, виправданням індивідуального або суспільного чину.¹¹² Він дуже

111. Дашкевич Я. Дмитро Донцов, Євген Маланюк // Україна. Наука і культура. – Київ, 1999. – Вип. 30. – С. 289.

112. Квіт С. В пошуках українського стилю // Українські проблеми. – 1994. – № 4-5. – С. 17

влучно ілюструє дію міту на прикладі жидівства: «Жидівська культура на спільнота надзвичайно сильно внутрішньо кристалізована... Жидівство завжди зберігає виразне власне обличчя, навіть втрачаючи мову. Це вдається завдяки потужній традиційній мітології (Іосіф Хаїм Єрушалмі)». ¹¹³ Карпатська Україна – явище в суспільній історії Закарпаття притягальне, спонукальне. Окупанти це зрозуміли одразу. Вже гортіївська Угорщина докладала багато зусиль, щоб підірвати моральний авторитет подій осені-весни 1938-1939 рр. ¹¹⁴ З приходом на Закарпаття Червоної армії і встановленням советської влади Карпатська Україна піддалась цілеспрямованому паплюженню, а з іншого боку – замовчуванню. Знищити притягальну силу Карпатської України, тобто міт, було головним завданням советської пропаганди. ¹¹⁵ Його актуальність особливо зросла в період перебудови 1985-1991 рр., коли в умовах лібералізації режиму в краю зростав опозиційний національний рух. Він у значній мірі черпав ідеї, символи, надхнення з історичних часів Карпатської України. Компартійно-владна преса, інші засоби інформації лили бруд і подавали дезінформацію. Навіть в умовах незалежності України в першій половині 90-х років продовжувались дискредитуючі випадки в бік Карпатської України за сприяння впливової частини номенклатури Закарпатської обласної державної адміністрації, Закарпатської обласної ради, викладачів Ужгородського університету. ¹¹⁶ Передвиборчі програми багатьох депутатів усіх рівнів рясніли антиукраїнською національною спрямованістю. ¹¹⁷ Замість українського національно-державницького культу Карпатської України докладалися значні зусилля, аби прищепити міт космополітичної автономії. ¹¹⁸

Однак Карпатська Україна не стала мітом лише для закарпатців. Вона відноситься до загальноукраїнської скарбниці мітів-символів. Українська громадськість, українська інтелігенція завжди трактувала хустські події (Карпатську Україну) як національний еталон політичної, громадської та морально-етичної поведінки. Особливою шаною та популярністю користується в Україні президент Карпатської України о. Августин Волошин – зразок моральної, ділової і високоосвіченої людини. На святкування річниць Карпатської України, починаючи з кінця 80-х років, з із-

113. Там само. – С. 18.

114. Довгей В. Передмова до другого видання книги проф. Петра Стерча «Карпато-Українська держава» // Стерчо П. Названа праця. – С. XXIII.

115. Там само. – С. XX.

116. Довгей В. Передмова до другого видання книги проф. Петра Стерча...; Балега Ю. Названа праця. – С. 71.

117. Ференц П. Слідами передвиборчих програм // Українські проблеми. – 1994. – № 4-5. – С. 6.

118. Балега Ю. Названа праця. – С. 69.

джається на Закарпаття громадськість з усієї України. Бурхливими і довготривалими оплесками та вигуками «Слава» вшановувався на другому з'їзді Народного руху України особистий охоронець президента Карпатської України о. Августина Волошина Ю. Цех. Цей факт має глибоку природу. Він підтвердив моральний авторитет о. Августина Волошина, а проголошення Карпатської України охарактеризував як героїчний чин закарпатських українців.

Мій покійний батько, Петро Ференц, перебуваючи під час боїв у складі угорського війська, як мобілізований гортіївською Угорщиною на території Галичини, розповідав, що зустрічався з місцевими жителями. І коли ті довідалися, що він із Закарпаття, то висловили жаль стосовно факту захоплення Карпатської України гортіївською Угорщиною. Виявилось, що по її загибелі вони три дні були в жалобі.¹¹⁹ Отже, на Закарпатті і поза його межами на широкому суспільному рівні існує згадка про Карпатську Україну як про явище величне, гідне поваги та наслідування.

Карпатська Україна, її героїчна оборона стали предметом народної поетизації. Ті події зафіксувались у народних піснях: «Ой над Хустом ворон криче», «Дня чотирнадцятого марця» та ін., коломийках, здебільшого журливого характеру. Туга проймала людей. Інформатори засвідчують, що кожного року в с. Королеві, що на Виноградівщині, пускали по Тисі дошки із закріпленими запаленими свічками в пам'ять про січовиків.¹²⁰ Угорська окупація сприймалась негативно. Інформатор із м. Рахова Юрій Ерстенюк засвідчує: «Був плач, коли прийшли мадяри, навіть мадярони негативно зреагували на татар, казали, що це не мадяри, а лише мадярські копили».¹²¹

Отже, Карпатська Україна, її будні, устремління, героїка і трагічність глибоко ввійшли в народне мислення закарпатців, інформованої громадськості в усій Україні. Карпатська Україна стала національним мітом, духовним орієнтиром нових генерацій українців.

Слід наголосити, що покоління закарпатських українців 30-х років здійснило, безпрецедентну за своїм змістом і наслідками історичну акцію. Уміло скориставшись державною кризою Чехо-Словаччини в 1938 році, вони розпочали будувати українську національну державу на виразних національних принципах як державний осередок майбутньої незалежної і соборної України. Це був вияв великих патріотичних почуттів, національної свідомості, політичної волі.

З іншого боку ця історична державотворча акція стала потужним каталізатором національного пробудження, розбурхала українську націо-

119. Польові матеріали автора. Записано П. Ференцом у Рахівському районі Закарпатської області. – С. 61.

120. Там само. – С. 30.

121. Там само. – С. 49.

нальну свідомість. Карпатська Україна сприяла посиленню національно-визвольного руху в загальноукраїнському масштабі. Вона, створила якісно нові реалії політичного, національного, ідеологічного, ментально-психологічного характеру, які, попри всі старання недругів, подолати не вдалося нікому.

Поступово історія Карпатської України віднаходить своє гідне місце в історії України і Закарпаття. Однак Карпатська Україна сьогодні не може виступати лише як фактор історичної данини. Вона не втратила суспільної цінності, продовжує виступати джерелом досвіду державного будівництва та проведення державної політики. Тому тема Карпатської України й надалі залишається актуальною в політиці та історії України. □

Віталій Шевченко

Григорій Сковорода у спогадах та перших дослідженнях

Про Григорія Сковороду, його самобутній шлях та оригінальну творчу спадщину написано й розказано, відзнято та показано чимало. Офіційно зневажений за життя, він полонив уяву мислителів, художників, кінематографістів, учених різних галузей знань. Свято бережеться пам'ять про Григорія Сковороду й у народі. Як наслідок, за два помертні століття створено наддивовижу багатий та назагал цілісний образ людини, в особі якої органічно поєдналися слово і вчинок, мудрість та її природна відповідність, поетична вдача й музичний хист. Звичайно, кожний дослідник мимоволі, як правило, з кращими намірами, вносив щось своє в усвідомлення феномену та світобачення Григорія Сковороди. Тож постать першого українського філософа оповилась ореолом слави й таємничості. Бувало й так, що, крім суто індивідуальної та професійної специфіки, на результатах аналізу філософських, поетичних та життєвих засад Г. Сковороди позначалися кон'юнктурні міркування ідеологічних улесників. З цієї причини у сковородиністиці (особливо советської доби) з'явилися праці сумнівного гатунку, через що пересічний читач іноді потрапляє в досить скрутну ситуацію, за якої строката гама дослідницьких викладів заступає головне: хто ж він, Григорій Сковорода? Чому його постать викликає не тільки доброзичливий інтерес, але й взаємовиключні реакції? Які критерії можуть об'єктивізувати оцінки філософського доробку Г. Сковороди та як ми маємо розуміти зміст визначення: «Григорій Сковорода – видатний український філософ»?

Певно, дати вичерпні відповіді на ці запитання в межах однієї статті навряд чи можливо. Тому завдання й мету пропонованого матеріалу во-

Григорій Сковорода

лілі б звести до виділення окремих рис природної вдачі Г. Сковороди та з'ясування деяких творчих парадигм, що нерідко викликають суперечливі рецепції й можуть бути властивими тільки великій індивідуальності, якою, звісно ж, був Г. Сковорода. Для цього передусім покладатимемося на свідчення його сучасників, а також праці вчених першої постсковородинівської генерації. А щоб уникнути суб'єктивізму в трактуванні особистості та творчості Г. Сковороди, візьмемо собі за правило вчитуватися в документи епохи, зіставляти їх, де це уявляється можливим, з автохарактеристиками – найдостовірнішими даними, за якими найкраще проглядаються його життєві спонуки та філософський почерк.

А спершу наведемо уривок із «Життя Григорія Сковороди» Михайла Ковалинського – улюбленого учня та душевного приятеля філософа, у якому він, зокрема, писав:

Відмінний образ його думок, вчення, життя швидко привернули до нього увагу всього тамошнього громадянства. Одягався він пристойно, але просто; їжу мав з трав, плодів та молочних приправ; вживав її увечорі, після заходу сонця; м'яса та риби не споживав не з причини суєвір'я, а з власної внутрішньої схильності; для сну виділяв не більше чотирьох годин на добу; вставав досвітла і, коли дозволяла погода, завжди ходив пішки за місто прогулюватися на свіжому повітрі і в сади; завжди веселий, бадьорий, легкий, рухливий, стриманий, цнотливий, всім задоволений, м'якосердий, принижений перед всіма, охочий до слова, де не силований говорити, із усього виводив мораль, поштивий до будь-якого стану людей, відвідував хворих, розраджував засмучених, ділив останнє з наймуцими, вибирав і любив друзів за їхнє серце, мав побожність без марновірства, вченість без пихи, поводження без улесливості.¹

Щоправда, ці авторитетні свідчення людини, котра добре знала й глибоко поважала Сковороду як свого улюбленого наставника, не завадили М. Ковалинському в уже зрілому віці відзначити, що він «любив серце Сковороди, але цурався його розуму, поважав життя, та не переймався його міркуваннями; шанував чесноти, та нехтував його думки; бачив чистоту поведінки, та не спізнавав істини його розуму; бажав би бути другом, та не учнем його».²

Звичайно, наведений вислів, автор якого всупереч закону життійного жанру вдається до критичного осмислення та навіть особистого відмежування від деяких поглядів Г. Сковороди, має неабияку вагу, бо перед нами судження дуже близької людини. До того ж, Михайло Ковалинський у пору написання «Життя Григорія Сковороди» мав ґрунтовну європейську освіту, а відтак розумівся на речах, про які висловлювався. Окрім того, щирість, чесність та й мужність М. Ковалинського не можуть не викликати особливої довіри до ним сказаного.

1. Ковалинский М. Жизнь Григория Сковороды // Сковорода Г. Твори: У 2-х т. – Київ, 1961. – Т. 2. – С. 497.

2. Там само. – С. 502.

А щоб у тому пересвідчитися, спробуємо порівняти його відгук з оцінками мемуаристів Г. Сковороди. Першим із них був харківський поет В. Маслович, який у книзі про байку та байкарів від 1816 року писав про Г. Сковороду так:

Сковорода – стоїк, філософ або Харківський Діоген, у жоднім часописі не ушавлений, але все ж поважатиметься тими, що шанують добродійне та тверезе життя людей. Його розмови майже завжди були на взір притч і становили собою приємну повчальну науку. Сковорода мав друзів, вони хотіли дарувати йому щось, але зрідка траплялося кому здійснити своє бажання. Сковорода приймав деколи подарунки від приятелів, щоб тієї ж миті віддати убогим. Стоїк нічого не потребує. Розум його мав певний дотеп. Він досить залишив віршованих творів. Але тяжко відшукати їх. Не позбавлена вартости відома пісня його: «Всякому городу...», що співають тутешні сліпці, завжди певні того, що їм заплатять за неї. Але ця пісня зіпсована ними без жодного милосердя. Така доля всіх переказів.³

Як бачимо, В. Маслович володів мінімумом інформації про Г. Сковороду, його згадка мало що додає до портрета людини, яку згодом назвуть «українським мандрованим філософом». Схоже на те, що творчу уяву харківського поета живили народні перекази, і до того ж вельми скупі. Принаймні, як доречно зазначив Д. Багалій, пишучи про байки та байкарів, В. Маслович «зовсім не згадує про „Харківські байки“ Сковороди, очевидно, не знаючи навіть про їхнє існування».⁴

У наступному 1817 році близький знайомий Г. Сковороди, доктор філософії Густав Гесс де Кальве, опублікував статтю, яка значно збагатила дослідницькі уявлення про харківського Діогена, його вченість, доброчинну вдачу, спосіб життя.⁵ Особливо цікавими й слухними видаються ті розповіді Гесс де Кальве, з яких вимальовується дивакувата вдача Г. Сковороди, або ті, в яких просто наводяться маловідомі факти його біографії. Так, описуючи подорож Г. Сковороди за кордон у складі Токайської експедиції, Гесс де Кальве зазначає:

Він мандрував Польщею, Прусією, Німеччиною та Італією, куди товаришували йому недостатки та зречення від усяких вигод. Рим відкрив його цікавості широке поле; з побожністю ходив він по цій клясичній землі, що колись носила на собі Ціцерона, Сенеку і Катона. Тріумфальні Троянові ворота,obelіски на площі Св. Петра, руїни теремів Каракали, словом, усі будинки цього світового володаря, так протилежні сучасним будинкам ченців, блазнів, шахраїв, фабрикантів макаронів та сиру, зробили на нашого циніка велике враження.⁶

3. Багалій Д. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. – Харків: ДВУ, 1926. – С. 93.

4. Там само.

5. Гесс де Кальве Г., Вернет И. Сковорода – украинский философ // Украинский вестник. – 1817. – Апрель. – Ч. VI. – С. 112-125.

6. Багалій Д. Український мандрований філософ... – С. 42.

Отже, якщо й погодитися з Г. Данилевським у тому, що «Гесс де Кальве тут трохи заходить у хмари»,⁷ то все ж таки не слід заперечувати цінність цієї фактографічної звітки. В іншому фрагменті, відзначаючи простоту норову та скромність Г. Сковороди, Гесс де Кальве розповідає про таку красномовну пригоду:

Багато людей бажало познайомитися з ним. Одних спонукало до цього благородне почуття, інших – щоб з нього подивуватись, як з рідкісної людини, вважаючи, що філософи є родом орангутангів, яких показують за гроші. В Таганрозі жив Г. І. Ковалинський, вихованець Сковороди (брат М. І. Ковалинського). Щоб провідати його, вирушив наш мудрець у дорогу, в якій, як він сам казав, забарився більше року. Коли ж він прибув до Таганрогу, то учень його зібрав багато гостей, з-поміж яких були і дуже знатні люди, що хотіли познайомитися зі Сковородою. Але той, будучи ворогом пишності й багатолюдності, лиш тільки запримітив, що такий натовп милостивців зібрався з нагоди його прибуття, відразу ж залишив кімнату, і, на загальну досаду, ніхто не міг його відшукати. Він заховався в повітці, де лежав у закритій кибитці аж доти, доки в будинку не запанувала тиша.⁸

А що ця риса характеру давалася взнаки не раз, ще матимемо можливість пересвідчитись.

Водночас у багатому арсеналі подробиць, якими рясніє стаття Г. Гесс де Кальве, неважко знайти й такі, котрі можуть видатися хибними. Одна з них – твердження про те, що «Сковорода ніколи не знав ані хвороби, ані скрути, ані чужої помочі».⁹ Правда, знаючи, що в житті філософ і хворів, і бідував, і допомогу мав, не варто вживлювати побутові реалії з біографії Сковороди в соціальну матрицю суспільства і робити з того спекулятивні висновки. Інакше зігноруємо життєве кредо філософа, котре відоме в різних варіаціях і наразі може бути представлене відповіддю Г. Сковороди на побажання свого доброго знайомого генерал-губернатора Євдокима Щербиніна вступити до якогось визначеного стану. «Шановний пане, – мовив Сковорода, – світ схожий до театру: щоб грати в театрі з успіхом і заслуговувати похвалу, беруть ролі згідно зі своїми здібностями. В театрі хвалять дійові особи не за головні ролі, а за гарну гру взагалі. Я довго гадав про це й після тривалих іспитів над собою побачив, що не можу грати в театрі світу жодної особи гарно, крім низької, простої, безтурботної, самотньої; я обібрав собі ролю, взяв і задовольнився».¹⁰

Як пам'ятаємо, ще рішучіше відхиляв Г. Сковорода пропозиції прийняти чернечий постриг і тим прислужитися Церкві. Прикметно, що при цьому філософом негувалися вмовляння близьких людей. До таких зарахо-

7. Там само.

8. Драч І. Духовний меч. – Київ, 1983. – С. 16.

9. Там само. – С. 15.

10. Багалій Д. Український мандрований філософ... – С. 63.

вуємо й ігумена Гervasія Якубовича – душевного приятеля Г. Сковороди, на прохання якого вступити до чернецтва він відповів таки досить різко: «Хіба ви бажаєте, щоб я побільшив кількість фарисеїв? Їжте ласо, пийте солодко, одягайтесь м'яко і ченцойте».¹¹ Згадуючи про цей епізод у «Житті Григорія Сковороди», М. Ковалинський уточнює: «Гervasій переконував його милістю єпископа, дружбою своєю, користю до Церкви, але Сковорода, непохитний духом і правилами, відповів йому: „Дякую за милість, за дружбу, за хвалу, я не заслуговую нічого цього за неслухняність до вас...“»,¹² – і з тим відійшов, розірвавши стосунки назавжди.

А що Г. Сковорода був стійким у цьому переконанні, виводимо з його гнівної репліки, якою він спантеличив іноче сумління своїх колишніх учнів, знайомих та рідні під час зустрічі в Києво-Печерській лаврі 1784 року. Тоді всі доброзичливі навперебій благали шановного гостя: «Годі бродити по світу! Час пристати до гавані, нам відомі твої таланти, свята лавра прийме тебе, як мати своє дитя, ти будеш стовпом Церкви й окрасою обителі».¹³ На що Г. Сковорода терпко відповів: «Ах, преподобні!.. Я стовпотворіння помножувати собою не хочу, досить і вас, стовпів (неотесаних) у храмі Божому».

Після цього привітання, – зазначив далі М. Ковалинський, – старці припишкли, а Сковорода, дивлячись на них, продовжував: «Ризо, ризо! Скількох ти опреподобила! Скількох знечестила, зчарувала. Світ ловить людей різними тенетами, прикриваючи їх багатствами, почестями, славою, друзями, знайомствами, протекціями, вигодами, втіхами і святинею, та найнещасніша остання. Блаженний, хто святість серця, тобто щастя своє, закрив не ризою, а волею Господньою».¹⁴

Утім, повернемося до статті Г. Гесс де Кальве, у якій він немало потрудився над тим, щоб збагнути унікальність Г. Сковороди-містика, стоїка та людини, і хоча припускався деяких неточностей, висновок мемуариста нам видається правильним:

Тверезість, чоловіколюбство й покірність долі та власній Мінерві, тобто розумові, були визначальними рисами всіх його вчинків. Він умер спокійно, без помічі лікарів і з надією на майбутнє; всі, хто знав, шкодували за його втратою. Проста мурігова могила вкриває його кістки, але вона викликає більше поваги, ніж інший величезний пам'ятник. Він писав багато, й вірші його зробились народними піснями; твори його переховуються у різних осіб і між ними є гарні поезії.¹⁵

Ще однією людиною, яка особисто знала Г. Сковороду й залишила про нього свої спогади, був відомий на Харківщині педагог і публіцист Іван Вер-

11. Там само. – С. 58.

12. Там само. – С. 58-59.

13. Ковалинский М. Жизнь Григория Сковороды... – Т. 2. – С. 510.

14. Там само.

15. Багалій Д. Український мандрований філософ... – С. 94.

нет. Його оцінки тим вагоміші, що належать німцю швайцарського походження, а до носіїв цього менталітету, як і до українців, Сковорода ставився з пієтетом. Правда, деякої пікантності цьому визнанню надає той факт, що стосунки Г. Сковороди та І. Вернета не склалися... «Ця виняткова прихильність [до німців – В. Ш.], – зауважував І. Вернет, – була причиною моєї з ним суперечки й незгоди під час першого з ним побачення; вона позбавила мене можливості познайомитися з ним ближче, хоч як того я бажав».¹⁶ Однак невдале знайомство І. Вернета з Г. Сковородою, якого, до речі, останній назвав «чоловіком з бабським розумом та дамським секретарем»,¹⁷ залишило відчутний слід у пам'яті молодого німця. У будь-якому разі, через кілька десятиліть він згадував свого «кривдника» такими словами:

Він був мужем мудрим та вченим, але вередливість, надмірне самолюбство, що не терпить жодного заперечення, сліпа покора, що її вимагав він від тих, хто слухав його (*magister dedit*), затьмарювали сяйво його хисту та зменшували користь, якої суспільство могло сподіватися від його здібностей. Він був необробленим коштовним каменем, що потребує руки вмілого майстра. Йому слід було б, за порадою Платона, який слова свої стосував до Ксенократа, частіше приносити жертву граціям. Справді, у небіжчика Сковороди не вистачало ані узгляднення до чужих думок, ані терпіння, що так потрібно для винайдення істин та при освіти молоді. Смак його не був очищений, як це помітно з його творів. Він був запальчастий та пристрасний, занадто піддавався силі перших вражень, переходив від однієї надмірності до іншої, він любив та ненавидів без достатньої причини, а істина в його устах, не прикрита приємною заслоною лагідності, вибачливості та ласкавості, ображала того, до кого була звернена, та не досягала ніколи мети, поставленої вчителем. Я не знаю, як він устиг запобігти в своїх учнів такої любови для себе. Може, страхом, пересудом чи силою звички? О, чи немає пак таємної причини, від мене захованої? Бо безкорисливість та цілковите віддалення Сковороди від багатства не зробилося, оскільки мені відомо, спадщиною жодного з панегіристів цього безсеребренника... Але однаково помиляються як ті, хто не віддає належної справедливості здібностям та знанням Сковороди, так і ті, хто порівнює його іноді з Ж.-Ж. Руссо, першим прозаїком цього століття: можна порівнювати їх хіба тільки в дивовижному та дикому пожитті, у безкорисливості та в певного роду наріканнях і мізантропії. Правдивіше Сковорода займає місце поміж Діогеном та Кратесом... Діоген зі всіх грецьких народів одним-одним спартанців вважав лише за людей; Сковорода переважно любив українців та німців. Я був тоді ще молодим,

– зізнається І. Вернет, – «але вже міг помітити, що слава частенько підлягає затемненню, коли трапиться узнати ближче самий предмет. Зрештою, я шаную пам'ять Сковороди, благовію перед його чесністю та безкорисливістю; я не перестану величати похвалами його щирість та замилювання до правди. Я шаную Сковороду та почуюю у себе нахил наслідувати його в дечому».¹⁸

16. Там само.

17. Там само; Драч І. Духовний меч... – С. 17.

18. Там само. – С. 94-95; Гесс де Кальве Г., Вернет И. Сковорода – украинский философ... – С. 121-124.

Звичайно ж, перше, що мимоволі спадає на думку читачеві цієї оповістки: «Чи то не спересердя писано? Чи не надто вже суб'єктивно поставився німецький вихователь українського дворянства до Г. Сковороди, оцінки його вдачі та філософської спадщини?». А щоб задовольнити цікавих і водночас не потрапити в полон домислів та нарікань із приводу критичної тональності наведеної цитати, покличемось на спостереження І. Снегір'ова – вченого, якому віддається заслуга створення першого наукового життєпису Г. Сковороди. Власне, його дослідження, що побачило світ у 1823 році, уявляється підсумком вищезгаданих праць і нічим оригінальним, навіть з уваги на повідомлення двох осіб, які його знали, не відрізняється. Таким, зокрема, вважаємо й загальний висновок дослідження, де подаються вже відомі риси характеру Г. Сковороди, як-от: «щиро-сердя, рішучість, безкористя, добрість, чесність, любов до природи, незалежність, відвертість, привередність, нетерпеливість».¹⁹ На розважну думку І. Снегір'ова, Г. Сковорода «жив більше для інших, ніж для себе, казав правду людям не вагаючись і вмер, не жалуючи за мандрівницьким життям своїм, протягом якого був не більше, як учнем-учителем, півчим та пастухом, але завжди мудрецем, що пильнує стояти обставинами своїми, твердо додержуватися наміченого ним собі правила – не скоритися загальному поглядові, коли він oddaляє нас од істини та доброчину».²⁰

У 1833 році, тобто через десятиліття після опублікування дослідження І. Снегір'ова, на підставі ще живих переказів та розповідей людей, які спілкувалися з Г. Сковородою, були написані й видані в харківському збірнику «Утренняя звезда» «Уривки з записок про старця Григорія, українського філософа».²¹ Їх автор – тоді ще молодий, а згодом славнозвісний учений І. Срезневський, роздуми якого відзначались помітним бажанням збагнути мотиваційну сутність вчинків, способу життя та стилю мислення Г. Сковороди. Так, відтворюючи образ філософа-містика, людини меланхолійної, своєрідної, І. Срезневський писав:

У своїх творах, у своїх листах та бесідах, у притчах народу Сковорода шукав одного, прагнув до одного – виповісти свою душу, не більше. Думи, викохані всім життям в його розумі, усвідомлені з усім фанатизмом самопереконання, глибоко перевірені, зазвичай, витягнуті ним з тривалих, нерідко жорстоких випробувань, – вони були для нього не думи холодного розмірковування, але думи-чуття, якими дихало його серце; довго тамовані й через те ще глибші, вони обтяжували його душу – свою похмуру в'язницю, знемагали в неволі, поривалися на волю, – і Сковорода, – то брався за перо письменника, то з усім простодушям маляти забувався в бесіді [...] то з ще більшою простодушністю підні-

19. Снегирев И. Украинский философ Григорий Саввич Сковорода // Отечественные записки. – 1823. – Ч. XVI. – № 43. – С. 263.

20. Багалій Д. Український мандрований філософ... – С. 98.

21. Срезневский И. Отрывки из записок о старце Григории Сковороде // Утренняя звезда. – 1834. – Кн. 1. – С. 67-92.

мав свій голос серед натовпу народу, виповідав себе своєрідно, дивно, химерно, незбагненно для буденного смислу, і хоча був малозрозумілий, але завжди захоплював своїм непідробним красномовством, щирим, огнистим.

Сковорода захоплював своїм красномовством, – продовжував І. Срезневський, – проте не образом життя та дивацтвами. Швидко довідавшись про це, він, з одного боку, намагався, шукав випадку захопити, писав багато, говорив часто; з другого боку, хоча й не думав через непокірливу вдачу міняти спосіб життя, кинути дивацтва, до яких звик, але бажав виправдати себе, захистити від обмов людей, які судили про нього з однієї його зовнішності, і, захищаючи себе, іноді змушував наслідувати собі: ось чому він міг здатися іншим чимось на зразок народного вчителя. «Так, так, – він був народний вчитель», – казали: «Він носив мужицьку свиту; він збирав побіля себе юрби простолюду та розповідав їм повчання».

Але чи проникали в душу натовпу його повчання, чи мали вони на неї який-небудь вплив, на її поняття про добро і зло, про істину й кривду, на її моральність? Про це не думали, не думали, що відповідь на це питання може бути негативною.²²

Нехтуючи коментарем цього фрагменту, уважне прочитання якого могло б виявити й суперечності, погодьмося з тим, що Сковорода-філософ на дух не переносив казенностей, офіційного доктринерства. Натомість ним володів дух мандрів. «Дух його, – зазначає М. Ковалинський, – віддаляв його від усяких тривалих зносин, створивши з його пришельця, присельника, подорожнього, виробляв у ньому серце громадянина Всесвіту, який, не маючи родини, пожитків, кутка, де б голову прихилити, сторицею заживає втіхи природи невинні, безтурботні, істинні, що черпає їх розум чистий і дух незбентежений у скарбницях вічного».²³ При цьому Г. Сковорода зажив серед народу неабиякої любові. «Пошана до Сковороди, – запише І. Срезневський зі слів очевидців, – досягала того, що вважалося за особливе благословення Боже тому дому, в якому оселився він хоч на декілька днів. Він міг би з подарунків скласти досить значні кошти. Але хоча б що йому пропонували, хоча б скільки прохали, він завжди відмовлявся, кажучи: „дайте немощному“, й сам був задоволений своєю сірою свитою. Ця сіра свита, щоботи в запас і декілька зшитків творів – ось з чого складалося все його майно».²⁴

Однак ми погрішили б проти правди, якби не вказали на ті з залежностей Г. Сковороди, які легше було б віддати на відкуп примхливості, аніж зарахувати до чеснот мудреця. Так, достатньо було завітати на вечорниці, що відбувались у Петра Піскуновського за участю Сковороди, незнайомій людині, котра виявила захоплення від несподіваної зустрічі з філософом, як той раптово залишив кімнату, вважаючи себе об'єктом глузувань, і при тому не

22. Багалій Д. Український мандрований філософ... – С. 99-100.

23. Ковалинський М. Жизнь Григория Сковороды... – Т. 2. – С. 492.

24. Багалій Д. Український мандрований філософ... – С. 72.

піддавався жодним умовлянням.²⁵ Така ж манера поведінки проглядалась і в побуті. Ось що, приміром, згадувала матушка Калашниція, відповідаючи на запитання І. Срезневського, чи знала вона особисто Г. Сковороду:

Та знала ж. Бував він і в нас. Він був приятелем мого чоловіка. Входить у горницю. З приходу він шукав цвяха, де б йому повісити шапку, і сердився, коли не знаходив цвяха, а іноді так зовсім ішов, розсердившись. Поговоривши, він ішов у другу кімнату й починав грати на скрипці, ні про що не турбуючись. Заговориться так, що тільки слухай, а іноді підійде до розмовників, промовить слово та й відійде зараз же. Коли не сподобається компанія або ж хоч одна особа, то піде з дому, нікому не вклонившись. Ходив у бекеші, неголений, нестрижений, блукав по лісах (завжди й скрізь з книжками) і лякав селян. Постів не додержував і ляяв тих, хто додержував. П'яним ніколи його не бачила і ніколи про це не чула.²⁶

Та й із творів самого Г. Сковороди можна запозичити не одне зізнання щодо його характеру. «Я знаю, – писав він до М. Ковалинського, –

така вже моя натура, що будучи в стані великого гніву, я відразу стаю лагіднішим навіть по відношенню до найлютіших ворогів своїх, як тільки помічаю хоча б незначний вияв прихильності до мене. Як тільки ж помічаю, що хтось мене любить, я готовий віддати йому половину днів життя мого, якщо б це було можливим і дозволеним; зрештою, хто добровільно заради друга наражається на небезпеку, той певним чином ніби витрачає своє життя для нього. Іноді може здатися, що я гніваюсь на найдорожчих мені людей: ах, це не гнів, а надмірна моя гарячковість, викликана любов'ю, і прозорливість, тому що я краще від вас бачу, чого треба уникати і до чого прагнути. Отже, коли я усвідомлюю самого себе, поки душа керує тілом, я буду дбати лише про те, щоб всіма засобами здобути любов благородних душ. Це мій скарб, і радість, і життя, і слава.²⁷

Не будемо дошукуватись, як називається та людина, котра благоволить тільки тим, хто її любить, або допитуватись, наскільки такі переконання Г. Сковороди вкладаються в загальновизнані норми християнської етики та моралі. Проте відзначимо, що робити ікону православного зразка з філософського портрета Г. Сковороди, навіть якщо він був кращий, аніж здавалося його оточенню, було б не зовсім доречним. І не тому лише, що якісь із моральних чеснот Сковороди-людини можна взяти під сумнів чи заперечити, а, насамперед, через те, що, волюючи «спокою духу та задоволеності з себе»,²⁸ Г. Сковорода не був вільним від егоцентричного тяжіння. Нехай почасти, усвідомлював це і сам мислитель, який, роздумуючи над способом власного життя, так зв'язався перед своїм другом в одному з листів:

Не орю ж, не сію, не купую, не воюю... відкидаю ж усяку життєву печаль. Що ж роблю? Те, що, завжди благословляючи Господа, оспівую воскресіння Йо-

25. Там само. – С. 80.

26. Там само. – С. 82.

27. Драч І. Духовний меч... – С. 22-23.

28. Махновець Л. Григорій Сковорода: Біографія. – Кіів, 1972. – С. 97.

го. Вчуся, мій друже, вдячності: це моє діло! Вчуся бути задоволеним усім тим, що в житті мені дано помислом Божим. Невдячна воля є ключем пекельних мук; вдячне ж серце є рай насолоди. Ах, друже мій! Навчайся вдячності, сидячи в домі, йдучи шляхом, засинаючи й прокидаючись; приймай і повертай все на благо, задоволений сущим; за все, що з тобою трапляється, не віддавай Богові безумства; завжди радіючи, за все дякуючи, молися.²⁹

Не в тому ж, звичайно, суть нашого зазначення, що Г. Сковорода не жив з праці рук своїх, і, звісно ж, не в тому, що навчав задовольнятися малим, розкошувати з того, що мав, що давала природа чи дозволяли обставини. Йдеться про соціальний вектор, а вірніше про його відсутність, брак тієї змички духу й громадянського почування в людині, що знаходила самовдоволення в усамітненні, у вивищенні Йсусового сповіщення – «Царство моє не від віку цього» (Ів., 18:36), та ще у втечі від звабливих світських марнот. «Голова людських справ, – повчав Г. Сковорода, – є дух людини, думки, серце»,³⁰ і, виходячи з цього імперативу, вважав святе богомислення верховною й заледве чи не єдиною потребою. У цьому сенсі триб мислення й дії харківського Діогена можуть правити за взірць, бо його молитовні «бдіння», яким він, зазвичай, віддавався нічної пори, справді гідні наслідування. «Встаньте, ліниві й завжди донизу схилені розуму мого помисли! Підніміться й вознесіться на гору вічності!»,³¹ – звертався Сковорода-подвижник до своєї самоти, аби пробудити в собі загірне, окрилити душу, запричаститися усюдисущого й усенаповнюючого Духу Святого. І все то є достохвальним. Однак сказане аж ніяк не звільняє нас від обов'язку відзначити окремі саркастичні нерозважності Г. Сковороди, а також вказати на уневажнення ним деяких церемоніально-обрядових формальностей християнського культу, канонічних приписів і навіть віронавчальних положень. Усе це, зрештою, призвело до ускладнення взаємин Г. Сковороди з представниками «офіційного» православ'я та потягло за собою чимало прикостей біографічної належності. Для нас же ці питання не тільки данина історії, але й завдання часу. Адже, окрім іншого, йдеться про необхідність висвітлення спадщини філософа в контексті життя сучасного, пріоритети якого (що там крити!) нерідко розходяться з церковно-релігійними трактаціями Г. Сковороди, його антиклерикальною налаштованістю, потішаннями симпатиків з відсутності феміністичних уподобань нашого достойника тощо.

Але такі чи подібні до них міркування аж ніяк не можуть сприйматися за згальблення пам'яті Г. Сковороди, людини, яка заслужено належить до числа найвидатніших діячів минулого нашої Батьківщини, мислителя старої, киево-могилянської школи, чиї ідеї заклали підвалини нового етапу вітчизняної культури, а ім'я філософа поєднали з народною мрією

29. Ковалинский М. Жизнь Григория Сковороды... – Т. 2. – С. 522.

30. Там само. – С. 520.

31. Там само. – С. 522.

про вчителя, мудреця, наставника. Під цим поглядом воліли б навести сповнені щирости й зігріті любов'ю слова А. Хіждеу:³²

Не минуло й сорока років, як на Русі жив чоловік на ймення Григорій Варсава Сковорода; у світі з відлогою, з патерицею в руках, із сопілкою за поясом, з Біблією в бегасах на спині мандрував він селами, збирав громади та навчав їх просто, старовинним складом; не поступався на шляху перед дурнем-орендарем; не хилився перед гоноровитим улюбленцем-фаворитом, не вступав до розмови ні з баламутом, ані з ученим усезнайком, не залицявся до жіноцтва, не бенкетував з гультьями; маючи змогу стати у великій шанобі, він жодним способом не загонився честолюбством, кажучи: «Я все – поки ніщо; як стану що, так з мене ніщо»; і шанобу (*mania honoris*), як він казав, що нею явно оточували деякі прихильники з вищого стану, називав пасткою для своєї душі, що розкошувала повністю самовдоволення; маючи способи запобігти, він нічого не бажав, кажучи повсякчасно: «добра людина всюди знайде собі насущний хліб у людей, і воду дає йому земля задурно, а зайве непотрібно».³³

У такому ж епічному стилі говорять А. Хіждеу про народне значення Сковороди:

І про цю людину пішла від прадідівщини слава, хмарою стала поголоска, та в серцях одних – духовенства, невеличкої частини дворянства – викликала пошану до його строгої моральної вдачі та чистоти морального навчання; інших, до яких належать і учні, запевнила, що він був дуже багатий на самолюбство та такий убогий на талановитість, що взявся добути собі слави, промишляючи дивацтвами; третіх – увесь простий люд України – змусила шанувати його вище земної людини та з його життя, навчання та смерті утворити вірування, що за яку-небудь сотню літ зміцніє, досягне і розвинеться на великий епос, на народний міт, де історична особа приїде у збірне ймення, в ідеальність, як імена Гомера, Езопа, Солона.³⁴

Як тепер знаємо, слова А. Хіждеу стали віщими. Засвоєння значної й значущої філософської спадщини Г. Сковороди, як і вивчення життєвого шляху мистця, розкрило нащадкам безцінні скарби душі людини, в чиєму творчому кредо центральне місце посідала проблема «істинного чоловіка».³⁵ Ґрунтована на філософських постулатах античної вчености, християнській теодіцеї та гуманістичних ідеях Просвітництва, вона засвідчила органічний зв'язок поглядів Г. Сковороди зі світоглядом так званої простої людини і в той спосіб відбила кращі поривання народного генія до краси, справедливости, добра. Власне, вчення Г. Сковороди про «справжню людину», його пантеїстичні положення про «три світи» та «дві натури» засвідчили появу першого українського філософа, чия концепція синтезувала досягнення попереднього розвитку світової думки. Ось тому, досліджуючи ті чи інші аспекти філософської системи Г. Сковороди, вчені називали та й

32. Хіждеу А. Григорій Варсава Сковорода. Историко-критический очерк // Телескоп. – 1835. – Ч. XXVI. – № 5. – С. 3-42; № 6. – С. 151-178.

33. Багалій Д. Український мандрований філософ... – С. 104.

34. Там само.

35. Махновець Л. Григорій Сковорода: Біографія... – С. 182-200.

нині величають його то українським Діогеном, Пітагором, Орігеном, то Лейбніцем, Ломоносовим, Новіковим.³⁶ У такому сенсі з не меншим правом можна вважати Сковороду українським Платоном, Епікуром, Демосфеном, Арістотелем, Лукрецієм, Цицероном, чи, скажімо, Джордано Бруно, Коперніком, Ньютоном, Спінозою, Гассенді, бо їхні твори мандрівний філософ також знав і вдало використовував. Окрім того, на переконання деяких учених, «богословсько-філософські погляди Г. Сковороди наближаються до поглядів учителів церковних східної церкви, особливо Климента Олександрійського, і що Сковорода стояв близько до них і по своєму способу алегорично розумів Біблію».³⁷ Проте «не був Г. Сковорода у звичному розумінні цих слів ні містиком, ні песимістом, ні мізантропом, ані чистим раціоналістом».³⁸ Імовірніше за все, – кажучи словами Д. Багалія, – був Г. Сковорода «справжнім філософом, який тільки шукав правду, і релігійним мислителем, який хотів оновити християнську церкву, як колись оновив католицьку церкву її реформатор Лютер, утворивши нову лютеранську віру».³⁹ І хоч таке порівняння авторитетного вченого видається нам де-що завищеним і не зовсім відповідним, його доцільність виправдовується бодай тим, що Г. Сковорода, як на православний кшталт, був «справжнім ієресіярхом на зразок інших ієресіярхів Західної Європи і Слов'янства. Християнство, – зазначає далі Д. Багалій, – він приймав без догматики і тим більш без обрядів, або, як він казав, без церемоній. Навіть таїнства він розумів яко символи. Для нього віра була філософією, а філософія – вірою».⁴⁰

І все-таки, попри всю відмінність поглядів та оцінок, кількість яких є чималою, не варто забувати визначальне: Г. Сковорода вважав Біблію найголовнішою з книг і бачив її перевагу в тому, що вона навчає богосвідомості, святості почуттів та поведінки. Уповаючи на «силу Божу, дух Господній, воскресіння»,⁴¹ він покладався на незбагнений Промисел, вірив у те, що кожній істоті визначено поле чи коло «проявити сили свої, тобто оприявнити невидиме у тимчасовій видимості, і знову вступити в своє начало або у своє ніщо. Край перший і край останній, – доводив Г. Сковорода, – є одне, і це одне є Бог. Всі створіння, вся природа є вмістилище, риза, знаряддя; все це струхлявіє, зів'ється, зміниться; лиш дух Божий, що наповнює Всесвіт, існує вічно».⁴²

Відтак, за вченням Г. Сковороди, кожний христолубець, незважаючи на будь-які обставини, має прагнути царства небесного, обожнення, стану святости, скарбів духу, тобто багатіти в Господі, «„онебеснюючи“ всякого ним

36. Багалій Д. Історія Слобідської України. – Харків, 1918. – С. 273.

37. Там само. – С. 274.

38. Там само. – С. 284.

39. Там само. – С. 274.

40. Там само. – С. 269.

41. Ковалинський М. Життя Григорія Сковороди... – Т. 2. – С. 527.

42. Ковалинський М. Життя Григорія Сковороди // Сковорода Г. Твори: У 2-х т. – Київ, 1994. – Т. 2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. – С. 398.

просвіщеного і наповнюючи своїм всенаповненням».⁴³ Звідсіля випливає й найголовніша місія, що її повинна досягнути людина в земному житті, – розпізнати в «собі силу розумну, слово вічне, правницю Божу, закон, владу, царство, невидимість, образ Отця Небесного!».⁴⁴ а передусім, розкрити серце «для прийняття віри і для обіймів Того чоловіка, Котрий „Отцю своєму небесному є замість сили його навіки віків“».⁴⁵ При цьому Г. Сковорода був певний, що серце людини «не може бути без [духовної – В. Ш.] вправи і коли від нього, – застерігав філософ, – віддаляється священна думка, поняття істини, дух розуму, то вона одразу впадає у підлі заняття, не гідні його високого роду, й шанує, величає, обожнює мерзенне, нікчемне, суєтне».⁴⁶

Під таким оглядом правом богословствування й необхідністю мислити категоріями життя вічного Г. Сковорода наділяв усіх без винятку. «Одмовляються від сього, – нарікав мислитель, – я не піп, я не чернець – неначебто спасіння душі не всім потрібне».⁴⁷ «Всім», – відповідь на те кожна богосвідома людина, котра почувається свого божественного призначення, тієї духовної ролі, що у філософській системі пізнаваностей Г. Сковороди сполучається з оклично висловленою радістю: «О найсвятіша тверезість! О добра бідність! О спокій душевний! Як мало людей знає вас!».⁴⁸

У цьому зв'язку хотілося б навести глибокодумне міркування Г. Сковороди, яке свідчить, що християнське апостольське суспільство не уявлялося ним поза особистим щастям кожного його члена. «Коли найголовніше у світі є вічність, – мовив якимось Г. Сковорода, –

тоді й щастя мусимо засновувати не на тлінному, а на вічному, значить не на багатстві, не на здоров'ї, не на чинах, а на тім, що вічно існує... Щастя потрібно шукати всередині нас самих... Розгледівши себе, спізнавши себе самого, ми знайдемо у себе самих душевний спокій і сердешну радість. Здобудемо їх мудрістю та добром – перша розкаже нам, в чім щастя, а друге допоможе знайти його. Для сього потрібно тільки злити свою волю з волею Божою».⁴⁹

Отже, завершуючи виклад свідчень сучасників про Г. Сковороду, а також найбільш ранніх інтерпретацій його спадщини низкою релігійно вагомих констант, ми є чулими обов'язку лише підкреслити їхнє неминуще значення, а також зауважити, що наведені спостереження або ж їх оцінки здебільшого стосуються початкового етапу осягнення феномену особистості та творчого доробку першого українського філософа і не зайвий раз підтверджують мудрість відомої сентенції: «Велике бачиться здалека».

* * *

Шановні читачі! Бібліографію до цієї теми можете знайти на сайті нашого часопису: www.tribune.com.ua/WyzvolnyShlyah.html □

43. Там само. – С. 396.

44. Там само.

45. Там само.

46. Там само. – С. 412.

47. Багалій Д. Історія Слобідської України... – С. 270.

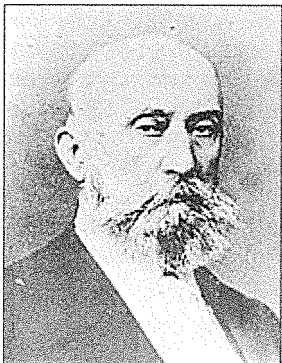
48. Драч І. Духовний меч... – С. 32.

49. Багалій Д. Історія Слобідської України... – С. 271.

Наталя Кучер

Григорій Ґалаґан: меценат і благодійник

У сучасному світі інтенсивного оперування найрізноманітнішими термінами поняття «меценат» і «благодійник» стали вживатись як синоніми, хоча відмінність між ними суттєва. Так, за словником Брокгауза і Ефрона,¹ слово «меценат» означає лише прихильника мистецтв і покровителя поетів і є прозивним від імени Мецената Ґая Цильнія – римського державного діяча, сподвижника імператора Августа,

Григорій Ґалаґан

та, в особі якого кращі поети того часу знаходили чуйного захисника, – він допоміг Вергілієві повернути втрачене помістя, а Горатієві подарував садибу. Меценат був прихильником епікурейства і надмірно насолоджувався життям; усе своє майно він заповів Августові. Моральна зобов'язаність багатого поспішати на допомогу вбогому не була притаманною клясичній старовині: у Римі зустріти злидаря вважалося поганою прикметою. Часом римські письменники вивищувалися до розуміння людяності, але для них викуповувати полонених, давати кошти бідним означало служити державі.

Благодійність в істинному значенні слова з'явилась разом з християнством – Ісус Христос почав свою проповідь про Царство Небесне з того, що закликав у нього й обіцяв блаженство всім обездоленим і спраглим. Перші християни в Єрусалимі під впливом проповідей Ісуса Христа, а відтак і апостолів відмовлялись від приватної власності, продавали свої помістя і роздавали всім нужденним (Діян. 11, 44). Перша християнська посада була запроваджена апостолами, власне, з метою благодійництва: сімох чоловіків поставили для служіння при трапезі, тобто для завідування майном християнської громади і справедливого його розподілу. Коли в I ст. у Палестині двічі був голод, новонавернені жителі Антіхонії, Македонії і Греції прислали багату милостиню. Такими є перші історичні прояви нерозривного зв'язку між християнською релігією і благодійництвом.

Коли християнство утвердилось у Римській імперії, це торжество ознаменувалося створенням різного роду богоугодних закладів, яких за часи язичництва не існувало. Отці Церкви постійно закликали до благодій-

1. Энциклопедический словарь. Изд. Ф. Брокгауз и И. Ефрон. – СПб, 1891. – Т. IV. – С. 55-58.

ництва і вказували на нього, як на одну з найголовніших чеснот християнства. «Зайвий хліб, який ти зберігаєш, – говорив Василій Великий, – належить голодному, зайве плаття – нагому, а срібло, яке ти закопав – бідному». «Кожного разу, коли не будемо подавати милостиню, ми будемо покарані, як грабіжники», – навчав Іоан Златоуст.

Очевидно, що основну засаду християнства – бути з Христом – бути з бідним – добре знав Григорій Галаган (15.VIII. 1819 – 25.IX.1888), нащадок давнього козацького роду, відомого ще з XVIII ст. Знав він також і те, що дворянське звання і багатство здобув його предок Гнат Галаган, неписьменний козак із села Омельник, зрадою Мазепі і вірною службою Петрові І. Саме Гнатові Галагану цар доручив знищити Запорізьку Січ, за що згодом козаки спалили його маєток і прокляли – оповіді про це передавалися з покоління в покоління. У блакитній вітальні Сокиринського палацу зберігався на окремому п'єдесталі під скляним ковпаком золотий келих, подарований Петром І Гнатові Галагану.² Історія зберегла імена та життєписи всіх нащадків прилуцького полковника Гната Галагана – усі вони вели патріархальне життя в родовому маєтку Сокиринцях і нічим особливим себе не виявили. Тільки Григорієві Галагану судилося стати найвідомішим з них – громадським діячем, меценатом і благодійником.

Народився Григорій Галаган у 1819 році в Києві, у 1840 закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. У його послужному списку – робота в чернігівській палаті державного майна, він був предводителем дворянства в Борзенському повіті, головою Прилуцького з'їзду мирових суддів, членом державної ради по департаменту законів. Мав високий чин таємного радника, був нагороджений багатьма відзнаками, зокрема орденом Білого Орла, хоча найбільше з них цінував скромну медаль у пам'ять про скасування кріпацтва, – у цій акції він брав найдіяльнішу участь.

Як писав директор Колегії Павла Галагана, відомий славіст Андроник Степович, «і у студентські роки і пізніше мені доводилось багато спостерігати за Григорієм Павловичем реальні прояви того надзвичайно щирого і сердечного народолюбства, яке так далеко було від чисто платонічних мрій різних Манілових».³ На формування світогляду майбутнього громадського діяча великий вплив мав його приятель і вихователь Федір Чижов – талановитий математик, журналіст, фінансист і підприємець, який усе своє майно – шість мільйонів карбованців – заповідав на заснування професійних училищ у Костромській губернії.⁴ Щоденник молодого Галагана залишив нам свідчення внутрішніх борінь, а плоди благодійництва в кінці життя стали фактами його перемог: «1838. Чому я засуджений бути невілним винуватцем не-

2. Хорунжий Ю. Українські меценати. – Київ, 2001. – С. 29.

3. Степович А. Григорій Павлович Галаган // 25-летие Коллегии Павла Галагана. – Київ, 1896. – С. 29.

4. Слабошпицький М. Українські меценати // Березіль. – 2001. – № 1-2. – С. 143-144.

щастя стількох людей?»; «1839. Я би ненавидів свого поміщика лише за те, що він мій необмежений пан, що я належу йому; Серце стискається, коли думаєш, які я бачив в Ічні злидні і яким треба бути заскнілим, таким, як я, що після цього спокійно їсти і спати».⁵ «7 липня 1839. Соромлюсь написати в журналі, що почуваю, тому що знаходжу ці почуття не зовсім похвальними, а плодами пустого і сильного марнославства. Мені страх як приємно робити вигляд пана і пана-деспота, що величається перед мужиками, які ходять слідом, щоб на мене подивитись, або щоб подати скаргу, шукати милостині. Моє серце б'ється приємно, коли натовп мужиків мені низько кланяється, і я гордо повз них проходжу... Яке марнославство!».⁶

Меценатство Григорія Галагана почалося ще в молоді роки під час поїздки до Італії. У Римі познайомився з Гоголем, Язиковим, Поповим, близько заприятелював з художниками Шаповаленком і Серебряковим, яких згодом буде підтримувати фінансово протягом тривалого часу. У Римі він почав збирати свою колекцію живопису та бібліотеку.

Григорій Галаган здобув визнання як людина високоосвічена, знавець права, літератури і мистецтва, палкий прихильник і шанувальник української культури, народознавства. Він брав активну участь у роботі Слов'янського благодійного комітету Київського Південно-Західного географічного товариства, де був головою. До цього товариства належали Лисенко, Максимович; через брак власного приміщення засідання відбулися в оселі Галаганів. Він був також почесним членом товариства Нестора-літописця, Археографічного товариства, садівничого та багатьох інших. Перові Григорія Галагана належить ґрунтовна розвідка про український ляльковий театр – вертеп (Київська старина. – 1882. – Жовтень); на свої кошти він видав збірку старовинних українських пісень – «Південноруські пісні» М. Маркевича, видрукував статтю про відмінування українських власних імен (Русский архив. – 1869. – № 10). Завдяки матеріальній підтримці Галагана було організовано видання творів українських письменників, виходив часопис «Основа», що став осередком українського національного руху. Його меценатство позитивно позначилося на долі кобзаря Остапа Вересая, який був кріпаком Галаганів. Благодійник не тільки дав йому відпустку, а й влаштував публічні концерти в Києві й Петербурзі перед царем, познайомив з Лисенком, Кулішем, а коли померла дружина кобзаря, він поселив його у своєму палаці в Сокиринцях, у покоях, де колись мешкав Шевченко.

У Сокиринцях, родовому маєтку Галаганів, збиралися відомі діячі науки і культури. Сучасники називали це місце «українським Парнасом» – там поєднувалися велична святковість та інтимність. Цей архітектурний ансамбль, вирішений у стилі ампір, зберігся до нашого часу (архітектор

5. Матвеев А. Родина Галаганів. Історичні контрасти // Вітчизна. – 1995. – № 7. – С. 116-117.
6. Рубан В. Забытые имена. – Киев, 1990. – С. 50.

П. Дубровський). Чудовий парк було створено за проектом архітектора Дубровського і садівника В. Бістерфельда. Його природна площа займала 60 га лісу та 10 га ставків.⁷ Дякуючи тому, що Григорій Галаган зробив дуже багато доброго для Сокиринців, у часі революції селяни не допустили до розграбування його палацу. Будинок і облаштування в ньому збереглися досить добре і згодом усі речі віддали до Чернігівського та Прилуцького музеїв, де вони знаходяться і нині.

1843 рік можна вважати початком добродійної діяльності Григорія Галагана, бо він роздав хліб і гроші потерпілим від неврожаю селянам. Хоча благодійництвом він займався впродовж життя, допомагаючи всім, хто до нього звертався, масштабного характеру воно досягло лише після трагічного для подружжя Галаганів 1869 року, коли в шістнадцятирічному віці помер їх єдиний син Павлусь. «У нещасті, яке спіткало мене, не бачу я іншого порятунку чи хоча б полегшення, як сповнити те, що уявляється мені обов'язком, на який вказує моя совість, любов до померлого. Справа моя полягатиме в продовженні на землі, доки суджено мені жити, того добра, яке без сумніву, робив би мій син. Бажаю почати корисну справу не відкладаючи, передовсім організувати щось надійне і нове у сфері народної освіти»,⁸ – писав він у листі до імператора з проханням заснувати навчальний заклад для юнаків.⁹ Він купує великий двоповерховий будинок у центрі Києва на вул. Фундуклеївській, згодом ще один і землю на 200 тисяч карбованців. У травні 1870 року рескриптом Олександра II було затверджено статут Колегії і дано дозвіл на її назву «Колегія Павла Галагана». У примітці до статуту було зазначено: «... засновник жертвує на вічні часи для розміщення і утворення Колегії дім у Києві на Фундуклеївській вулиці, що належить йому, і нерухомі маєтки в Чернігівській та Полтавській губерніях у такому розмірі і такої цінності, за яких забезпечується для Колегії щорічний прибуток не менше дванадцяти тисяч карбованців».¹⁰ 1 жовтня 1871 року Колегію урочисто відкрили. Цей закритий середній навчальний заклад був оригінальний за своєю організацією і статутом: у нього мали змогу вступити юнаки всіх без винятку станів православного чи греко-уніятського віросповідання. Засновником була поставлена умова, щоб десята частина стипендіатів Колегії були уродженцями Прилуцького повіту Полтавської губернії, звідки походив сам Галаган. Фундатор брав на себе обов'язок утримувати на свої кошти тридцять колегіатів, решта 40-50 вносили плату за навчання. До закладу приймали юнаків Павлового віку – з 16 років. Тут вони навчалися за програмою чотирьох старших класів гімназії –

7. Гассанова Н. Палац у Сокиринцях // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 2. – С. 64-65.

8. Степович А. Григорій Павлович Галаган... – С. 35.

9. Хорунжий Ю. Українські меценати... – С. 30.

10. Слабошпицький М. Українські меценати... – С. 147.

ухил робився на гуманітарні науки – словесність, історію, теорію музики, малярство; іноземні мови викладались за методом сучасного інтенсивного вивчення. Науковий нагляд за Колегією здійснював університет Св. Володимира; право самостійно налагоджувати навчальну справу закріплювалось за Колегією.¹¹ Рідко який навчальний заклад міг би похвалитися таким складом викладачів, як Колегія Павла Галагана. У різні часи тут викладали видатні українські філологи П. Житецький і В. Науменко, історик філософії Я. Конубовський, літературознавці А. Степович, В. Сиповський, М. Марковський, філолог і поет І. Аненський, художники М. Мурашко, Н. Пимоненко і В. Рябчевський.¹²

До послуг вихованців була і прекрасна книгозбірня, де зберігалися навіть рукописи і стародруки, як-от: список «Історії русів», «Лексикон словенороський» Памви Беринди (1653), «Лютня Аполлонова» Лазаря Барановича (1671) та ін. Основу книгозбірні складала бібліотека М. Маркевича, закуплена для Колегії за 3,000 крб., окремий розділ склали книги і підручники Павлуся (471 том). Григорій Галаган дарував книги Колегії за свого життя, а після його смерті згідно заповіту в дар навчальному закладові була передана фамільйна бібліотека Галаганів від XVIII ст. з таким раритетом, як альбом «Ватикан» тощо. Крім книжок, благодійник передав і цінне зібрання карт, плянів, схем, багату нумізматичну колекцію, що зберігалась у приміщенні бібліотеки. Дев'ять тисяч томів бібліотеки Колегії в 1920 році, після її закриття, було передано у фонди ЦНБ АН УССР, де вони зберігаються як окрема колекція.¹³

Заля, у якій містилась бібліотека, знаходилася на другому поверсі навчального корпусу і була справжнім художнім витвором. Вихованці Колегії жили в комфортних умовах при навчальному закладі, а влітку ті, кого не забирали батьки, виїздили на дачу в мальовничій місцевості з назвою Покорщина в місті Козельці.

В історію української науки і культури Колегія увійшла як «школа академіків». Із 158 вихованців, які закінчили тут навчання до 1888 року, 156 продовжили свою освіту в університетах, 1 – у духовній академії. Вдячні вихованці – державні діячі, юристи, філософи, педагоги, лікарі, історики, літературознавці, композитори – упродовж свого життя не поривали зв'язків із Колегією. Серед них – сходознавець А. Кримський, перший президент Академії Наук УССР ботанік В. Липський, офтальмолог О. Шимановський, юрист-міжнародник Е. Грабар, поети-неокласики М. Драї-Хмара і П. Филипович та ін. Вони навіть утворили «Товариство колишніх вихованців Колегії Павла Галагана», цікавилися справами закладу, допомагали йому, друкували свої праці в щорічниках Колегії.

11. Ковалинский В. Меценаты Киева. – Киев, 1995. – С. 9.

12. Петровский М. Киевский гимназист сто лет назад // Петровский М. Городу и миру. – Киев, 1990. – С. 7-8.

13. Колесник Е. Книжные коллекции ЦНБ Академии наук УССР. – Киев, 1988. – С. 82.

Нині в її головному корпусі діє Національний музей літератури України, який продовжив духовні традиції Колегії у справі виховання молоді.

Благодійництво Григорія Галагана було вагомим: у січні 1872 року, через декілька місяців після відкриття Колегії, він заснував у Сокиринцях сільське допомогово-ощадне товариство, виділив йому в якості початкового капіталу 3 тисячі карбованців і подарував кам'яний будинок з обстановкою. Товариство, яке давало кредити під невеликі відсотки, швидко стало популярним серед селян. За перші 15 років роботи число його пайщиків зросло у 20, а капітали – майже в 50 разів. Для облаштування побуту Сокиринців – лікарні, пожежної, селянської позичкової каси, богодільні – Галаган пожертвував 3 тис. крб.

У 1876 році благодійник передав губернському земству з метою заснування якого-небудь навчального закладу свій маєток у Дігтярях – величезний будинок з флігелем на 60 кімнат, підсобні приміщення і близько 70 десятин землі. Через два роки, 29 жовтня 1878 року, у ньому відкрилось ремісниче училище з інтернатом для 100 осіб. У 1897 році місце училища зайняла ткацька школа-майстерня художніх виробів.

Григорій Галаган помер 25 вересня 1888 року, його дружина Катерина Галаган – 1 листопада 1896. Вони були поховані в сокиринській церкві поблизу Павлуся. У роки боротьби з релігією їх могили знищили разом з святою будівлею... Однак прізвище Галаганів звучить в імені Колегії, у назві відкритого В. Липським льодовика на Гісарському хребті в Середній Азії, у музеях Чернігова, у Сокиринському палаці.

Як писано в псалмі, «блажен, хто дбає про нужденного та вбогого...» (Пс. 41, 1). Григорій Галаган подав живий приклад піклування про ближнього заради його і свого спасіння. □

Микола Шатилов

Ignis – Лідія Райчинець

Ліда Райчинець була...

Три слова лежали на папері місяцями, а мені бракувало чогось, щоб провадити далі.

Перебирав подумки її давні і не зовсім світлини. Зима. Селянське дворище. Дівчисько з чубчиком з-під не нашого, не советського капора. А поряд літній чоловік. Куртка в нього, навпаки, советського крою. З тих, що по війні називали «маленковками». Лідочка з дідом, бродівським утікачем. За ними притрушені снігом шпичасті череп'яні дахи. Не наші. Далеко не втік – чеські краї. Поклавши альбом на коліна, Ліда зітхала: «Подумати тільки! Микола, це ж дідові було, як оце тобі...».

Ліда Райчинець

Президентський палац. Щедра позолота ліпної стелі, могутня бронза старовинних канделябрів і льодистий, здатний відстрашити, полиск мозаїкової підлоги. Посеред цієї пишноти приязний Вацлав Гавел і пихатий, з пещеною пикою чи то большевицького, чи то мафі-

озного боса київський посол. А попід стіною лавою – почет. Ось вона! З таким самим чубчиком. Височенька, струнка, чорнява. Посміхається ніяково. Чому б це? Град їй не в дивовижу... Повернулася – аж ніздрі трошки вивернені тремтіли: «Ото вже попокліпала! Це вам не Роман, не Лубківський». З Лубківським, за часів його пражської дипломатичної місії, вони і сварилися і мирилися, а загалом – приятелювали. Лубківського стрівала ще молодим поетом, який приїздив до її батька, Миколи Затовкнюка, вдосконалюватися з чеської.

По світлинах надбігла черга наших пам'яток. Не було їх багато, а по щирості – лише-но одна. Затишний бар на Водічковій, куди сходилися після всіляких святкових і не-святкових акцій, які вона вміла організувати аж так знаменито, що заздрили і посольські; сходились і після виснажливих посиденьок над коректами «Порогів» (цей часопис Ліда любила, і весь він – від дошки до дошки – завжди був підготований нею самою, а не київськими зайдами, які тільки й того, що дозволяли поставити своє прізвище на палітурці).

Не лише затишком вабила Водічкова, а ще й тим, що витворював його лагідний, люб'язний, уважливий, але зовсім не схожий на вишколеного льокая Вашек Юнак. До мене він звертався на чеський манір: «Міко-ло!». Зате «Лідуньо!» вимовляв поправно, аж із бродівським прононсом. Зналися вони з давніх давен. Дещо навіть спільне було в їхніх долях. Уті-кав і Вашек. До Австрії. На кордоні його підстрілили, та злапати не спро-моглись. Відлежався в котрійсь кріівці та й лишився в соціалізмі.

Одного дня, коли спомини змагали, а не писалося хоч плач, не витри-мав – поїхав. Зійшов на знайомій трамвайній зупинці, перебіг оком по ву-зенькій, захаращеній автами вуличці, де часто й вона кидала своє. Жіноч-на до кінчиків нігтів, їздила з чоловічою вправністю, без надмірної осто-роги, й руки, що лежали на кермі, з набряклыми жилами, з широкими суг-лобами пальців, теж скидалися на чоловічі. Українки, що сунули на її за-прошення десятками, попервах ошелешені виглядом правдиво європей-ської пані, потім неодмінно, наче перепрошуючи, зазначали: «Ой, які ру-ки у вас!...». Ліда рук своїх не стидалася. Казала про них: «Нагаровані».

Декілька кроків – і... Де затишний бар? Де столики з мармуровими стільницями, яких приємно було торкатися душними літніми вечорами? Де Вашек з його хвацько підкрученими вусами гусарського старшини? «Вашек? – перепитав один з тих американізованих, у білих з чорними краватками сорочечках, парубійок, що метушилися по залі. – Здається, має щось своє. На Виноградах». А навкіл, жменями лигаючи дрібняки, утробно гарчали гральні автомати.

Оце тобі й пам'ятки!

Шукав людей, які довше мого спілкувалися з Лідою, щоби спровоку-вати їх на потрібні мені спогади. Згадували, що цілий Карлів університет називав її Затовканючкою, бо там викладав батько, автор підручників української мови; що пречудово співала в «Ігнісі» (був такий гурт); що не підписала жодної петиції чеських дисидентів, хоча було серед них і чима-ло її однокашників: наголошувала на своїй не-чеськості; що легко могла стати докторкою філософії, якби... вступила до партії, з якої після подій шістдесят восьмого витурили старого Затовканюка. Згадували і лихим словом. Поставити того чи того на місце Ліда вміла з вишукано кпинли-вою ввічливістю. Надто коли той чи той, зрадивши за большевиків своє гучульське постання, доводячи по всіх усядах, що він чех jako ролено, за сприятливішої кон'юнктури перекидався на щирого українця.

Ні ті, що на неї чортом дихали, ні ті, що коло неї упадали всією душею – не помогли мені збагнути, х т о була Ліда Райчинець. А я к о ю вона була, я знав і сам. Не поміг і Вашек. Знайшов його в манюній кав'яренці, й перше, що почув: «Не живе Лідуня...». Вашек то підсідав до мене, то ки-дався обслужити фіннів з близенького готелю, й фінни нишком і трош-ки аж з подивом зиркали на нього. Скільки ми балакали, стільки й повні-ли слюзою його блакитні, завше зухвалувато веселі очі. При кінці на за-

питання, з яким я звертався до всіх, Вашек і відповів, як усі: «То byla kras-ka...». В українській мові є аналог – красючка.

А в мене є дивна аналогія. Минаючи Масариків вокзал (Ліда казала: двірець), хай там що подумаю про неї. Логічних зв'язків – жодних. Ніде вона з Масарикова не їздила. Та ось, маєш! Асоціації химерні. Двірець поставив славний празький архітект, але тогочасники пам'ятали його ще й тому, що коли поставав він на порозі котроїсь світської вітальні, жіноцтво як на команду виймало пудрениці, чепурилося. Варто й Ліді було з'явитись у товаристві, й чоловіки набирали молодецького вигляду, поправляли краватки і враз ставали галантними.

Вона брала на себе очі всюди – і на людських збіговиськах, і в шкільній клясі. Довго викладала в гімназії, на Панкраці. Писали якось твір, і такий собі юний студент повернув їй чистого зошита. Ліда вигадала для нього завдання суто індивідуальне: пояснити на письмі, що зашкодило виконати завдання передніше. Зошит повернувся з коротеньким повідомленням: «Пані професорко, те, що і вдень і вночі сню Вами».

Красючок багато. А таких, як Ліда, обмаль. Принаймні, з-поміж пражанок.

Думка, як заведено, блиснула нагло: Ліда Райчинець була (хто?) – Українка. Заголовна буква не через те, що патріотизм її був якийсь винятковий, а через те, що й сама вона вживала заголовної, коли йшлося про національність. За чеською звичкою, за чеськими правилами. Спитаєш – трусне зозла короткою, воронова крила, стриждою: «У людей як у людей, а наші хахли перейняли оте в москалів, які ні себе – а інших і поготів – зроду-віку не шанували».

У підсоветській Україні поживаннячко в Українок було далі нема куди – та й у нинішній аби живу, – а в соціалістичній Чехословаччині тіні своєї лякалися. Державна Безпека (StB) мала відділ боротьби з українським буржуазним націоналізмом. У Києві такий очолював горезвісний Євген Марчук. Естебаки душили щонайменший вияв національної свідомості. Витримував не кожен, і Бог один йому суддя.

У дитинстві Ліда Затовканюк товаришувала з Галинкою Ключурак. Походила Галинка з тих Ключураків, які виборювали незалежність Карпатської України. Батько її, Василь, спав і бачив, що донька виросте Українкою. Не так сталося, як гадалося. Галинка – відома чеська письменниця Галина Павловська. Ліда ні під яким оглядом їй не дорікала. На моє: ось, мовляв, які неоднакові характери, відказала гостро й дещо загадково: «У нас поштові скриньки не міняли...».

Цю okazji повів мені колись Василь Ключурак, який за той час, що мешкав у сірій камениці на Карловому майдані, скриньок поміняв без ліку. Перші три літери його прізвища хтось із наполегливістю психопата зшкрябував, затирав, виламував, щоб лишилося на скриньці неподобне чеське слівце. Чинити дрібні каверзи з катівським садизмом, доводячи людей до

краю, твердив пан Василь, на таке здатна лише організація. Обізнаний з витівками Марчукових хлопчиків, я цілком поділяв його думку.

Душити – душили, але бачно, не до передсмертного харчання, щоб не зашкодити московським махлярам пускати ману на світ «союзом братніх народів». У наймерзенніший проміжок гусаківської нормалізації дозволили, щоб існував «Ігніс». Дозволити – дозволили, та споглядали за ним, як за ворожим осередком. Диригентом хто в них? Легендарний Левко Довгович, якого ще підпарубком кидали на сибірські етапи. StB вимагала, щоб тексти українських пісень, переклавши їх чеською, принесли на контролю. Носила переважно Левкова солістка, і щораз частіше проводжав її до Бартоломейської контрабасиста Віктор Райчинець.

На останніх – за Лідиного життя – празьких Маланках Віктор під завісу, позичивши у втомлених оркестрантів акордеон, співав призабутий, але й досі серцеозвучний емігрантський шлягер «Колеса крутяться...». Той самий, що через нього колись-то так і заснув, не дочекавшись ненчиної циці, маленький Богданко.

Засиділася Ліда на Бартоломейській.

Богданко вже кінчав гімназію, а вона все ще пам'ятала: «Мені молоко з грудей порскає, а їм невтямки, куди колеса крутяться. Чи не на Захід, бува?». Зате інші, понад усякий сумнів небезпечніші пісні, підозри не викликали. Повстанська, бандерівська, «Лента за лентою...» схвалювалася без найменшої надуми, бо Ліда, додержуючись Левкових вказівок, твердила, що йдеться про бій червоних партизанів з німцями.

Довгович поповозив своїх вихованців країною. По моравських містечках, по словацьких селах, по сілезьких копальнях і – як мало бути! – по советських залагах. Подорожі тривали б не знати скільки, та з'явилася нова і, гомоніли, з гарним голосом співачка. Ліда пішла. А без неї «Ігніс», короткий час почадивши, поволі згас. Празькі кумасі пащекували, що Затовканюччин гріх – позаздрила. Для людей, що так чи так зазнавали впливів чеського середовища, де заздрість уважається національною жилкою, висновок питомий. Однак зазнавала їх і Ліда, але заздрости не було в ній ані на гріш. Пішла вона з іншої причини: не любила ділитися славою і завше прагла, щоби близьке їй оточення волило її волю. А ні – даруйте!

Максималізм, який мене надив, а декого відтручував.

Проте згоден: для особи, що допоминається політичного провідництва, засаднича затинчивість – вада. Ліда це усвідомлювала. Відмінно від багатьох еміграційних діячів не змагала до того, щоб посісти певне місце в київській так званій політиці. Здавала собі справу, що доведеться щокрок підкорятися, що це понад її сили. Їй цілком вистачало провідного місця в українській, хоч і невеличкій, але з великими традиціями громаді. Коли всякі чистоплюї (а серед них і я, грішний) натякали, що це – ляльковий театр, Ліда не ображалася. Слушніше, не давала навзнаки, бо занадто спокійно, з учительською стриманістю, пояснювала: «А хто то з нашими людьми працюватиме?».

Працювала вона несамовито.

Що вже акцій задумала, врядила, відбула... Куди твоє посольство! Посли до неї долучалися охоче, й тоді той чи той захід анонсувався як спільний. Певен, що посольські звіти прізвища її не згадували. Певен, що й Ліда це підозрювала. Однак і тут не давала навзناки. Принайменше, поки амбасадорював Лубківський. Після нього амбада дедалі більше червоніла, посли приїздили щораз більш советські. Обрідніше навідувала Ліда особняк, над яким майоріло українське начебто знамено...

Чуття на все советське мала предивне. Початком дев'ятдесятих, коли вчащала в Україну, перезнайомилася з колишніми політв'язнями. Люди не з одного тіста, й думка її про них не була однаковою. Та було й те, що чи не всіх єднало: Ліда нікого не підносила. Оповідючи, немов перепрошувала, немов боялася, щоб не винували за немилосердність. Чую оті її прохальні інтонації: «Уявляли вони Україну не-советською? Може, Зенко Красівський, Славко Чорновіл... А решта? Припускаю, що дехто міг і самостійною уявляти, але все одно – советською, або, як там заведено говорити, радянською».

Про советськість мюнхенської висильні «Свобода» першою мене перестерігла Ліда. Для «свободівців» вона писала переднівком, коли в метрополії вже війнуло переминами, а в її чехословацькій провінції ще звідусюди тхнуло перестояним большевизмом. Псевдо в неї було – Ірина Новосад. Їм'я взяла материне, а прізвище – за назвою батькового волинського села. Передавала матеріали з нейтральних телефонів, але зарівно – хай не головою, а гараздами – важила: естебаки насамкінець мстилися боляче. Та коли Московська імперія перепалася, мюнхенці до Ірини Новосад збайдужіли.

Знов-таки по-вчительськи терпляче витовмачувала мені (а я не йняв віри!), що даром злигався зі «Свободою», що мислити советськими категоріями здатний і той, хто народився за океаном, що добреплатним носіям правди незалежна Україна потрібна як зайцю стоп-сигнал (козиряла порою знанням міського аргю), що дні мого перебування в американській інституції наперед полічено... Невдовзі «свободівці» перенеслися до Праги, і я побачив, що Ліда не схибила ані на йоту. Українська громада влаштувала їм напрочуд ладне прийняття. На дурняк попоївши, на дурняк попопивши, професійні патріоти вшилися, щоб ніколи вже не поцікавитись ні громадою, ні її провідницею.

Перед людською свинуватістю Ліді траплялося ставати частіше ніж тим, хто не мав її можливостей, щоби допомогти, підтримати, посприяти. Найболючіше вражала передбачливо обґрунтована, а через те й надто нища невдячність. Ось вечеряємо втрьох: я, Ліда й один з її підопічних, яким вона залягоджувала закордонні відрядження та добирала всілякі підробітки. Цим – він чисто номінально редагував «Пороги» – заопікувалася, тому що, бачте, немовля в нього, бабуса німечна й неня-пенсіонерка без пенсії. Та коли це було! Тепер промітний хлопчисько викрашавсь у зовсім не дешевому авті, але платив, оком не змигнувши, лише за с в о ю вечерю. Мало того!

На вулиці, сам на сам, повчав, що справдешній європеець за жінок не платить, що це в мене загумінкові манери. По сей день жалкую, що не витрусив з нього на європейський хідник вартість Лідиної вечері.

До речі кажучи, численні Лідини похлібці сприймали європейськість куди як примітивно не без її – хоча вона про це й гадки не мала – діяння. Дуже вже кортіло їй, щоб Україна чимшвидше стала бодай трохи такою, як друга її батьківщина. У всьому! І щоби Президент був не гірший за Вацлава Гавела, і щоби посякденна культура наблизилась до чеської... Що свого Гавела в доступному для огляду майбутті не дочекаємось, могла по тривалій суперечці згодитись, а позатим – ні. Жодного разу не поталанило мені переконати її, що наші побутові звички не потребують чеської, німецької чи ще якоїсь корекції. Не той душевний склад! Затято хилила на своє і про все несподобне казала не зневажливо, а з великим жалем: «Орієнт...». Затятість, крім того, що її було спричинено найліпшими мотивами, спричинялася ще й тим, що Ліду виховали по-європейськи. Не в чеській школі, яка була, можливо, й більш советською ніж українська, а вдома, в карлінській вулиці, де мешкали Затовканиuki. Орієнта – вдаваний він чи справжній – не сприймала природньо, а в тих, хто, по-шкурницьки запобігаючи ласки, її наслідував, несприйняття мало вигляд пародії. Постерігши, вона відважувала соли: «Наші люди!». Щоб зразу ж і доточити: «Нема ради – наші». Здатність усіх – з їхніми хибамі, примхами, вередми – звести до спільного знаменника і дозволила їй стати душею української громади.

Душа громади – ач як красиво! А душі потрібні засоби існування, потрібен гулящий час, потрібен сімейний куток... Про це дбав Віктор Райчинець. Заприсягавшись, що його Лідуня присвятиться українській справі, а він тягтиме слова свого вже не ламав. Якщо прислів'я який їхав, *таку й стрів* забарвити позитивно, Райчинцям воно пасує (не наважусь сказати *пасувало*) як мало кому. На диво гармонійне було подружжя. Празькі Маланки збирали мюнхенських, варшавських, лондонських, братіславських, віденських українців, а повабнішої пари не пам'ятаю. Гінка наче очеретиночка Ліда в обережних обіймах кремезного, сановитого Віктора. Ох, як вони витанцьовували! Предивно, що дбайливо послужливого ставлення до неї за жодних обставин він не втрачав. Поводився ніби з кожночасно zagrożеною. Про таких чоловіків говорять: порохи здуває... А Ліда, беручка, моторна, непосидюча, світилася радістю й пашила здоров'ям. Можливо, серце йому віщувало...

Літнього дня здибалися з Віктором, і я, наслуханий, що погано з Лідую, зачав ніяково миркати про швайцарські ліки, про нові методики. Він, дивлячись поверх мене, десь у підчерев'я Нусельського мосту, відрізав, як мені здалося, жорстоко: «Марне!». Та вже за часинку доскіпавсь, що і в такий спосіб він аж до останку боронив її гідність. Ліда брехні не видержувала, а спасенної лжі не визнавала. Чи можна навідати? Віктор порадив, щоб спитався сам. У неї. Зателефонував. Останнє, про що побажали – чеський переклад прози Оксани Забужко. А-а-а?... Вона й не до-

слухала: «Краще не треба!». Чути було, як зателенькав дверний дзвінок. Попрощала: «Вибачай, це брат. Піду відчинити». Брат? З Канади? Отже, викликали... Отже, відтоптала ряст Ліда Райчинець.

Кінець. Проте кінчати так не годиться. Якби писав для її «Порогів», притма попрохала б переінакшити: щоб читачеві серце не скніло. Переінакшимо: «Відтоптали ряст її ніжки...». А були вони нічогеньки. Ліда, відшиваючи докучливих компліментників, жартувала: «Не мої! Спадкові!». А під веселу руч могла поділитись і сімейною причтою. Так сталося по дорозі на Карлови Вари, куди везли Сашка Сопронюка з київського «Слова», непересічного гостювальника. Сашко Лиду ніколи й нічим не обтяжував, з дружбаю не нав'язувався, до Праги не напрошувався і поводив себе задиристо незалежно. Решта гостей мала за свій обов'язок захоплюватись столичними красотами (ачей іще запросять!), а Сопронюк, розглянувшись по Вацлавським майдані, хмикнув: «Так, Прага... Впізнаю. Далі що?». У Сашковій компанії чулася Ліда вільно, а тим то і зговорилося...

Ішов собі пан доцент Затовканюк на лекції. Занурений до проблем порівняльної граматики, нічого не добачав навколо, а все ж постеріг, що то за двійко жіночих ніг поперед нього. Любота! Постава видалася йому знайомою. Прямуючи назирцем, доцент – а був він іще молодий доцент – удався до порівнянь геть не граматичних. Хто може мати аж такі красиві ноги? Здогонити боязно: ануж котрась з його студенток... Та коли жіноча постать почала зникати з очей, пан Затовканюк приспішив крок, порівнявся гульк... Єжішмарія, Іринка! Дружина!

Виждавши, поки пересміємось, ляснула себе по колінці в чорній панчосі (чорне подобала): «Отож, хлопці, забігайлам і кажу: не бачили ви моєї мами...».

До числа Лідиних компліментників ледь і я не вскочив. Коли стрів її вперш, на загальних зборах громади. Стояв відлюдно на пішоході, а повз мене проходили люди, з якими ще доведеться спізнатись. Проніс навинутий на держак синьо-жовтий прапор Богдан Зілинський, син славетного україніста, якому вкоротили віку чехословацькі естебаки; за ним – Марко Березовський, чия мати, дослідниця нашої літератури Зіна Геник-Березовська вивозила на Захід (... куди «колеса крутяться»?) вірші крамольних шістдесятників; з валізочкою – просто з потяга – пробіг уже не празький, а кошицький Левко Довгович; подріботіла, запізнюючись, маленька Сашенька Шкрландова, незрадлива – ще з до-ігнісівських часів аж до гробу – Лідина подружка... А Ліда порядкувала в залі. Та так порядкувала, що я поклав собі подякувати їй і сказати, що сама вона мов та чорна перлина. Не сказав. Завстидався: тривіально. Не знав іще, що найзаяложеніші слова, діткнувшись Ліди, набували своєї первочинности.

Ignis – це з латини. Полум'я!

Прага

Володимир В'ятрович

Позиція ООН щодо перспектив Третьої світової війни

Із закінченням Другої світової війни склалися нові геополітичні умови не тільки в Європі, але й у цілому світі. Перш за все, мілітарна поразка Німеччини надовго унеможливила її змагання за гегемонію на європейському континенті. Втратила своє значення у світі Франція, що зазнала поразки ще на самому початку війни. Навіть Великобританія, член союзу переможців, на території якої не було ні окупації, ні значних руйнувань, не могла повернутися на свої довоєнні позиції: вже через кілька років після 1945 її ослаблення призвело фактично до розвалу колоніальної імперії. За результатами війни найбільшими були здобутки двох держав, які до 1939 року не могли претендувати на світову гегемонію – США та СРСР. Обидві країни як союзники стали переможцями в цій війні. Саме вони разом з Великобританією визначили післявоєнне обличчя світу на конференціях у Ялті та Потсдамі.

Проте вже незабаром, після капітуляції Німеччини та Японії, між союзниками виникають суттєві розбіжності в принципових політичних питаннях. Нестримні апетити Москви, яка намагалася скористатись нагодою для поширення своїх впливів не лише на Східну та Центральну, але тепер уже й на Західну Європу та Азію, викликали спротив у США та Великобританії. Відтак протистояння зумовлювало не тільки жваві дипломатичні суперечки, а й льокальні військові конфлікти.

Безперечно, усі ці події не залишалися поза увагою керівництва українського національно-визвольного руху. Ось як описує міжнародну ситуацію наприкінці 1945 року у своєму огляді Василь Галаса:

Ще не пригасли (і не пригаснуть) вогнища ворожнечі між двома таборами – англо-американцями і СРСР – в Європі по упадку Німеччини, а вже наростили такі ж, а навіть більші вогнища ворожнечі в Азії, що останнім часом зачинають розгортатися до розмірів воєнної пожежі. В Китаї ведеться війна між комуністами й армією Чан-Кай-Шека, така ж сама боротьба розгоряється в Ірані (Персії); англійці, голяндці і французи воюють з народами Індокитаю та Індонезії; араби б'ються з жидами, а жида з арабами й англійцями. Крім того, нотуємо протягом останніх трьох місяців ще й такі випадки, як: зірвання конференції міністрів п'ятох держав (ВБ, США, СРСР, Франція і Китай) по причині агресивних домагань СРСР, заворушення в Аргентині (спричинені большевиками), 24-годинну революцію в Бразилії, спричинені большевиками ма-

сові страйки в США і ВБ, кризи урядів у Греції і Італії та інші. Коли додамо до цього все ще й завзяту протибольшевицьку боротьбу поневолених народів, то матимемо загальний образ світових відносин.¹

Досліджуючи причину нестабільності в міжнародному житті, автор вказує на те, що в ході війни не було вирішено позитивно цілу низку важливих питань міжнародного життя та побудови нової системи міжнародних відносин, яка ґрунтувалася б на принципі самовизначення націй. У «Деклярації Проводу ОУН після закінчення Другої світової війни в Європі» констатувалось: «З усього, що зараз діється на міжнародному терені, виходить, що багато основних політичних проблем залишилося ще нерозв'язаними в цій війні. Великі ідеї стали крамничним товаром на світових базарах, а на засобах німецького терору і поневолення змінено лише вивіску».²

Напруження дедалі зростало й урешті призвело до так званої «холодної» війни між колишніми союзниками, яка, здавалося, ось-ось переросте в Третю світову. Український визвольний рух, опинившись у нових геополітичних умовах, змушений був відповідно реагувати на ті зміни. Тож якими були орієнтири в цій ситуації? Як ставилися учасники визвольного руху до ймовірної війни між ССРСР та Заходом? Де визначали своє місце в тому конфлікті? Мета нашої статті полягає саме у висвітленні цих питань – украй важливих для з'ясування міжнародної стратегії ОУН та УПА після 1945 року.

Передусім хотілося б спростувати хибну думку, яка існує й дотепер, нібито керівництво воюючої України будувало свою стратегію на союзі з Заходом у його конфлікті і на ймовірній війні з Москвою. Поширення цієї тези, очевидно, є наслідком намагань совєтської пропаганди зобразити українських повстанців спершу як вислужників Гітлера, а потім як «слуг імперіалістів» із США та Великобританії.

Дійсно, питанню перспективи Третьої світової війни керівники ОУН і УПА приділяли багато уваги. На їхню думку, цю війну слід було використати як слушний момент для реалізації головної мети визвольних змагань – побудови Української Самостійної Соборної Держави. Дуже чітко виявляється ставлення керівництва українського визвольного руху до ймовірного збройного конфлікту в цитований вище «Деклярації Проводу ОУН»: «В можливій війні західних альянтів проти ССРСР ми заінтересовані остільки, оскільки вона несе ще один шанс поневоленим народам визволи-

1. Цит. за: Савченко З. До характеристики міжнародних відносин // Інформатор. – 1945. – Ч. 6; Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1987. – Т. 16. – С. 93.

2. Деклярація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р. Збірка документів. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – С. 125.

тися від всякого імперіялізму».³ Отже, війна була способом зруйнування встановленого у світі порядку, який заперечував існування незалежної Української Держави та легітимував поневолення Москвою народів Центральної і Східної Європи. Так, в одній з українських підпільних публікацій зазначається: «Кожна людина в цих країнах (українець, поляк, чех, словак, серб, хорват, болгарин, румун, мадяр і інш.) молиться до слова – війна. А такі настрої мають свою вимову, тим більше тоді, коли мільйони цих людей пережили усі жахіття попередньої війни, а мимо всего прагнуть її нового вибуху. Розуміється, у вірі, що ця війна принесе смерть большевизмові і справедливий мир для всіх народів світу».⁴ Однак, не маємо жодних підстав, щоб говорити про стратегічну спрямованість боротьби ОУН та УПА на нову війну між англо-американським та советським бльоками. Торкаючись цього питання ще в 1944 році, Йосип Позичанюк писав: «Ми боротьбу з большевизмом (тобто за УССД) не узалежнюємо остаточно від зовнішнього втручання, воно в ліпшій випадку може полегшити справу, а в гіршій утруднити, як німецьке втручання».⁵

Впливав на позицію ОУН і той факт, що за умов наростаючого протистояння надалі залишалось невизначеним ставлення західних держав до поневолених ССРСР народів. Керівники українського визвольного руху уважно спостерігали за розвитком конфлікту, вичікуючи з'ясування позиції Заходу. В аналізі міжнародної ситуації 1949 року підпільний автор порівнює сили ССРСР та країн Заходу. Він відзначає, що з утворенням НАТО фактично завершилося формування західного бльоку, який, відповідно, суттєво посилюється. Перевага бльоку також зумовлювалася конфліктом у протилежному таборі – розірвалися відносини між ССРСР та Югославією. Проте й позиції західних держав були не досить твердими:

Слабим місцем в морально-політичних позиціях західних держав є їхнє неясне становище в питанні про права народів, і особливо – в питанні про право народів на самостійне державне існування (відсутність у їхньому ідейно-політичному арсеналі ідей визволення і національно-державного самовизначення народів, поневолених большевицькою Москвою, незаторкування ними в їхній протибольшевицькій пропаганді національного питання в ССРСР, дискусія в питанні про національно-державний суверенітет і про права народів). Все це заставляє поневолені народи ставитися з недовірям до цілей західних держав.⁶

Чергове загострення конфлікту між колишніми союзниками призвело в 1951 році до війни в Кореї. За тих обставин, як ніколи, стала реальною загроза початку воєнних дій між утвореними бльоками. Проте навіть тепер

3. Там само. – С. 129.

4. Цит. за: Савченко З. До характеристики міжнародних відносин... – С. 98.

5. Цит. за: Шахай Д. Тактика щодо російського народу // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1980. – Т. 8. – С. 209.

6. До міжнародного становища / ДА СБ України, ф. 13, спр. 346, т. 10, арк. 54-69.

позиція Заходу щодо можливостей розчленування СРСР на незалежні держави, а отже й щодо підтримки визвольних рухів на советській території, залишалася невизначеною. Зважаючи на це, у вказівках із пропагандистської роботи на 1951 рік серед головних завдань зазначаються такі:

довести наше становище до противників СРСР у підготовці світової війни (від чого його узалежнюємо), імовірний противизвольний характер підготовлюваної війни також з боку великодержав (теперішні погляди провідних кіл цих держав у питанні майбутнього ладу на Сході Європи); агітація за перетворення майбутньої війни у війну національно- і соціально-визвольну, освідомлення якнайширших мас українського народу про обов'язок українських патріотів боротися в наступну війну за відокремлення України від Росії, за побудову незалежної і соборної української республіки із справедливим і передовим політичним і суспільно-економічним устроєм.⁷

Українські підпільники в 1951 році розтиражували й поширили цілу низку роз'яснювальних листівок стосовно позиції ООН у холодній війні,* у яких основну увагу було зосереджено на викритті імперської суті СРСР – першопричині майбутньої війни. Українців та представників інших пригноблених народів закликали не проливати свою кров за московського окупанта, вступати в слушний час до лав повстанців. Там же містилися й застереження, спрямовані до представників Заходу: якщо в майбутній війні з СРСР заперечуватимуться справедливі національні та соціальні вимоги українського та інших поневолених народів, то цей конфлікт буде сприйматися як чергова імперіялістична бійня, котру підпілля намагатиметься використати для розгортання своєї визвольної боротьби. Кожного ж, хто виступить проти визвольних змагань українського й інших поневолених народів, буде потрактовано як ворога.⁸

Провідний ідеолог ООН Петро Федун-«Полтава» головні завдання українського народу на момент початку Корейської війни визначає так:

1. Не дати себе обманути будь-якій імперіялістичній пропаганді, а зокрема пропаганді московсько-большевицьких окупантів, мати і зберегти свій влас-

7. Вказівки № 1 щодо пропагандивної роботи на 1951 р. / ДА СБ України, ф. 13, спр. 346, т. 10, арк. 314-341.

* Загалом у травні 1951 року було видрукувано 23 види листівок, підписаних «Українське визвольне підпілля», зокрема, летючки: «Українці!» (8 видів), «Українські робітники!», «Українська молодь!», «Українські чоловіки!», «Українські чоловіки й жінки!», «Українські селяни, робітники, інтелігенти!» (2 види), «Українські селяни, робітники, інтелігенти! Всі українські патріоти!», «Українські інтелігенти!», «Українські селяни! Українські колгоспники і колгоспниці!», «Українці – ті, які перебуваєте або будете перебувати в рядах советської армії!», «Українці – бійці і командири советської армії!», «Українці! Всі підсоветські народи!» (2 види), «Українці! Всі поневолені народи СРСР!», «Українці! Всі народи СРСР!». Див. ці документи в: Збірка відділу визвольних змагань України Львівського історичного музею.

8. Українці! / Збірка документів відділу визвольних змагань України Львівського історичного музею.

ний незалежний погляд на теперішні міжнародні відносини, в побудові цього погляду завжди виходити зі справедливих визвольних інтересів українського та інших підсоветських народів;

2. Не дати зробити з себе сліпе знаряддя будь-якої імперіялістичної політики конкуруючих блоків, не дати себе зіпхнути до ролі тільки сліпого поставачальника гарматного м'яса та сліпої робочої сили в ім'я перемоги будь-якого імперіялізму;

3. Як дотепер, так і на майбутнє зберегти незалежний характер української визвольної політики та її підметність;

4. Продовжувати активну боротьбу за збереження та дальшу розбудову своїх власних визвольних сил на своїх рідних землях як єдиної надійної гарантії нашої перемоги у нашій визвольній боротьбі, як основи української визвольної політики.⁹

Майже не змінилася ситуація й у наступному 1952 році. У «Короткій оцінці політичної ситуації» за цей рік оглядач ОУН і надалі особливу увагу приділяє діям обох блоків, спрямованим на підготовку та мобілізацію допоміжних чинників, котрі б підривали сили противника зсередини. При тому вказується, що советська сторона доволі зухвало використовує в боротьбі легальні компартії, профспілки, комітети миру, товариства дружби з ССРСР, як і нелегальні, підпільні, диверсійні організації на теренах держав Західного блоку. З боку останнього зафіксовано такі неспівмірні кроки в цьому напрямку: сприяння різним еміграційним партіям і рухам, вороже налаштованим до ССРСР, створення різноманітних еміграційних антисоветських організацій на кшталт «Союзу osvobodження Росії», «Комітетів свободи», «Вільної Європи». «Все це, – зазначає автор огляду, –

однаке діється тільки на еміграції, і тільки з еміграції пропагандою намагаються вони підрвати позиції большевиків всередині ССРСР. Проте наскільки серйозно готує Західний блок еміграційні сили різних народів до активних дій проти ССРСР і його сателітів може послужити ось такий факт. На вимогу представників українського визвольного руху за кордоном, щоб офіційні круги Західного блоку видвинули справу боротьби українського народу і його підпільних визвольних організацій, відверто про цю боротьбу заговорили (у пресі, радіо, на конференціях і т. п.) і її політично піддержали, між іншим заявили, що цього вони робити зараз не можуть, бо це занадто може «дразнити» ССРСР, а навіть деякі інші держави того ж західного світу можуть це розцінювати як свідоме намагання викликати війну з ССРСР.¹⁰

Цікавою є аналіза питання стратегічної орієнтації ОУН у період «холодної» війни в маловідомому документі «Проблеми нашого визволення». Його автор показує можливі результати орієнтації ОУН на західний блок (у документі – на Англію) та на власні сили. Перший варіант призвів би до таких наслідків:

9. Полтава П. Підготовка Третньої світової війни та завдання українського народу // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1994. – Т. 10. – С. 370-371.

10. ДА СБ України, ф. 13, спр. 346, т. 10, арк. 188-194.

а) Звуження нашої боротьби проти імперіялістів, а саме до боротьби тільки проти ССРСР (Англія є також імперіялістом).

б) Англія – буржуазна країна, і державний лад України мусів би бути також буржуазним; в такому випадку Східна Україна і інші народи ССРСР не підуть за нами. Боротьбу треба було б обмежити тільки на ЗУЗ, де ще є залишки буржуазного ладу.¹¹

На думку автора документу, суттєвими недоліками цієї концепції є такі моменти:

а) Війна Англії з ССРСР не є конечною, лише одною з догідних ситуацій під революцію.

б) Шкідливе було б звуження боротьби, жодний імперіяліст ще нікому самостійної держави не дав.

в) Небезпека стати прихвостом одного з імперіялістів (Англії) без гарантій, і тоді маси стратять до нас довір'я.

г) Немає розв'язання соціального питання.

д) Перехід з революційних позицій на позиції політичних спекулянтів – торгуємо народом.

е) Затрата духовних і фізичних сил.¹²

З огляду на це, автор переконаний у більшій прогресивності та прийнятності для підпілля раніше діючої стратегії орієнтації на власні сили.

Отже, війна розглядалася ОУН лише як сприятлива обставина у справі реалізації її стратегічних завдань – визволення українського та інших поневолених большевизмом народів. «На випадок вибуху Третьої світової війни, або будь-якої іншої війни, що в ній братиме участь большевицький ССРСР, – писав Полтава, – історичне завдання українського народу полягатиме в тому, щоб використати таку війну для свого повного національно-державного й соціального визволення, для повалення московсько-большевицького панування в Україні, а також у всьому ССРСР».¹³

Як важливий аспект у справі реалізації своєї мети оцінювали українські підпільники атмосферу перших років протистояння. Стан непевності, очікування війни підточував думку про непорушну стабільність ССРСР. «Сподівання недалекої війни ССРСР з західними державами, – зазначає Степан Бандера в статті «Пропаганда визвольної революції на тлі війни»,* –

це реальний спонтанно діючий чинник, спроможний неутралізувати всепригнітаючу сугестію цілої підбольшевицької дійсності про незрушимість большевицького режиму і системи, про непереможність російської імперії. Про-

11. Проблема нашого визволення / Збірка документів відділу визвольних змагань України Львівського історичного музею.

12. Там само.

13. Полтава П. Підготовка Третьої світової війни та завдання українського народу. – С. 370.

* Ця стаття пропонувалася пропагандистам як директивна в цитованій вище інструкції від 1951 року: Вказівки № 1 щодо пропагандивної роботи на 1951 р. / ДА СБ України, ф. 13, спр. 346, т. 10, арк. 314-341.

паганда визвольної революції мусить належно оцінювати якість і силу цього фактора, щоб його мобілізувати й пляново направляти у русло активної боротьби [...] Сподівання народних мас на війну, як таран, б'є в стіну сугестій про непоборність большевизму. Треба оволодіти також тією махіною і вибивати нею виломи, щоб через них пробивалися вістки визвольної революції – визвольні ідеї, кличі, віра і запал до боротьби.¹⁴

Поруч з тим автор вказує на негативні наслідки панування в суспільстві настроїв очікування війни, які врешті можуть призвести до пасивного очікування вирішення долі народу в імовірному конфлікті. Отже, українські підпільники повинні були переконати маси в тому, що війна є тільки сприятливою обставиною для визволення власними силами.

Ще одним аргументом на користь тези, що Третя світова війна не розглядалася як стратегічний орієнтир українського визвольного руху, є той факт, що українські підпільники об'єктивно оцінювали можливості її постання. Аналізуючи міжнародну ситуацію в 1947 році, тобто в час різкого наростання напруження між колишніми союзниками (у той період початок нової війни був головною темою світових мас-медіа), шеф Служби Безпеки ОУН Микола Арсенич-«Михайло» писав у листі до Головного Командира УПА Романа Шухевича: «Насправді всі аргументи політичного реалізму вимагають від багатьох держав відсунути конфлікт, що насувається, на час, достатній для заліковування ран, нанесених війною, збирання свіжих сил, остаточної і вигідної для себе кристалізації військово-політичних таборів».¹⁵ Василь Галаса в аналітичному огляді наголошує на небажанні та неготовності до воєнних дій з боку англо-американського бльоку. «Така тенденція англосакського світу, – вказує він, – має свої мотиви: все-таки певне виснаження попередньою війною, тяготіння до мирного споживання, здобутого в цій війні, нахил чужими руками поборювати своїх противників та, на кінець, непевність, а може, навіть страх перед нерозгаданим для них Сходом».¹⁶ Докладав зусиль до відтягування конфлікту, на думку Миколи Арсенича, і Советський Союз. Адже для нього було вигідніше дипломатичним шляхом закріпити існуюче становище, розвинути військову промисловість, озброїтися, як англо-американський блок, атомною бомбою.¹⁷ Після винайдення атомної зброї в Союзі* міжнародна ситуація впродовж десятиліть утримувалася в стані напруженої рівноваги. В одному з документів українського підпілля від 1950 року в ході аналізу гео-

14. Бандера С. Пропаганда визвольної революції на тлі війни // Бандера С. Перспективи Української Революції. – Київ, 1999. – С. 248-249.

15. Выдержки из донесения члена Центрального Провода руководителя СБ «Михайло» в адрес Шухевича, основного провидника ОУН на Украине // Хрущев Н. Мемуары. – Москва, 1999. – Т. 2. – С. 730.

16. Цит. за: Савченко З. До характеристики міжнародних відносин... – С. 96.

17. Выдержки из донесения... – С. 730.

* У США атомну бомбу винайшли в 1945 році, а в СССР – щойно в 1949.

політичної ситуації визначалися такі основні віхи: «продовжує існувати мирна обстановка»; «холодна війна буденіє»; «надії на скору війну маліють»; «страх перед війною по обох сторонах доволі сильний».¹⁸

Отже, в процесі розробки стратегії діяльності після завершення Другої світової війни керівництво українського національно-визвольного руху зважало на те, що, попри різке загострення відносин між СРСР та Великобританією і США, очікувати на швидке розгортання збройного конфлікту між обома бльоками не слід. Тож найбільш актуальною й надалі залишалася вироблена ще в роки війни стратегія орієнтації на власні сили та сили інших уярмлених більшовизмом народів. Зрештою, саме ця стратегія, як показала історія, виправдала себе. На початку 90-х років під ударами поневолених народів, у тому числі й українського, розвалилась советська імперія, а на її руїнах постали незалежні держави. Відродилася й Українська Держава, незважаючи на небажання окремих представників Заходу бачити її самостійною навіть у той час. □

18. Інструкції. Червень 1950 / ДА СБ України, ф. 13, спр. 346, т. 10, арк. 69-84.

Олександр Богатирчук

Блиск і злидні критиків українського націоналізму або до генези розвитку націоналістичного руху

«Націоналізм – це мислення і діяння інтересами нації».

Степан Ленкавський

Людство завжди було схильне до самонавіювання в довільних формах. Часом такі навіювання можна було схарактеризувати як стереотипи, часом як зашореність, а часом як т. зв. штампи.

Ми самі створили собі теорію про магію чисел і з цікавістю чекаємо кожного року, який має закінчення на нуль, ми щиро вважаємо, що є «щасливі», або ж «нещасливі» дні, ми прислухаємося до порад астрологів тощо. Схоже, що такі штампи вряди-годи допомагають нам жити, оскільки знімають з нас певну відповідальність, або ж можуть додати штучного оптимізму. Система штампів, усіляко підтримувана советським ладом, вкорінилася у нашої свідомості настільки, що, в переважній більшості випадків, особа, яка захоче знищити чи похитнути позицію котрогось штампу, буде робити це за допомогою інших штампів.

Та часом такий стан переходить допустимі межі, і в спритних руках політичних комбінаторів та ідеологічних махінаторів може перетворитися на грізну зброю. Шляхом формування негативного образу (втім, під соусом об'єктивних досліджень та аналіз) громадян намагаються переконати вже не в існуванні «нещасливих» днів, а в наявності ворожих політичних сил чи шкідливих ідеологій. Схоже, за час підневільного існування політика зіцьковування та очорнювання ідеологічних конкурентів міцно вжилося в психіку багатьох індивідів.

Зараз в Україні розгорнута активна дискусія щодо квінтесенції, основних постулатів та перспектив націоналізму на нашому ґрунті. Не варто порушувати питання начасности цієї дискусії, хоч, напевне, вона була би набагато потрібнішою 5-10 років тому, коли процеси становлення нового українського суспільства ще перебували в найактивнішій своїй фазі.

Утім, не важко й здогадатися, чому порушувати ці питання почали саме тепер. Не таємниця, що український політикум знаходиться в активній стадії трансформацій та становлення. Вперше після появи фантастичної кількості партій та громадсько-політичних організацій ми можемо спостерігати тенденції до їх укрупнення та реального оформлення ідеологічно-програмової зорієнтованости. Партії блокуються, заявляють про об'єднання, оновлюють програми та активно шукають собі сві-

тоглядову нішу. І в цьому контексті було б абсурдно говорити про непопулярність класичного правого середовища.

Наведу лише кілька найпростіших прикладів на підтвердження своїх думок. Тенденції до зростання популярності націоналізму величезні. На установчому з'їзді провладного блоку «За Єдину Україну» Володимир Литвин заявляє про велику роль політичного націоналізму в розбудові держави, лідер львівської СДПУ(о) визнає себе поміркованим націоналістом, Віктор Медведчук згадує про своє націоналістичне коріння й пише передмови до видань про опозицію в Советському Союзі, його однопартійці фундуєть встановлення пам'ятників найвидатнішим учасникам націоналістичного підпілля та, не афішуючи це на всеукраїнському рівні, піклуються про сім'ї ветеранів УПА західного регіону. Такі симпатії до правого руху помітні далеко не тільки в середовищі «За ЄдУ» чи СДПУ(о). Наприклад, конфлікт, що стався на Волині, коли свій патронат над акцією встановлення пам'ятника одному із визначних діячів консервативного спектру В'ячеславу Липинському доводили цілих три партструктури – УНР, Аграрна партія та Демократичний Союз. Президент, який став автором фрази, що найбільше до вподоби критикам українського націоналізму, – «національна ідея не спрацювала» – принаймні перед представниками української діаспори на III Всесвітньому Форумі українців постав політиком-державником і радо задекларував націоналістичні гасла, серед яких: «Україна понад усе!».

Права ніша стала ласим шматком і на останніх виборах. І хоча для традиційних правих результати чергового народного волевиявлення, напевне, принесуть небагато приємних сюрпризів, усе ж вони стануть черговим «легітимним» приводом для нових пертурбацій у партійних та припартійних середовищах. Уже зараз «Команда озимого покоління», кістяк якої склали вчорашні бізнесмени-ендепісти, претендує перетворитися не більше, не менше на «праву партію», оскільки ця ідеологія, мовляв, дуже популярна і заслуговує на достойних виразників. Одіозний блок Богдана Бойка «Народний рух України» теж не соромився кидатися націоналістичними тезами, а його лідери навіть декларували прагнення долучити до кола учасників своєї структури один з відламів партії «ОУНвУ» та організацію «Тризуб» (утім, її лідер В. Іванишин обмежився підтримкою «За ЄдУ»). Голова однойменної до «блоку Бойка» партії, Геннадій Удовенко, теж заявляє, що «Рух стоїть на засадах українського націоналізму», щоправда, т. зв. політичного націоналізму американського зразка новітньої нації емігрантів.

Тож сама позиція націоналізму та деякі його тези вже внесені в політичне середовище України. Інша річ – вони не знайшли вираженого речника у владних колах і часто за їхню реалізацію беруться ті, хто до націоналістичної ідеології має хіба що опосередковане відношення. Політичні спекулянти різних мастей, зрозумівши, що поховати націоналізм як потужний чин-

ник суспільного розвитку не вдасться, вирішили перелицювати його позиції та поставити на чолі псевдонаціоналістичних структур вигідних собі осіб. Звідси й нові потрактування націоналістичної ідеології та позиції.

Так, уже традицією стає впроваджувати штучний поділ націоналізму на інтегральний, демократичний, поміркований, молодіжний тощо. Не здивуюся, якщо новітні «праві», які здобувають собі місце серед маститих політиків, невдовзі висунуть теорії ліберального націоналізму. Модним стало поєднувати непокєднуване, щоби згодом піднести цю гостру страву українському народові. Не всі розуміють, що метою такого подрібнення монолітного націоналістичного світогляду є не конкретизація, а роздрібнення і уневажнення значущості конкретних націоналістичних структур. Опоненти націоналістичної позиції переслідують лише одну мету – посіяти сум'яття в народних умах, вибити з-під націоналістичних сил підтримку та примусити їх діяти в умовах необмеженої конкуренції.

Речники націоналістичного світогляду просто змушені будуть конкурувати між собою, адже їм навмисне нав'язується думка про обмеженість націоналістичного електорату. Тобто, штучно створюється враження про низький відсоток підтримки правого спектру, а відтак з'являється доволі прозорий натяк – підтримка й так низька, то як же її ділити іще з кимось... Таким чином відкривається шлях до перманентних конфліктів, які будуть до нескінченності роз'їдати правий спектр у разі неузгодженості позицій та узурпування собі права на сповідування котроїсь ідеології. Визначати, хто є достойним виразником тієї чи іншої ідеї мають право лише народні маси. І визначають вони це не відсотком своєї підтримки на виборах, а реальним бажанням долучитися до справи та знайти себе в певній організації. Партія або організація може бути інтегральною, демократичною або молодіжною чи то за назвою, чи то за суттю. Проте це аж ніяк не стосується націоналізму, який являє собою цілісний світогляд.

Як окрему проблему намагаються подати питання співвідношення націоналізму та патріотизму і їхньої взаємозамінності. То в чому ж різниця між українським націоналістом та патріотом України? А різниця ця досить принципова. Звернімося до дефініцій, які подає «Словник чужомовних слів» (І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко, понад 25 тисяч слів). Отже, «патріотизм – це любов, прив'язаність до Батьківщини, що виникає із спільності традицій, культури й інтересів усіх громадян держави чи народу, гармонії та спільності інтересів кожного з громадян та держави чи народу в цілому». У свою чергу, «націоналізм – це політичний рух, який ставить свій народ і його інтереси понад усе, не визнає жодних зверхностей інших народів над своїм, а визнає й бореться за виключне право свого народу влаштовувати своє життя по своїй впадобі».

Очевидно, що патріотизм є емоційним, чуттєвим явищем, яке, в принципі, притаманне кожному свідомому громадянину держави. Патріотизмові не властивий постулат етнічної єдності. Адже громадянин держави,

байдуже якої національності, мав би прагнути до зростання добробуту держави, в якій він перебуває, як важливого чинника власного благополуччя. Патріотизм не суперечить і любові чи симпатіям до кількох держав. Людина може захоплюватися традиціями чи устроєм якоїсь з держав, проте це зовсім не означає, що вона не патріот власної держави. Водночас, цілком зрозуміло, що націоналізм не є політичним фасадом чи певною прибудовою патріотизму. Хибним було б також звужувати націоналізм лише до політичних рамок, як це сміливо робить журналіст Кость Бондаренко у своїй критичній статті («Дзеркало тижня», 5-18 січня 2002 р.). Безперечно, націоналізм це політична течія, проте, передусім, це й світоглядний рух, спрямований на зміцнення свідомости й гарт духу.

Патріотизм – ідеологія почувань, націоналізм – ідеологія дії. Щоби, зрештою, остаточно з'ясувати співвідношення двох явищ, слід зазначити: не кожен патріот здатний сповідувати принципи націоналізму, проте саме природний патріотизм служить основою для зародження націоналістичних ідей, а отже – кожен націоналіст є патріотом. Можна стверджувати, що кожен український політик мав би, сподіваючись на народну підтримку, сповідувати патріотичні принципи, бо як же інакше він буде рядити державою, до якої байдуже, або ж вороже, налаштований (хіба тільки на наших теренах такий розвиток подій мало кого дивує). Тобто, кожен політичний сегмент українського політикуму, починаючи від комуністів, соціалістів та соціал-демократів мав би перейти на патріотичні рейки. Ясна річ, що примусити згадані, або ж інші політичні сили, задекларувати націоналістичні принципи було б досить важко. Проте нормальну політичну систему ми отримаємо лише тоді, коли кожен політик будуватиме свою позицію на засадах патріотизму. За таких умов, в українському політичному середовищі нарешті стане можливим існування здорової конкуренції, а не дикого взаємного поборювання.

Увібравши в себе суть патріотизму, націоналізм, однак, не зупинився на етапі пасивної любові до свого народу. Він поставив за мету служити інтересам нації, як вищому ступеню розвитку народу, його ідейно-політичному оформленню, і вилонювати з цієї нації найактивніших її представників для формування механізму ініціативної меншости, яка могла б взяти на себе відповідальність за долю загалу в скрутний час. Як слушно зазначив один із найвидатніших ідеологів українського націоналізму, автор «44 правил життя українського націоналіста» Дмитро МIRON-«Орлик»: «Український націоналізм не заперечує значення патріотизму в житті й розвитку народів, він вимагає не лише почування прив'язання до рідної землі й минулого, але політичної активності й боротьби за власну державність».

Люди мають різне уявлення про суть націоналізму. Передусім цьому сприяє існування двох форм націоналізму: організованої і стихійної. Якщо розглядати організовану форму націоналізму, то на загальне враження про ідеологію неодмінно будуть впливати суб'єктивні моменти кожної

конкретної організації, специфіка її діяльності, устрій, внутрішній клімат тощо. Стихийний же націоналізм несе в собі певну незавершеність, оскільки не знаходить свого органічного вияву через організовану силу і може обмежуватися лише хвилевими сплесками емоційних дій. Попри це, очевидно, що саме стихийний націоналізм має найбільшу когорту послівчених, котрі не можуть визначитися серед існуючих організаційних форм.

Часто говориться про відсутність адекватного визначення суті націоналізму, втім не варто забувати, що кожен сам долучається до формування уявлень про певне явище. Для мене націоналізм – це прагнення чином довести почування до своєї нації та зберегти і піднести її історично-супільні права.

Тож було би наївно ставити націоналізм у якісь вузькі шаблонні рамки, а саме ототожнювати його позиції з фашизмом чи націонал-соціалізмом (нацизмом), як це робить член-кореспондент НАН України Мирослав Попович («День», 4 лютого 2002 р.). Дозволю собі знову звернутися до авторитетної думки Дмитра Мирона, який, до речі, загинув у Києві у липні 1942 року в сутичці з нацистськими окупантами. У своїй ґрунтовній праці «Ідея і Чин України» він пише: «Український націоналізм різниться від націонал-соціалізму світоглядом. Націонал-соціалізм приймає натуралістичний волюнтаризм, тотальну біологію, расизм, нордизм і окрему систему провідництва. Український націоналізм визначає націю не расою і кров'ю, але спільною волею, ідеєю й політичною активністю... Не раса, але сила нації є для нас підставою і метою».

Напевне, говорячи про сьогочасну слабкість націоналістичного руху, панове-критики забули відзначити об'єктивні фактори цієї слабкості, які не могли не позначитися на становищі націоналістичної позиції серед мас. Було зроблено все, щоби загнати новітній націоналістичний рух на маргінес, залишаючи його виразникам лише нішу боротьби із комунізмом та захисту, власне, націоналізму від звинувачень у начебто колябораціоністській позиції під час Другої світової війни. Напевне, багатьом хочеться, щоби націоналізм спрямовував усю свою енергію і сили на боротьбу з мітичною «червоною загрозою» і лише захищався від нескінченних закидів звідусіль. Нам закидають відсутність нової програми, відсутність приватних ЗМІ, пасивність у Інтернет-просторі (очевидно, критики доволі мало обізнані із ситуацією в націоналістичному сегменті Інтернету. Для прикладу сайт Молодіжного Націоналістичного Конґресу – www.ukrnationalism.org – визнано одним із ліпших серед політичних сторінок, а за рейтингами відвідуваності він не поступається сайтам провідних політпартій) тощо.

Водночас варто відзначити спроби нівелювати роллю націоналізму як наступальної ідеології. Нам хочуть прищепити типово дефензивні ознаки і постійно нав'язують бій на нашій території. Проте не варто забувати, – в словнику українського націоналіста немає слова «капітулювати».

І в силу своїх можливостей і здібностей ми маємо і далі вести пропаганду націоналістичних ідей серед широких суспільних мас. Мусимо, бо ця ідеологія приречена на успіх і здобула собі право впливу на державно-політичний механізм. Це розуміють і найвищі урядові чинники. Тому й задіяна латентна пропаганда «зрощення» та «наближення» позицій влади до національної ідеї, тієї самої, яка «не спрацювала». З тієї ж причини саме зараз і розгорнута робота проти традиційних виразників націоналістичних ідей. Мовляв, вони по суті й не є українськими націоналістами, а лише вчепилися за перспективну ідеологію. Вони повинні звільнити її. Добре, приймемо таку позицію. Але звільнити для кого? Для лібералів з «КОПу», рухівців Бойка чи для В. Литвина з В. Медведчуком, які готові пристати на ліберальний націоналізм? Таке «звільнення» означало б знищення тієї ідеології, виразником якої була і залишається від 1929 року Організація Українських Націоналістів.

Так, у націоналістичному середовищі існує багато проблем. Вони були викликані різними причинами. Взаємопоборювання ОУН, застій кадрів післявоєнного періоду, ідеалізм представників української діаспори, часом невдала кадрова політика, що призводила до внутрішніх конфліктів, згодом ставлення до політики влади та багато інших факторів. Але це аж ніяк не свідчить про застій загальнонаціоналістичний, чи відсутність нових ідей. Ми готові доводити українському громадянству переваги засад свого світогляду. Готові продовжити боротьбу за національну Соборність та Солідарність, в чому й вбачаємо модель тієї «надії», що від нас її вимагають сьогоднішні критики. Ми готові до запровадження нових соціальних програм, оскільки тверезо усвідомлюємо, що загального добробуту вдасться досягнути лише за умови поєднання національних та соціальних аспектів суспільного поступу. Ми не сповідуємо політики ізоляціонізму і йдемо на активний розвиток міжнародних партнерських стосунків із спорідненими ідеологічно організаціями. Українські націоналісти вибудовують також свою візію майбутньої світової моделі на засадах євроцентризму та шукають місце України в нових умовах.

Кость Бондаренко абсолютно правильно відокремлює завідомо різні поняття «націоналізм» та «ксенофобію». Правильною є також його заувага про умовний антагонізм між поняттями націоналізму та інтернаціоналізму (а й дійсно, що заважає сприймати інтернаціоналізм як співдружність націоналізмів). Проте зайвими є його висновки про те, що «націоналізм – це політична течія, спрямована на створення політичної нації». Степан Ленкавський відзначав, що націоналізм буде існувати доти, доки будуть існувати самі нації. Існування націоналізму неможливе без існування нації. Ще безглуздішим є вживання терміну «політична нація», який останнім часом заповонив усі вітчизняні мас-медіа. Нація сама по собі є світоглядно-політичним утвором та своєрідним виверщенням народу. Тож було би дивним характеризувати таку універсальну цілість епітетом «політична», «економічна», «соціальна» і т. д. і т. п.

Що ж до передачі проводу ідеями в молоді перспективні руки, то це станеться. Але не силою закликів К. Бондаренка чи будь-кого іншого до «нашої політичної еліти», а силою природної заміни гірших кращими, силою спадкоємності й передачі тяглості ідей до нових поколінь. Як зазначав Ярослав Стецько: «Те, що перестаріло, мусить умерти і ніщо не допоможе його рятувати! І не треба. Родиться молоде, нове, революційне».

Дивною також є спроба п. Бондаренка одномоментно позбутися «мельниківців, бандерівців, двійкарів та інших ОУНвУ». З'являється відчуття, що саме в цих організаціях він бачить символ роз'єднаності українського політикуму. В той же час, послуговуючись такими критеріями, можна було би сміливо порадити зникнути комуністичним, соціал-демократичним, ліберальним, республіканським, націонал-демократичним та безлічі інших партій, адже ці ідеології чи течії представляють теж не монополні, а подекуди й світоглядowo безвідповідальні, структури.

Залишається констатувати, що наявність 3-4 структур з назвою «ОУНвУ» ще не означає розколу в націоналістичному таборі (проаналізуємо хоча б, кого підтримували ці структури на виборах – бльоки «За ЄдУ» та «Н.Р.У.» Б. Бойка). Це означає лише те, що певні особи з кланово-олігархічного середовища виявляють зацікавлення впливом на націоналістичний рух. А не змігши отримати його в традиційних ланках ОУН, намагаються творити численні «ОУН» під себе. У цьому контексті не здивувало б навіть створення такої собі ОУН(ш) – шахтарської, в донбаському регіоні.

Хибно було б подавати суспільству картину непримиренної ворожнечі в націоналістичному середовищі. Сучасні націоналісти вже, здається, готові зробити реальний крок для консолідації зусиль в єдиному пориві. Не думаю, що ми будемо будувати нове суспільство з негативною енергією, у кожного є шанс обдумати ситуацію і прийти до єдиного, консолідованого рішення. Проте очевидно, що відсторонити українських націоналістів від участі в державно-політичних процесах не дозволено нікому.

Націоналісти не починатимуть «нової» діяльності, однак можу запевнити всіх критиків українського націоналізму: ми не зійдемо зі шляху, накресленого нашими попередниками. □

Богдан Тихолоз

Від алегорії до символу (Філософсько-поетичний тайнопис циклу Івана Франка «Excelsior!»)

... Поетичний образ кожного разу, коли сприймається й оживляється тим, хто розуміє, говорить йому щось *інше й більше*, ніж те, що в ньому безпосередньо міститься. Отже, поезія є завжди *іносказання*, *ἀλληγορία* в широкому розумінні слова.

(Олександр Потебня)

Усе мистецьке є символом.
(Йоганн Вольфганг Гете)

Як дивно зіходяться крайності. Франко ціле своє життя писав і пише про реалізм, інших способів письма не узнає, сам вважає себе реалістом і тільки реалістом і... пише нереально, пише символами.

(Гнат Хоткевич)

Поетичному мисленню як особливій формі людського само- і світопізнання (*διάνοια ποιητική*, за Арістотелем (Met. VI 1, 1026 b 4), відмінному від *διάνοια πραγματική καὶ θεωρητική*) притаманна дивовижна здатність – подавати певні абстрактно-узагальнені ідеї у живій, образно-пластичній виразній формі – цілісній, адекватній і самодостатній. Ця здатність найперше виявляється у тропеїчних прийомах *алегорії* (від грец. *ἀλληγορία* – інакомовлення, іносказання) й *символу* (від грец. *σύμβολον* – знак, ознака, прикмета, натяк). Обидва способи образотворення опосередковано вказують на те, чим самі не є, себто становлять 0-значення образом нетотожного йому сенсу; однак між ними існує й суттєва відмінність. Алегорія відрізняється від символу, вочевидь, своєю «монологічністю», моносемантичністю, одновимірнішою смисловою структурою. За Г.-Г. Гадамером, про алегорію йдеться тоді, «коли говорить щось інше, ніж те, що мається на увазі, і однак те, що мається на увазі, можна також сказати безпосередньо» [7, с. 79]. Натомість у символі «мається на увазі» значно більше, ніж те, про що можна безпосередньо сказати; навіть авторові непідвладна вся концентрована в символі поліфонія сенсів, котра сягає межі ірраціонального. Алегорія ж раціональна за своєю природою: вона відбиває визначену ідею, чітко обмежену авторським задумом. Показові в цьому сенсі міркування Г.-В.-Ф. Гегеля: «Перше завдання алегорії полягає... в тому, щоб уо-

соблювати і таким чином представляти як суб'єкта загальні абстрактні стани або властивості як людського, так і природного світу – релігію, любов, справедливість...» [5, с. 108]. Відтак творчий процес алегоризації має, найімовірніше, дедуктивну структуру: ідея передуює образів, наперед задана теза розгортається в мережу чуттєво-конкретних деталей або цілий пластично вирішений сюжет (ліричний, епічний чи драматичний). Однак поетичне втілення такого процесу найчастіше інверсивне: спершу подається образна «картина», а вже згодом, як висновок, формулюється твердження-пуант, незрідка афористично висловлене.

Саме така «лірична індукція» була однією з істотних прикмет поетики Івана Франка – мистця-мислителя, на загаль схильного до алегорично-символічного типу естетичного узагальнення. Попри програмову, декларативну настанову письменника на «науковий реалізм», його творча метода ніколи не зводилася до «фотографічного» копіювання дійсності, а завше включала багатий арсенал засобів художньої умовності. Тож алегорія в нього – не тільки улюблений поетичний прийом, але й самостійний жанр (зрештою, згідно з концепцією О. Фрейденберг, жанри загалом є розгорнутою, розвинутою формою певних тропів, насамперед «первісних метафор», закладених ще в мітологічній свідомості [див.: 28, с. 109-111]; а що таке, властиво, алегорія, як не метафора *sui generis*,¹ розгорнута до масштабів цілого тексту?). Саме алегоризм, що подекуди доростає до символізму, визначає генологічну структуру багатьох Франкових творів – як прозових, так і поетичних (наприклад, «Рубач», котрий існує водночас у двох варіантах – віршовому і прозовому, «Будяки», «Як Юра Шикманюк брів Черемош», численні ліричні й ліро-епічні твори – усіх не перелічити!). При цьому такі твори дуже часто тяжіють не лише до власне мистецьких узагальнень, прибраних у строї художньої умовності, але й до узагальнень світоглядно-філософських. І навпаки: художньо-філософська рефлексія часто-густо кристалізується в алегорично-символічній формі. Причини такої внутрішньої спорідненості, взаємної «гравітації» філософізації й алегоризації / символізації художнього твору нелегкі для пояснення. Утім можна висловити припущення, що авторський задум у поета філософського складу мислення вимагає естетичного вираження, максимально пластичного за формою і ясного, чіткого, іноді навіть аскетично-сурового, та водночас глибокого за змістом. Цим умовам чи не найкраще відповідають саме алегорія, котра немовби балансує між поняттєвою однозначністю і живою нескінченністю чуттєвого образу, та символ – «ві-

1. Пор.: «Алегорію можна визначити як розширену метафору: термін, часто застосований щодо художніх творів, де дійові особи та їхні вчинки від початку розуміються не на ґрунті їхньої явної характеристики й очевидного сенсу. Цей внутрішній шар, або розширене значення, містить моральні і духовні ідеї значніші, ніж сама оповідь» [31, с. 12].

конец у безкінечність» [27, т. 29, с. 119], за визначенням Г. Гайне, цитованим у статтях І. Франка.² Причому межа між алегоричністю й символічністю не завжди простежується виразно; іноді вона плинна, майже незрима, бо в поезії те, що, на перший погляд, видається однозначно зрозумілим, при пильнішому вивченні може заяскріти цілком новими барвами, смисловими відтінками; тоді сенс розщеплюється, множитьсЯ, міниться в очах: алегорія розкривлюється в символ.

Усі ці складні механізми трансформації Логосу – в Ейдос, смислу, взятого у його предметності, внутрішньому принципі, методі о-смилення, – у «поза-смислову інакшість», «явлену сутність» (у термінах філософської естетики О. Лосева [див.: 19, с. 90-118; 18, с. 10-47]), «переселення» філософської думки – в поетичний образ можна виразно простежити на прикладі центрального циклу збірки «З вершин і низин» (1893) – «Excelsior!» (від лат. *excelsior* – з вершин; дослівно – вище), у якому поетична фантазія мистця справді злітає все вище й вище, на вершини світоглядних узагальнень. Властиво, саме цей цикл чи не найкраще репрезентує ідейні обрії та, до певної міри, своєрідність поетики філософської лірики «пророцтва і бунту» (за періодизацією В. Корнійчука [див.: 15, с. 292]) – важливого етапу в еволюції Франкової естетичної свідомості, хронологічні межі якого окреслені – «на вході» славетним «Наймитом» (1876), у котрому Джеджалик уперше доріс до свідомості Мирона, і «на виході» – кризовою налаштованістю «Тюремних сонетів», покликаних до життя Франковим арештом у 1889 році. Головний «стрижень» цієї «поезії контрастів» становлять «веснянкові» оптимістичні проклямації, бойові пісні, наснажені патосом очікуваних і здійснюваних суспільних перетворень. Це «... поезія „гімнів, закликів, програмових тирад“, нехай інколи суха і риторична, але „повна віри“ [...], повна героїзму саможертви, самопожертви, – поезія „берсеркська“, „каменярска“» (М. Зеров [11, с. 474]). Ідейна основа її – філософія *vita activa*: тріада «життя – праця – боротьба» (С. Єфремов [10, с. 170]), «Лиш боротись значить жить... *Vivere memento!*» [27, т. 1, с. 36] як життєве кредо, ідеал «цілого чоловіка» як художньо-філософський маніфест і життєва програма, послідовне заперечення *vitae passivae et contemplativae* («супокою»). Ця філософія часто постає як ідеологія й життєво-практична стратегія, зорієнтована на соціально-політичні виміри буття. Відтак вона рідко актуалізується в суто філософських текстах, тяжіючи

2. В аспекті проблематики алегоричності / символічності дуже показові міркування самого І. Франка: «Символом може бути в поезії все. Не йдеться про алегорію, про підтягання дійсності до якихось заздалегідь прийнятих ідей. Йдеться лише про те, щоб поет, зображаючи певне явище, умів при цьому порушити в нашій душі цілі акорди почуттів і уявлень, які б поривали нашу фантазію в якийсь далекий, безмежний простір, відкривали перед нами широкі горизонти думки і мрії, щоб, як колись сказав Гайне, кожний вірш був неначе тісним віконцем у безкінечність» [27, т. 29, с. 119]. Слушність цих міркувань важко піддати сумніву.

до синкретизму філософського й типологічного метажанрів (власне, громадянсько-публіцистичного різновиду останнього).³

Усі шість текстів, котрі складають художній світ аналізованого циклу, – не одновимірні, а виразно двопланові. У кожному з них «видимий» шар образної тканини злотований з «невидимою» (проте вгадуваною) смисловою глибиною. Вони, перефразовуючи вже цитовану думку Гадамера, повідомляють щось інше (і більше), ніж те, про що безпосередньо оповідають, а промовляють інше, ніж те, що мається на увазі. Саме ця обставина дозволяє говорити про «Excelsior!» як ліричний «жмуток» політично- й морально-філософських алегорій та символічних притч. Відчитати приховані сенси, розшифрувати філософсько-поетичний «тайнопис» – завдання для дослідника – читача, зобов'язаного до читання уважного.

I. Уже перший вірш циклу – поетичний маніфест «Наймит» (1876), який, за словами В. Корнійчука, «засвідчує різкий злам естетичної свідомості І. Франка» [15, с. 292] – зміну романтичних ідеалів Джек-Джалика на бунтарські настрої Мирона, – це розгорнута алегорія. Її композиція тричастинна:⁴ перша частина – це власне алегорія, що спершу «сприймається як побутова зарисовка» (С. Шаховський [29, с. 39]), і лише потім авторське тлумачення-коментар (друга частина) виявляє її інакомовність; третя, фінальна частина – це профетичний заклик ліричного суб'єкта, спрямований до народу – «велетня, закутого В недолі й тьми ярмо», утвердження світлої віри в те, що «пропаде пітьма й гніт, обпадуть... пута, І ярма всі ми по-

3. Метажанри – це, згідно з «Літературознавчим словником-довідником», «типи змістово-формальних єдностей художніх творів, співмаштабні всій історії культури» [17, с. 453]. Авторка концепції метажанрового поділу літератури Р. Співак, визначаючи метажанр як «... структурно виражений, неутрачальний щодо літературного роду, стійкий інваріант багатьох історично конкретних способів художнього моделювання світу, об'єднаних спільним предметом художнього відображення» [24, с. 53], виокремлює філософський, феноменологічний та типологічний метажанри. Розвиваючи теоретико-літературну інновацію Р. Співак, українська дослідниця Т. Волкова виділяє науковий і власне філософський варіанти філософського метажанру, медитативний і сугестивний – феноменологічного, публіцистичний і сатиричний – типологічного [див.: 2, 3, зокрема таблицю на с. 16].

4. Цікаво, що архітектоніка «Наймита» подібна до композиції тричастинної сонати: експозиція (виклад головних тем, серед яких здебільшого виділяються дві провідних – контрастних) – серединна частина (розробка провідних тем) – фінал (реприза – повторення) і кода (заклучний, висновковий компонент) [див., наприклад: 30, с. 173–174]. Побудова маніфесту Франкової філософії «пророцтва і бунту» ґрунтується на схожій схемі: експозиція (зовнішній і внутрішньо-психологічний портрет героя, його соціальна характеристика; постановка центральної проблеми – свобода й неволя – і її відображення в системі опозитивних мотивів: рабська праця – вільний спів, бідність наймита – багатство його поневолювачів) – серединна частина (пояснення алегорії, розробка теми твору в реально-історичній площині) – фінал (повторення центральних контрастних образів (пісня і праця, велетень-раб, «пітьма й гніт» і «сила духу»), остаточний висновок, узагальнення ідеї твору). Утім ця формальна аналогія, мабуть, випадкова; вона нібищо може свідчити про композиційну майстерність поета, витриману в класичних традиціях європейської культури (у тому числі й музичної).

рвемо!» [27, т. 1, с. 62], візія «побіди» і щасливого майбуття: «І вольний, власний лан Ти знов оратимеш – властивець свого труда» [27, т. 1, с. 62]. Тема вірша, отже, – пробудження національної ідентичності до самотуття. Це не просто очікування чудесної метаморфози раба в володаря, наймита – в господаря. Це свідоме прагнення зробити все задля такої переміни. Саме тут, у надхненному зверненні до українського Антея – Наймита, уперше формулюється Франкова художньо-філософська концепція «процотства і бунту» з її культом праці, патосом волі та ідеалом «цілого чоловіка». Вона розвивається й у наступних віршах циклу.

II. Зміст алегорії «Беркут» (1883) – протест проти раз і назавжди встановленої ієрархії, бунт проти поневолення, насильства і примусу. Беркут – символ неблаганної Долі, «над життям грізний, невпинний образ смерти» [27, т. 1, с. 62], і водночас конкретизоване в соціально-історичному вимірі (хоча й узагальнено-символічне) уособлення лютого царя-кровопивці як вершителя людських доль, який «вивищуєсь над мир, тривогу й пострах сіє» [27, т. 1, с. 63]. Вихідний пункт розгортання ліричного сюжету – мотив правдо- і богошукання «гнівливої думки»: «Де правда та? Де ти, великий боже? Всі зорі збігла я, атоми всі в природі Перешукала скрізь, тебе ж спіткати годі» [27, т. 1, с. 62]. Думка не знаходить правди під небесами; отже, її слід виборювати на землі. Та цьому заважає завислий в блакиті «беркут нестримний» – Дамоклів меч пригноблення. Шіллерівський заклик «In tiranos!» – «Проти тиранів!» («Розбійники») трансформується в прокляття всьому, що гнітить людську душу, «що звесь беркут»: «Ненавиджу тебе за тее, що ти цар!» [27, т. 1, с. 63]. Воздати злом за зло, жорстокістю за жорстокість – намір героя, який він реалізує. Героїзм бунту – це відповідь на фатальний тиск нелюдської влади. Ліричне «я» героя змінює образ маси борців за визволення з-під гніту: «Нас є стрільців стосот» [27, т. 1, с. 63]. Просторова опозиція «неба звід» – «земне ложе» вирішується на користь останнього: «заземлення» поетичної проблематики знаменує переорієнтацію на земні справи.

III. «Христос і хрест» (1880) – філософсько-алегорична притча, осердя якої – ідея «олюднення образу Христа» (Л. Бондар [1, с. 137]). Ліричний

5. Саме цей твір дав підстави молодому Є. Маланюкові звинуватити Франка в принциповому антиієрархізмі, ненависті до будь-якого «над», «Uberg» – «Панськості» і «Царствености» в усьому [20, с. 4-5]. На наш погляд, таке тлумачення занадто категоричне: Франкові, правдивому «аристократові духу», попри його декларативне «мужичтво», розходилося не в антиієрархізмі як такому, а в його моральній (анти)зарядженості. Не проти всякої «Царствености» постає Франко – навіть у «Беркуті»! – а проти «царськості», так би мовити, «з малої літери» – нищої, лютої, жорстокої, ненажерливої, – одно слово, не- і протилюдської. Тож відмовляти Франкові цілком у «волі до вищого» – щонайменше несправедливо. Головний життєтворчий вектор автора «Мойсея» – це якраз вертикаль: з низин – до вершин: туди, «де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали» [27, т. 31, с. 31] (і назва циклу «Excelsior!» – напрочуд промовиста).

сюжет, переданий в основному через візуальні образи (це дало дослідниці підстави окреслити його як «відеосюжет» [1, с. 137-138]), становить собою замкнене коло просторових переміщень: Христос розп'ятий на хресті – падіння на землю, сумирний спочинок «на живім природі лоні» – нове розп'яття – «... якісь побожні руки [...] з соломи перевеслом прив'язали до хреста» Месію, не давши йому спокою по довгих стражданнях. Роллю сюжетотворчого конфлікту тут також виконує опозиція «вершин і низин» – землі і неба. При цьому змінюється традиційна оцінна градація цих смислообразів: земля постає як джерело гармонії, царство блаженної природи, височинь же старого хреста – символ мук і страждань. «Сила» притчі звучить «дещо спрощено і сухо», за висловом Л. Бондар: «Так побожні пересуди [...] Силуються понад людськість Будь-що-будь піднять Христа і хоч брехні перевеслом Прив'язати до хреста» [27, т. 1, с. 65]. Та це, на нашу думку, зовсім не раціоналістичне заперечення релігії як віри в щось вище, надлюдське, морально досконале. Навпаки, це якраз утвердження нової, гуманістичної віри в людину, ідеалом якої виступає для Франка Христос. Фінал твору крізь призму його символіки прочитується як рішуча незгода ліричного суб'єкта з прагненням псевдорелігійних людей-«фарисеїв» замість земного «вінця любови», звитого з квітів, одягнути терновий вінець мучеництва на Христа, котрий «... з хреста старого Сходить між людей..., ... ставши чоловіком, Ближчий, вищий нам стає, І святим своїм приміром Нас до вольности веде» [27, т. 1, с. 64]. А саме таке «олюднення Христа», а відтак і олюднення, гуманізацію християнства, його наближення до земних проблем, гаряче вітає поет. Він протестує проти релігійного фанатизму, «почитання богів, ... диму жертв, ... тьми церемоній, ... обмани, крові й сльоз» [27, т. 1, с. 64], але не проти людинолюбної християнської моралі. Тому й Христос для нього – не похмурий аскет, а «утілення повноти людського буття, його краси, а не страждань», як справедливо відзначає Л. Бондар [1, с. 139]. На наше переконання, така модифікація сакрального образу Месії у головних рисах збігається, зосібна, із прагненням німецького «поета поетів»⁶ Й.-Х.-Ф. Гельдерліна погодити Христа й Діоніса [див.: 8, с. 195-213] – синтезувати дві інкарнації архетипної мітології бога, що вмирає і воскресає. Властиво, Франків Христос у «вінці любови» з фіялок та подорожників – це воскреслий «на живім природі лоні» античний Діоніс, бог виноградарства, князь пристрастей та земного шалу, освячений і ушляхетнений проповіддю любови неземної. Тож третя алегорія «Excelsior!», як і Гельдерлінові гімни, – спроба поетичного засвідчення істини, що «Христос іще живий», – але не в зашкарублій, змертвілій обрядовості, а в самій «плоті» людського буття. І від того «заземлення» Богочоловік стає не тільки «ближчим», але й «вищим».

6. Означення М. Гайдеггера [див.: 4, с. 346].

IV. «... Властиво не лірика, а філософія, *notdürftig in Poesie gekleidet* [сяк-так одягнена в поезію. – Б. Т.]» [27, т. 48, с. 286]. Так скромно, ледь іронічно, Франко писав у листі до І. Бадея про одну зі своїх найкращих філософських поезій – вірш «Човен» (1880), уперше надрукований із промовистою назвою «Вічні питання» в журналі «Світ» у 1881 році (№ 8-9, с. 150) за підписом Мирон. Філософська алегорія «Човен», яка чомусь досить рідко привертала увагу франкознавців, – це роздум про сутність і призначення людського життя, втілений у казково-фантастичну композиційно-мовленнєву форму діалогу двох олюджених «героїв» – хвилі і човна. Тло їх бесіди-диспуту – розбурхане, безбережне море – традиційний символічний образ-топос нескінченного й вічного буття, в якому людина – лише маленький, вутлий човник.⁷ Ця диспозиція (цікаво, що одне із значень цього полісемічного слова – розташування кораблів у відкритому морі [див.: 23, с. 216]) людини і буттєвого океану, по суті, і є предметом дискусії. Варто наголосити, що у Франковому тексті основне, вічне філософське питання формулюється цілком у дусі А. Камю: чи варте життя, щоб його прожити, чи самогубство – найбільш гідний вихід з абсурдного світу [пор.: 13, с. 72]? Хвиля, «мов дитя, цікава», ставить перед своїм співрозмовником вічні питання (пригадаймо першоназву твору): «Хто ти, човне? Що ти, човне? Відки і куди плывеш? І за чим туди шукаєш? Що пробув? Чого ще ждеш?» [27, т. 1, с. 65]. Нам, людям ХХІ століття, ця низка духовно-пізнавальних запитів нагадує назву славетного філософського полотна французького художника П. Гогена: «Звідки прийшли ми? Хто ми? Куди йдемо?» (1897) [див.: 12, с. 260]. До цього часу, мабуть, не можемо дати остаточні відповіді – по довгих духовних пошуках, з гірким досвідом світових війн та геноцидів і неосяжним культурним набутком за плечима. Човнові ж із Франкової поезії ці запитання видаються взагалі не-

7. Літературна історія мотиву човна в бурхливому морі напрочуд тривала й багата. Вкорінений ще у фолклорі (і пов'язаний із мітологічним трактуванням води як космогонічного первня, життєдайного й деструктивного водночас), він здобув безліч конкретних втілень у письменстві різних епох: від біблійних мітологем житейського моря, всесвітнього потоку та Ноевого ковчегу, через мариністичні топоси античності (море як простір подорожі в «Одіссеї» та «Енеїді», гораційвський «корабель держави» з оди «До корабля», антитеза бурхливого моря і тихої гавані в стоїків тощо), середньовіччя (аналогічні образи, наскладжені християнським змістом, часто зустрічаються в отців церкви; в апокрифічній літературі особливої популярності зажив образ Христа – керманіча корабля людської душі в житейському морі), ренесансу (з варіаціями на тему «Корабля дурнів» С. Бранта), барокко (тут особливо наголошуються мотиви плінності, марнотності «плавання» через море життя, якщо тільки не скеровані ці мандри до трансцендентної «пристані»), романтизму («Човен» Є. Гребінки, «Журба» Л. Боровиковського, «Човник» В. Забіли, «Послідня життя тоска» М. Устияновича, «Човен» І. Гушалеви́ча, «Вітер з гаєм розмовляє...» Т. Шевченка. Перед нами неповний перелік тільки українських варіантів мандрівного мотиву). Універсальний образ човна домандрував й у ХХІ століття. Франків «Човен», отже, постав на широкому інтертекстуральному тлі.

розв'язними: «Відки взявся я – не знаю; чим прийдеться закінчить Біг мій вічний – тож не знаю» [27, т. 1, с. 65]. Світ постає незрозумілим нагромадженням суперечливих – ворожих і прихильних – сил, спокус і таємниць: «Хвиля носить, буря рве, Скали грозять, надять-просять к собі береги мене» [27, т. 1, с. 65]. Більше від того – цей вічний мандрівник і не прагне розв'язувати екзистенційні проблеми (хто я? звідки? куди? навіщо?), не вбачає сенсу в пошуках відповідей. Хоча він спочатку й прикривається відчепним «не знаю», насправді його світоглядна позиція вже чітко скрісталізована в специфічну філософію резигнації. Це філософія зневіри в собі і в світі та байдужості до себе й до світу, нежертвовного самозречення й самозаперечення, відмови від намагань віднайти ціннісні орієнтири для усвідомленої, доцільної активності, цілковитої покори долі, примирення з абсурдністю буття, котре постає як буття-до-смерти, мовою образів – життя «понад власним гробом»:

Хвилі – то життя, то гріб мій, пестощі і смерть моя;
Понад власним гробом вічно ховзаюсь тривожно я.
Поти лиш живу правдиво, поки гріб той підо мнов:
Вітер гонить, хвиля ломить – і я вже на дно пішов [27, т. 1, с. 65].

Ліричний протагоніст надзвичайно точно діагностує власну екзистенційну ситуацію – завше на тонкому лезі буття, завше на межі життя і смерти, завше перед загрозою загибелі, оперуючи при цьому поняттями-переживаннями, що дослівно співпадають з екзистенціями С. К'єркегора: тривога, страх, біль, туга, смерть [див.: 21, с. 550-567].

Що ж тут думать, що тужити, що питатися про ціль?
Нині жити, завтра гнити, нині страх, а завтра біль.
Кажуть, що природа-мати нас держить, як їй там тре,
А в кінці мене цілого знов для себе відбере.

(Зауважмо часто зустрічану у Франка пантеїстичну [чи радше буддійську] ідею повернення в коловороті матерії до початкового стану, злиття з природою).

Що ж тут думати? Тримає, то тримає, а візьме,
То візьме – ні в сім, ні в тому не питатиме мене.
Непогідний, несвобідний день мій, вік мій: жий чи гинь –
Все одно! Шукати цілі? Вік борись, плисти не кинь! [27, т. 1, с. 65].

Перед нами, отже, – цілісна філософія буття-у-світі. Гірка, песимістична філософія, котра не вбачає жодного сенсу в існуванні, а єдину ціль його знаходить у простому триванні, безцільній боротьбі. Ціль у безцільності – ось парадоксальний висновок із цієї філософії абсурду, не ушляхетненої ідеєю бунту.

Навіщо ж тоді «шукати цілі», якщо взагалі – «все одно»? Хвиля так не вважає: «Човне-брате, віти шукати серед смерти, верх могил – Се ж не

горе!» [27, т. 1, с. 65]. Тотальний трагізм буття і повсякчасний ризик смерті – ще не привід здаватися в борні. І якщо хоч один з десяти човнів дійшов до пристані – шукати мети варто. Адже «... ніде той не дійде, Хто не має цілі» [27, т. 1, с. 65] – девізний афоризм, який концентрує в стислій, лаконічній формі філософський сенс алегорії. «Човне, як плывеш, то знай же, де!» – закликає хвиля свого побратима («Човне-брате...»), який перед тим називав її своїм життям... і своїм гробом. У амбівалентній структурі буття човен помічав тільки темні, болючі аспекти, і це вселяло йому зневіру у своїх силах та спроможності досягнути сенс власної екзистенції. Хвиля ж звертає його увагу і на протилежні, світлі сторони, змальовуючи буття в повноті його станів:

Таж не все бурхливе море, тихеє бува частіш.

Таж і в бурю не всі човни гинуть – тим ся ти потіш!

А хто знає, може, в бурю іменно спасешся ти?

Може, іменно тобі ся вдасть до цілі доплисти! [27, т. 1, с. 66].

Звернімо увагу: у кінці передостаннього речення стоїть знак питання. А останній рядок, структурно й семантично подібний до попереднього, закінчується знаком оклику! Мабуть, це тому, що фінальна фраза згідно з авторським задумом повинна виражати не сумнів, надію, припущення, а тверду певність у можливості досягнення мети й досягнення сенсу буття. Це – не запитання, а відповідь. Відповідь, яка вселяє віру.

Зміст цієї філософської алегорії глибокий, але водночас і джерельно прозорий. Життя повинно мати мету, і завдання людини – знайти її і прагнути дійти до неї. Тільки тоді людське існування набуває сенсу, тільки тоді не страшно стати перед обличчям смерті. Той, хто не вірує, не спасеться; «... той не дійде, Хто не має цілі» [27, т. 1, с. 65]; хто ж має ціль і вірить у неї – той таки віднайде, що шукає.

На відміну від багатьох інших творів (наприклад, того ж «Наймита»), автор у «Човні» архітектонічно не виокремлює алегоричний образ та його коментар-пояснення. Тут ліричний сюжет та його тлумачення йдуть поряд. Таку композиційну структуру вірша В. Корнійчук схарактеризував як паралельну [14, с. 11]. Модель діалогу дозволяє самим героям обґрунтовувати власні думки, почуття і вчинки. Автор як деміург повністю витіснений із тексту; так звані «слова автора» – це тільки рамка, своєрідні ремарки до мовлення ліричних персонажів, їх репліки і містять головний сенс. Думка розгортається «в особах»; і хоча тут немає сюжету в звичному значенні цього терміну (як художнього відтворення ланцюга зовнішніх подій), та особлива напруженість сюжету внутрішнього, ідейно-емоційного, філософсько-ліричного, породжена зударом контрверсивних світоглядних настанов, дозволяє говорити про драматизм поезії «Човен». Герої цієї «ліричної драми ідей» – хвиля і човен – відрізняються не лише своїми поглядами на життя, але й характерами: хвиля – «ніжна, мов

дитина» й «мов дитя, цікава», вона «радісно» й «весело плюскоче та леститься до човна»; її товариш та ідейний антипод – похмурий і сердитий, він «повзе ліниво..., і воркоче, і бурчить». Мовні партії героїв індивідуалізовані: хвиля жебонить жваво, її репліки короткі, риторично загострені, підкреслено адресатні, серед них багато питальних та окличних речень; у мовленні ж човна вчуваються дратівливі інтонації, він говорить неохоче, часто повторює одні й ті ж слова і словосполучення, уже сам перелік яких відбиває склад його думок («не знаю», «гріб», «що ж тут думать» тощо). Отож твір сприймається не як схематична ілюстрація абстрактних ідей, а як свіже, оригінальне відображення динамічного пошуку відповідей на вічні й животрепетні питання. Драматична, діалогічно-відкрита структура, виразне екзистенціальне забарвлення, оптимістичний – попри свідомість труднощів – патос (напротивагу безпросвітному песимізму більшості романтиків, які зверталися до цього топосу), а також переосмислення самої диспозиції моря і човна (вони тут не ворожі одне одному: «разом хвиля і плавець...» [27, т. 3, с. 46]) – у цьому оригінальність Франкової інтерпретації одвічних образів.

У Славетна «поемка» (за Франковим визначенням [27, т. 39, с. 12]) «Каменярі» (1878) – це, на наш погляд, зовсім не публіцистична агітка й політична проклямація (саме такою найчастіше була «профанна», соціально заангажована й певним чином ідеологічно маркована інтерпретація твору). Мабуть, найперше варто дослухатися до самого письменника, котрий так коментував тему, жанрово-стильові особливості та історію народження свого твору:

Поемка «Каменярі» – се алегоричний образ громади працівників, що спільною важкою працею ламають скелю для промощення дороги. В основі сеї теми лежали конкретні враження робітників, що товкли каміння на дорозі... В поемці, як і слід у алегорії, не означено ані часу, ані місця, але цілу акцію представлено як сонне видіння. Вона написана навмисно досить важким стилем, аби викликати зразу пригноблююче, а потім освободжаюче враження. Хоча ціле оповідання держане в першій особі (в формі «я»), то проте воно не має автобіографічного характеру і його треба вважати поетичною фікцією і пластичною проекцією того настрою, який у ту пору переживав не тільки я сам, але, певно, й не один інший, хоч, може, й не відчуваючи його так живо» [27, т. 39, с. 12].

У цьому розлогому самотлумаченні слід особливо наголосити на моментах алегоричності та «візійності», які, до слова, дуже часто поєднуються у Франка: його поетичні рефлексії й медитації розгортаються у формі видінь – сновидінь і «несонних візій», «пластичних проєкцій» настроїв та ідей, майже завше алегоричних.

Отже, «Каменярі» – філософська алегорія-міт про «тих, що вмирають на шляху» – самоофірних борців за свободу і справедливість, «рабів волі», котрі «добровільно Взяли на себе пута», щоб торувати гостинець у майбуття.

«„Die am Wege sterben» [ті, що вмирають на шляху – нім. – Б.Т.].⁸ – отсе вірна характеристика тих генерацій, що пізнали мету, рвуться до неї всією силою душі, чують її наближення, але їм не судилося дійти до неї, бо інертна сучасність занадто сильно держить їх у своїх пазурах» [27, т. 41, с. 516]. До такої генерації зараховував себе й сам Іван Франко, і його «Каменярі» – це «літературний прапор цієї нової формації» [11, с. 472]. У цьому творі символічно універсалізується й пластично втілюється у формі «дивного сну» – сну віщого, пророчого – філософія «трагічного оптимізму» (за формулюванням Д. Донцова щодо поетів «вісниківської квадриги» [9, с. 279-285]). «Безплідне скигління – ось що є трагізм без оптимізму. Безплідне мрійництво – ось що є оптимізм без трагізму». Натомість «трагічний оптимізм, – amor fati – особлива філософія життя. Тільки вона дає відвагу жити і вмирати. Тільки в ній – дійсна краса» [9, с. 279]. Це краса героїки, це філософія сильних духом, у якій синтезуються трагічне усвідомлення власної приреченості на смерть та оптимістична віра у невідворотний прихід «нового життя, добра нового у світ». Недарма В. Корнійчук назвав «Каменярі» «оптимістичною трагедією борців за світлі ідеали людства» [14, с. 5]. У такому ключі твір прочитується як «прелюдія» до «Мойсея», у центрі якого та сама мітологема.

VI. «Ідилія» (1886) – одна з найбільших загадок у поетичній спадщині Івана Франка. Сенс її не піддається такому більш-менш однозначному витлумаченню, як, наприклад, зміст «Наймита» чи «Човна». Зворушлива історія про двох дітей, котрі пішли з села до залізних стовпів, що підпирають небо на виднокрузі (напрошується алузія до відомого епізоду з Шевченкової біографії,⁹ який був, мабуть, відомий Франкові і, можливо, й надихнув його на цей твір), – «старшенького хлопчика» й дівчинку, що

8. Цікаво, що парафраз стратенства – «Ті, що вмирають на шляху» – це назва роману австрійського письменника кінця XIX – початку XX ст. Якоба Юліуса Давида («Am Wege sterben», 1900). Австрійський літературознавець Стефан Сімонек, автор ґрунтовної монографії «Іван Франко та „Молода Муза“: Мотиви західноукраїнської лірики модернізму» (1997), вказує: «Якраз на зламі століть – 1900 року – виходить роман великого міста „Am Wege sterben“ пера Якоба Юліуса Давида, який приводить читача у Відень студентських комірок і дешевих нічліжок передмістя й зображає деяких студентів, що походять із не-німецькомовних частин імперії, та їх невдачу в столиці» [32, с. 51]. Імовірно, що Франко, мешканець Австро-Угорщини і повноправний «громадянин» її культури, був знайомий із цим твором, котрий міг імпонувати йому своєю гостросоціальною проблематикою. Про це знайомство свідчить і буквальный збіг формулювання зі щойно цитованої Франкової статті «З остатніх десятиліть XIX віку» (1901) із назвою твору Я. Давида. Та історико-літературні корені власне франківського мотиву смерті на шляху – цілком незалежні від роману «Am Wege sterben»; вони радше пов'язані з біблійною мітологемою «обраного народу» та старо-заповітним образом Мойсея, своєрідного alter ego українського письменника ще з часів «Петріїв і Довбушуків». Зрештою, і «Каменярі», цілком побудовані на алегоричному розгортанні цього мотиву, постали значно раніше від роману австрійського прозаїка.

9. Влучним і на диво близьким за образністю і навіть лексикою до Франкової «Ідилії» є коментар Б. Лепкого до цієї події Тарасового дитинства: «Такою мандрівкою було ціле життя поета, тільки не до залізних стовпів, що підпирають небо, а до воріт волі, які він радий був

«вела його за руку, хоч менша», – з одного боку, чуттєво конкретна, майже побутова (точні портретні характеристики, пейзажні описи, виразні, надзвичайно майстерно прописані особливості дитячого мовлення і психології,¹⁰ окремі деталі роблять візуально, акустично й майже дотиково відчутними реалії поетичного світу). Та це – лише на перший, поверховий погляд. Те, що спочатку здавалося віршованим оповіданням про веселі «диточі пригоди», прекрасні в своїй наївності, раптом постає як глибока притча з непроясненим сенсом. Фінал ледь-ледь відслоняє завісу таємничості, та однозначного розшифрування свого поетичного «тайнопису» мистець не дає, він навмисно затемнює зміст, щоб заінтригувати читача, змусити його мислити, розгадувати цю загадку. Крім того, вражає в цьому творі химерне поєднання світлого оптимізму і глибоко прихованого трагізму. Отож за всією пластичною конкретикою ховається оте «віконце у безкінечність» [27, т. 29, с. 119] – символічний підтекст (цього разу справді вже не можна говорити тільки про алегорію). Будь-яка його інтерпретація – це лише суб'єктивна монологічна проєкція об'ємного, стереометричного, багатоголосого смислу. Усе ж спробуємо запропонувати власне потрактування системи образів та ідейного сенсу цього справді дивного, незвичного для Франка твору.

Ідилія – це, як відомо, поетичний твір про щасливе, безтурботне життя селян на лоні природи. Щастя, радість, гармонія – ось її настроєві, патосно-тональнісні доміанти.¹¹ Поезія, таємницю якої ми намагаємося

на розтвір відчинити перед своїм народом й перед цілим людством. Мандруючи прямо перед себе, не шукаючи хитрих, крутих доріг, без облуди й лукавства, з серцем чистим, як серце дитини. А втомленого такою тяжкою мандрівкою на вічний сон приголубила слава. ...» [16, с. 8].

10. Образи дітей справді дуже конкретні й живі. Щоправда, насторожує деяка невідповідність: хлопчик, старший за віком, говорить своєю, по-дитячому неправильною мовою, тоді як менша (за текстом) дівчинка висловлюється на диво правильно, по-дорослому складно. Утім ця деталь також може бути пояснена реалістично: по-перше, у своєму психологічно-віковому розвитку дівчатка взагалі, як правило, швидше оволодівають мовними нормами, ніж хлопчики; по-друге, мовлення дівчинки відбиває рівень її загального розвитку, виний, ніж у її цілком інфантильного товариша, оскільки вона відзначається психоемоційними особливостями, які сприяють такому інтенсивному інтелектуальному зростанню (жвавий темперамент, природня допитливість, веселий характер: «Наче терен, оченята, Мов вуглики, жарілися і живо Все бігали кругом»; «... Дівчинка невпинно щебетала»); хлопчик же – натура слабіша, менш екстравертована, дещо меланхолійна, боязка («Не радо якось хлопчик Ішов і боязливо озирався»). Та при всій істотності цієї психологічної різниці між дітьми, проявленої в особливостях їх мовлення, обое вони – саме діти, а не маленькі дорослі. Не тільки хлопчик, який по-дитячому загрожує: «Скази, а то заплачу!», – висловлює суто дитячі забаганки мати «ліпшого коня» чи нового капелюха, але й розвиненіша від нього дівчинка – також дитина, яка наївно вірить у бабусині казки, не знає, що неможливо дійти до горизонту тощо.

11. Пор.: ідилія – «невеликий, частіше віршований, твір, у якому поетизується життя на лоні сільської природи... [...] Тематично зосереджуючись на звичайних реальностях буття (народження, кохання, шлюб, родинне щастя, праця, добросесне життя, смерть), [Ідилія] завжди пройнята настроями умиротворення, внутрішньої гармонії, радості від спілкування з природою» [25, с. 299].

розгадати, за зовнішніми атрибутами частково вписується в цей буколічний жанровий канон: тут описується безтурботне життя сільських дітей на тлі благословенної підгірської природи (яскравий локальний кольорит конкретизує хронотоп твору).¹² Та лишень частково: Франкова «Ідилія» – особлива. Це не просто буденна оповідка, вона прочитується як міт – сакральна історія, у якій висловлена універсальна архетипна парадигма людського буття-у-світі (глибинна смислообразна структура життєтворчості). Це справді – міт про щастя, точніше, про невпинний рух до нього (щастя ж бо, пам'ятаємо, – центральна категорія у філософському потенціалі жанру ідилії). А міт, за О. Лосевим, становить собою динаміку драматичного саморозгортання символів, «символічно дану інтелігенцію життя» [див.: 19, с. 88, 456-461, 528, 579].

Сонце, до брами якого прямують діти, – це світлоносне, себто добродайне, начало – символ щастя, взятий в абсолютній божественній повноті, недосяжний для окремої людини (наблизитися до нього впритул – означає згоріти). Донька сонця – це любов, божественна любов до земного світу, до людей, вічна жіночність, Софія – жіноча іпостась Бога, уособлення материнства («У нього є донька така хороша, що просто страх. [...] А вже дітей вона так дуже любить, Що просто страх» [27, т. 1, с. 70]). Любов дарує людям «маленькі сонця» – золоті яблучка, які символізують індивідуальне людське щастя («Кому вона те яблучко дарує, То той весь вік щасливий, і здоров, І гарний-гарний буде всім на диво» [27, т. 1, с. 70]). («Але ті яблучка лиш для дівчат» – судження, найімовірніше, позбавлене символічного сенсу, цю репліку дівчинка висловлює лише для того, щоб подратувати малого). Хлопчик – це людина на дорозі життя, дитина, а може, й сиротина буття, невинна, ніжна, невпевнена в собі, яка

12. Цікаво, що існує й прозовий варіант Франкової «Ідилії». Це невеликий фрагмент VIII розділу незакінченої повісті «Не спитавши броду» (1885-1886), який майже дослівно переповідає сюжет відповідного поетичного твору, майже не збагачуючи його новими деталями. Хібащо загальний романтичний кольорит дещо «обнижений» реалістичною кінцівкою: герой повісті Борис Граб, який розказує про свою зустріч із двома дітьми коханий Густі, дав малим «пару гарних яблук», і вони «потюпали назад у село». У прозовому уривку однозначно домінує хлопчик, дівчинка ж залишається в тіні. Образи дітей майже цілком позбавлені нюансованих смислових відтінків. Водночас у вірші ті ж персонажі значно конкретніші, живіші, мальовничіші, хоча проза, здавалося б, давала більший простір для описово-зображального начала. Тож проза вийшла «мілкішою» й однозначнішою за поезію, міра її символічності значно менша. Тому прозовий варіант може розглядатися як недосконалий начерк до поетичного тексту, тим паче, що створювалися вони майже одночасно. Проте сам факт існування двох еквівалентів одного сюжету – прикметний. Франко часто вдавався до такої «паралельної» розробки мотивів, сюжетів і тем, які глибоко запали йому в душу, у віршах і прозі, вочевидь, шукаючи якомога адекватнішої форми для особливо важливого змісту (як приклади можна навести «Рубач», «Поединок», «Терен у нозі» – кожен у двох варіантах). Тож аналогічна ситуація з «Ідилією» свідчить про виняткову значущість її сюжету для письменника. Додатковим аргументом на користь цієї значущості може слугувати і наявність польськомовного автоперекладу поезії [див.: 27, т. 1, с. 344-347].

шукає себе, шукає своєї дороги, повсякчас боїться заблудити. Дівчинка – це віра, яка завжди бачить перед собою ідеал як орієнтир-дороговказ і провадить до нього людину за руку.¹³ Суть же цього міту – водночас трагічна і щаслива: сенс людського життя і справжнє щастя – не в досягненні ідеалу, не в оволодінні ним, а саме в невпинному русі до нього.¹⁴ Отже, можна говорити про смислову трансформацію жанрового канону ідилії зі «статичного» в «динамічний»: не мирний спокій, лише поступ наперед становить тепер її ідейне осердя. Просторова спрямованість цього поступу – із типово ідилічного локусу («Ішли з села...») – у відкритий простір, незнаний світ небезпек і таємниць. Змінюється і пріоритетна орієнтація в часі: Франків «ідилічний» міт – не про золотий вік (райський стан у минулому), а про золоте сонце (ідеал майбутнього) (пор., як антитезу, типово романтичний хронологічний вектор «Подражання Горацию» Л. Боровиковського: «Щасливий в світі той, хто так уміє жити, Як наші прадіди живали» [26, с. 39]). «Ідилія» – це в певному сенсі сумовитий спогад про світ дитинства, ностальгія за ним, та, з іншого боку, – це візія прийдешнього (вектор часу спрямований з минулого в майбутнє). Шлях до ідеалу нескінченно довгий і важкий: «Тяжкою вийшла й довгою дорога До сонячних палат» [27, т. 1, с. 71] (топос дороги, «великого шляху життя», – центральний структуротворчий мотив твору). Протягом цього часу «Все, усе змінилось У хлопчика в очах» – і земля, й небо, і суще, і належне, у тім числі й ідеал – Сонце («І трави, й ниви, І небо, й сонце»). Змінилися його погляди на світ. «Лиш не змінилася Подруга та, провідниця його» – незнищенна віра, золотий місток між реальністю й ідеалом, між минулим, сучасним і майбутнім. «Щебетання її, веселе, любе, І усміх, і надія неугасима – Се та жива струя, що в'яже в серці День нинішній з вчорашнім і грядущим, І ціль їх не змінилась за той час, Лиш виросла, розвилась, роз'яснилась» [27, т. 1, с. 71].

13. Звісно, образи дітей можуть бути витлумачені і в іншому ключі, наприклад, в архетипному. Тоді дівчинка й хлопчик постануть, відповідно, як Аніма й Анімус (жіночий та чоловічий первні, водночас присутні в кожній людській душі на рівні колективного несвідомого) або ж, враховуючи «розподіл ролей» між ними на «старшого» та «молодшого», – як втілення архетипів Матері та Дитини (Сина). Утім сам текст, здається, диктує інше розуміння, запропоноване вище. А символ саме тому є символом, що ховає безліч сенсів.

14. У «Не спитавши броду» ідея «Ідилії» висловлена, може, занадто «впросто»: «... Мені здається, що се ми ті діти і йдемо за отсим вершком шукати чогось такого, чого не дає нам дійсність, а тільки являє нам сон або творча уява. [...] Може й найдемо, коли б тільки зуміли шукати» [27, т. 18, с. 408]. У такому формулюванні головна думка твору майже збігається з легендою про Оріона з поеми «Мойсей» (1905): «Сей Оріон – то людськість уся. Повна сили і віри, Що в страшному зусиллі спішить До незримой ціли. Недосяжнеє любить вона, Вірить в недовідоме...» [27, т. 5, с. 252]. Важливо зазначити, що Оріон, як і діти з «Ідилії», простує до сонця: він «іде та все йде, повний віри в те сонце, повний спраги за світлом...» [27, т. 5, с. 252]. Цей символічний образ ідеальної мети не обличив поета, а перемандрував і в його *opus magnum*.

І ось великим шляхом багатолюдним
 Посеред тиску, свару й товквітні
 Ідуть вони, ховаючи у грудях
 Дитячі серця, як найкращий скарб.
 [...]
 Вони ж, побравшись за руки, тихо
 І радісно, без огляду й тривоги,
 Ідуть навстрічу сонцю золотому [27, т. 1, с. 70].

У цих надхненних рядках вчувається відгомін «романтичного ідеалізму» «Баяд і розказів» (1876) (пор., наприклад, алегоричну ліричну поему-візію «Схід сонця»). Віра Франка в ідеал не зникла – лише прийняла нові форми. Змінилися його погляди на світ, як у того хлопчика з «Ідилії», та зумів він заховати у грудях по-дитячому щире серце, «як найкращий скарб».

* * *

«Excelsior!» – своєрідний заповітний кодекс Івана Франка, який у алегорично-символічній формі концентрує центральні, кредові для письменника смислообрази, лейтмотивні мітологєми його життєтворчості, засадничі підвалини світогляду. Варто відзначити дві взаємопов'язані тенденції розвитку поетичної рефлексії в циклі. Перша – це поступове поглиблення філософичності, універсалізація світоглядної проблематики, зміщення акцентів із суто соціальних на вічноживі екзистенційні питання. Паралельно з цією тенденцією розгортається друга, не менш важлива: наростання символічної багатозначності, а відтак – загадковості, таємничості образу. Від алегорії – до символу – ось домінуючий ідейно-художній вектор, який диктує композицію циклу. Діапазон семантичного збагачення і водночас розмивання чіткості інакомовності напрочуд широкий – від цілком самозрозумілого «Найми́та» до майже незбагненої, на перший погляд, «Ідилії». «Паралельність», синхронність цих трансформацій проблематики і поезики засвідчує не лише справедливність Франкового імперативу: «Тій формі й зміст най буде відповідний» [27, т. 1, с. 174], – але й особливу внутрішню взаємопов'язаність художнього образу та філософської ідеї, об'єднаних, так би мовити, спільним законом прямої пропорційності багатозначності і глибини: чим глибша думка лежить в основі твору, тим багатшою семантично і раціонально «невловимішою» стає його образна структура.

... Поетичний образ, – пригадаємо слова О. Потебні, – здатен промовляти вдумливого читачеві «щось інше й більше, ніж те, що в ньому безпосередньо міститься» [22, с. 279]. Сподіваємося, що наші інтерпретації у «маєвтичний» спосіб допомогли алегоричним поезіям із циклу «Excelsior!» (деякі з них, як було заважено, доростають до багатоплановості символу) сповістити щось інше й більше, ніж досі знаходили в них поборники «гієратич-

ного», за Є. Маланюком, Франка-Каменяра. Ні, ми не поділяємо беззастережно «новомодного» уявлення, маніфестованого титулом монографії Т. Гундорової: «Франко – не Каменяр» [6]. Франко, на наш погляд, – таки Каменяр. Але – не тільки: він – тією ж мірою – і Каїн, Мирон, Вишенський, Мойсей, а ще – розкутий Наймит, одержимий мисливець на Беркутів, страчений і воскреслий Месія і навіть збентежений Човен. Та, може, найбільше – здивований і замислений хлопчик з «Ідилії», задивлений у будущину, – хлопчик з очима філософа. Не помічати його – злочинно.

Література:

1. Бондар Л. Образ Ісуса Христа в інтерпретації Івана Франка // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 224. – Львів, 1992.
2. Волкова Т. Проблема жанра в лирике: (На матеріалі сучасної російської та української поезії). – Львів: Світ, 1991.
3. Волкова Т. Проблема метажанру в ліриці: Автореферат дис. ... доктора філол. наук / АН України, Ін-т літератури ім. Т. Шевченка. – Київ, 1992.
4. Гайдеггер М. Гельдерлін та сутність поезії // Возняк Т. Тексти та переклади. – Харків: Фоліо, 1998.
5. Гегель Г.-В.-Ф. Естетика: В 4 т. – Москва: Искусство, 1968-1973. – Т. 2.
6. Гундорова Т. Франко – не каменяр. – Мельбурн: Університет ім. Монаша. Відділ славістики, 1996.
7. Гадамер Г.-Г. Актуальність прекрасного: Мистецтво як гра, символ і свято // Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: Вибрані твори / Пер. з нім. – Київ: Юніверс, 2001.
8. Гадамер Г.-Г. Гельдерлін і античність // Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: Вибрані твори / Пер. з нім. – Київ: Юніверс, 2001.
9. Донцов Д. Трагічні оптимісти // Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – Львів: Просвіта, 1991.
10. Єфремов С. Іван Франко: Критично-біографічний нарис. – Вид. 2-е, з додатками. – Київ: Слово, 1926.
11. Зеров М. Франко-поет // Зеров М. Твори: В 2 т. – Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці. – Київ: Дніпро, 1990.
12. Ильина Т. История искусств: Западноевропейское искусство. – Москва: Высш. школа, 1983.
13. Камю А. Міф про Сізіфа // Камю А. Вибрані твори: У 3-х т. – Т. 3: Есе / Пер. з франц. – Харків: Фоліо, 1997.
14. Корнійчук В. Политическая лирика Ивана Франко: Своеобразие поэтики: Автореферат диссертации... канд. филол. наук. – Київ, 1989.
15. Корнійчук В. Еволюція естетичної свідомості у ліриці Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф. – Львів: Світ, 1998.
16. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. – Київ: Україна, 1994.
17. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. – Київ: ВЦ «Академія», 1997.

18. Посев А. Диалектика художественной формы // Посев А. Форма – Стиль – Выражение / Сост. А.Тахо-Годи; Общ. ред. А. Тахо-Годи и И. Маханькова. – Москва: Мысль, 1995.
19. Посев А. Из ранних произведений. – Москва: Правда, 1990.
20. Маланюк Є. В пазурах раціоналізму: (До трагедії Франка) // Студентський вісник. – 1927 – № 5-6.
21. Нарский И. Западноевропейская философия XIX века: Учеб. пособие. – Москва: Высш. школа, 1976.
22. Потебня О. Естетика і поетика слова: Збірник. Пер. з рос. / Упоряд., вступ. ст., приміт. І. Іваньо, А. Колодної. – Київ: Мистецтво, 1985.
23. Словник іншомовних слів / За ред. О. Мельничука. – Київ: Гол. ред. УРЕ, 1977.
24. Спивак Р. Русская философская лирика: Проблемы типологии жанров. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985.
25. Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т. / Редкол.: І. Дзеверін (відп. ред.) та ін. – Київ: УРЕ ім. М. Бажана, 1990. – Т. 2: Д-К.
26. Українські поети-романтики: Поет. твори / Упоряд. і приміт. М. Гончарука; Вступ. стаття М. Яценка. – Київ: Наук. думка, 1987.
27. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1976-1986.
28. Фрейденберг О. Поэтика сюжета и жанра / Подготовка текста, справочно-научный аппарат, предварение, послесловие Н. Брагинской. – Москва: Лабиринт, 1997.
29. Шаховський С. Майстерність Івана Франка. – Київ: Радянський письменник, 1956.
30. Юцевич Ю. Словарь музыкальных терминов. – Київ: Музична Україна, 1988.
31. Shaw H. Dictionary of Literary Terms. – New York, 1972.
32. Simonek S. Ivan Franko und die «Moloda Muza»: Motive in der westukrainischen Lyrik der Moderne. – Köln-Weimar-Wien, 1997. □

Олександр Іващенко

Штрихи до біографії поета Леоніда Полтави

Урочистості, проведені представниками Молодіжного Націоналістичного Конгресу, редакції журналу «Визвольний Шлях» та Роменського краєзнавчого музею восени 2001 року у м. Ромни Сумської області з нагоди 80-річчя від дня народження українського поета Леоніда Полтави (1921-1990), дали могутній поштовх до подальшого вивчення життя й діяльності нашого видатного земляка.

Зокрема, назріла необхідність дослідити місцеві документи, пов'язані з його долею. За короткий термін наукові співробітники музею опрацювали в Роменському міському та районному РАГС відповідні матеріали, котрі дають можливість уточнити деякі штрихи до біографії як самого поета, так і його родини.

Останнім часом з'явилося декілька біографічних довідок, які правильно називають інший псевдонім літератора – Єнсен, а також справжнє його прізвище – Пархомович, але по-різному вказують дату та місце народження.

Так, пані Калина Драгомирецька з Чикаго зазначає лише, що Л. Єнсен родом з Полтавщини.

Науковець Ігор Качуровський указує відразу на два місця: за одними джерелами поет народився в Любечі, за іншими – в Ромнах на Полтавщині.¹ Професор Іван Левадний теж дотримується думки, що Л. Полтава з'явився на світ у Ромнах,² а дослідник Дмитро Чередниченко подає як місце його народження с. Вовківці Роменського р-ну (у 1921 р. – Роменського повіту Полтавської губернії).³

Роменський краєзнавчий музей узявся дослідити це питання. Запит до районного РАГС проблеми не вирішив. Відповідь надійшла вельми про-

Леонід Полтава

1. Драгомирецька К. Леонід Полтава та його поема «Обжинки» // Березіль. – 1997. – № 11-12. – С. 12.

2. Левадний І. Леонід Полтава та його творчість // Леонід Полтава. Профілі. Поеми. – Київ, 2001. – С. 5.

3. Чередниченко Д. Провісник незалежності // Полтава Л. Обжинки. Поезії. – Київ, 2000. – Кн. I. – С. 6.

заїчна: «Серед народжених у с. Вовківці протягом 1921 року Л. Е. Пархомович не значиться».

Зате внаслідок спільних клопітких пошуків ми отримали таку довідку: «Відділ реєстрації актів громадського стану Роменського районного управління юстиції повідомляє, що Пархомович Валентина Едуардівна народилась 16 травня 1923 року в селі Вовківці, актовий запис № 68. Пархомович Любов Улянівна померла 15 листопада 1956 року в с. Вовківці, актовий запис № 16».⁴ Тут мова йде про рідну сестру і матір поета. Є цікавими й інші відомості про родину Пархомовичів, наведені в цих документах. Зокрема відзначено, що батько Валентини (він же батько Леоніда) – Пархомович Едуард Адамович, поляк, лікарський помічник, мешкає в с. Вовківці, народився 3 серпня 1898 року. Мати – Пархомович Любов Улянівна, українка, вчителька (на той час їй було 25 років), мешкає в с. Вовківці.

Запис про смерть матері поета Любови Улянівни також повідомляє, що вона за національністю українка, постійно мешкала в с. Вовківці, працювала вчителем Вовківської школи, померла у віці 59 років від раку шлунку.

Так, Д. Чередниченко зазначає, що в селі Любов Улянівну називали Олеянівною. Під час опитування місцевих жителів вдалося уточнити, що Олеянівною її звали здебільшого учні в школі, а старше покоління, ровесники все-таки Улянівною.

Подальші пошуки виявили й запис про народження самого Леоніда Полтави. Ім'я хлопчика зафіксоване в міському РАГС серед народжених у 1921 році, актовий запис № 420. Несподіванкою стала справжня дата його народження, яка не збігається з даними, наведеними І. Левадним та Д. Чередниченко (24 серпня). До того ж, ім'я поета в актовій книзі подається в польському варіанті.

У знайденому документі, завіреному відповідними підписами і печатками, вказується, що Пархомович Леонард Едуардович, перша дитина в сім'ї, народився в с. Вовківці Роменського повіту 18 серпня 1921 року. Батько – Пархомович Едуард, 1898 р. н., поляк, фельдшер. Мати – Пархомович Любов, 1897 р. н. (чомусь вказано, що вона росіянка, напевне зі слів чоловіка), вчителька. Батьки мешкають у с. Вовківці. Заяву про народження подали: Едуард Адамович Пархомович (батько Л. Полтави) та Адам Феліксович Пархомович (дід Л. Полтави), мешканець м. Ромни.

На той час у місті дійсно проживала чимала польська громада. До наших днів у Ромнах стоїть будівля колишнього католицького костелу, збереглися кам'яні надгробки польського кладовища. Залишається лише гадати, чому батько вирішив зробити запис про народження сина в місті, а не в селі.

4. На жаль, посилання на архіви РАГС суворо заборонені Міністерством юстиції. Тому ми оперуємо даними, зазначеними в офіційних, установлених відповідними розпорядженнями довідках міського та районного РАГС. Співробітники музею не мають права знімати копії з документів РАГС, які їх цікавлять, ні навіть побачити їх на власні очі.

Слід вважати, що вищезазначені документи, опрацьовані науковими співробітниками Роменського краєзнавчого музею, дають незаперечні докази щодо місця й дати народження поета Л. Полтави (с. Вовківці Роменського повіту Полтавської губернії, нині Роменського р-ну Сумської обл., 18 серпня 1921 року). Ці дані потрібно ввести до наукового обігу на заміну старим, невірним, за допомогою яких наш земляк напевне вводив в оману КГБ.

У Роменському міському РАГС виявлено також і запис про ранню смерть рідної сестри Л. Полтави Валентини в 1945 році, актовий запис № 145. Навчаючись у фельдшерсько-акушерській школі в Ромнах, вона захворіла на сипний тиф і померла від недуги 14 червня 1945 року, у 22 роки. Заяву про смерть зробила Пархомович Ядвіга Адамівна – тітка Валентини, яка мешкала по вул. К. Лібкнехта (нині Горького). Саме на цій вулиці і знаходиться будівля католицького костелу.

Отже, під час ювілейних урочистостей гості відвідали рідне село поета, де, зокрема, познайомились із юним краєзнавцем Оксаною Сидоренко, яка збирає спогади односельців про славного земляка. Завдяки своїй наполегливості вона відшукала на кладовищі напівзруйновані часом могили матері та сестри Л. Полтави й відтоді постійно доглядає за ними. Нині за сприянням голови Молодіжного Націоналістичного Конгресу Віктора Рога здійснюється подальше впорядкування місця поховання родичів поета (встановлення нових хрестів та меморіальних табличок зі світлинами), і О. Сидоренко бере активну участь у цих заходах. Виявилось, що саме ця дівчина допомагала дослідникові Д. Чередниченку вивчати вовківський період життя Л. Полтави. Вона вказала хату, в якій народився майбутній поет, родові поховання Пархомовичів, відшукала людей та збрала світлини, котрі змогли розповісти про життя й діяльність мистця.

Нині головою Роменської райдержадміністрації В. Серіком та головою Молодіжного Націоналістичного Конгресу В. Рогом вирішуються організаційні питання щодо влаштування на Батьківщині поета, в с. Вовківці, меморіального музею.

Так постає із забуття ім'я Леоніда Полтави на його рідній Роменщині, відкриваючи потужний пласт невідомої до цього часу широкому загалу багатой культурної спадщини незламного борця за незалежність України. □

Марія Дмитренко

На смерть, не на життя...

(Частина II)

Дві Софійки

... В село Н. заїжджали большевики, наловили два авта дівчат та везли до району. По дорозі засідка наших повстанців побила большевиків і визволила дівчат.

(Із звіту Н-ської Округи ОУН)

Сонце котилося решетом високо по горизонті. Смикало за бороди старезні, поважні дуби, гойдалося на гілках високих буків, пірнало з головою по ярах і балках, качалося по шовках степових трав, цілувалося з найменшою квіткою так безцеремонно, що аж почервоніла деяка із сорому та й так червоною zostалася.

Опівдні закотилося воно аж у двір сотника Карпенка та тут затрималося, роззявивши рота і задивившись на всю метушню, що там нагло повстала. Прислав гінців із Січі син сотника Данило, що завтра приїжджає вперше по двох роках козацьких трудів та походів відвідати старих батьків. І не сам приїжджає. Це добре тямить Софійка, наймолодша сотникова донька. З ним їде Тиміш, суджений Софійки, справляти свадьбу.

І хоч у Софійчиній голівці одна лиш думка, про милого, а сонце щемить якимось так дивно-любо, очі з-під стрільчастих вій пильно слідкують за тонкими, білими, як лелії, пальцями, що бігають пестливо по пазусі шовкової сорочки, що пишно розкинулася у Софійки на колінах. Софійка кінчає милому сорочку. Не жалує дівчина фарб пишних та квіток буйних своєму милому, як не пожалувала йому свого серця, що ще ніколи не любило. І цвітуть на колінах у Софійки запавні квіти широкого степу, мрійливі квітки її надій, палкі квіти її кохання.

І злі вістки приніс посланець, що ворог страшний біжить по Україні, де пройде, там руїна і пустка виростають йому під ногами, запалюють червоними квітками села та церкви, як палючий докір кидають у небо криваві заграви, розвіваються з димом, як жертва з кадильниць, у зойках і муках гинуть старці і діти, а знеславлені жінки мужнім походом тягнуться у далеку Монголію, щоб своїм тілом забавити слинявого дикуна, – це татари.

– Але військо запорізьке молоде ще сильне у Січі, – оповідає посланець. – Гуляють день-денно козаки в лютому бою, обороняючи віри нашої і народ наш.

Її Тиміш також з ними. Це знає Софійка, і горда вона тим, і страшно їй за нього. Не раз хотіла б цю дорогу голову затримати, сховати кудись, щоб не валялась десь у пилі під ногами ворога, ці кучері, які вона так любила і так ніжно пестила. Та дарма, Тиміш не послухав би її, і вона навіть цього не хотіла б. Не любила б Тимоша-баби.

А не раз, як викотиться на небо Великий Віз і Софійку прошибне пах степу, вона хотіла б сісти на другого коня побіч, рвучкого, буйного, та погнатися степом разом з ним, щоб звеніли копита і рвалися кругом стрільна, у пишіному, далекому рейді.

Кінь жене щораз швидше, швидше, очі милого поглядають на неї так любо, кінь колище, колище, і дівчина засипляє, щоб завтра збудитися на весілля...

Чому ж ця їзда така дика, чому обійми милого такі болючі, а голос його такий злющий? Софійка хоче звільнитися від тих обіймів, але не може, хоче рукою відіпхнути когось, але рука не підіймається. Софійка на силу підіймає повіки, будиться. Які ж це чорні, чортівські тіні вештаються довкруги з окривавленими ножами? Софійка розуміє: це татарський напад. Вона зв'язана полонянкою.

А завтра гусеницею тягнеться розпаленим степом сумний похід. Оксамит незвичних білих ніг рвавсь по білих придорожних каменях, що зацвітали червоними квітами крові. По змучених плечах і грудях розкидалося густим плащем волосся та покривало мармур грудей, що тут і там визирали з-під порваних сорочок. Монголи, стомлені нічною оргією, лівиво дрімали в кульбабах, сварилися та кляли стиха. Чоло походу зближалося до Чорного Бору. Он стоїть він, спокійний, могучий. Вже перший вістун його, холодний вітрець, цілує спечені уста дівчат, вже чути його мову, лагідну, журливу.

Та що це? У мент червоно зацвіли грубезні дуби, і постаті молоді, звинні, відірвалися від них.

Ось затанцювали червоні кунтуші із чорними незугарними тулубами дивний танок. Як блискавки Божого гніву, заблищали шаблі, як гадюки, закусали кинджали. Косоокі голови випльовували ще останню лайку і летіли окремо від брудних туловищ. Як ясні духи мигтіли в куряві червоні кунтуші.

Це Тиміш своїй Софійці козацьке весілля справляє.

І схилилася стомлена дівоча голова на широкі козацькі груди, а уста знайшли витужені уста.

* * *

Сонце котилося решетом по небу, аж побачило сосновий бір. Тоді скочило на вершок старої ялиці, а потім з гілки на гілку, на гілку аж ту-

ди, де в долині, серед скал, притулилася маленька хатина, що пахла живицею. Там, цікаве, стало навшпиньки, заглянуло у віконце і бачить: дівчина вишиває сорочку.

Не жалує Софійка фарб пишних своєму милому, як не пожалувала йому свого дівочого серця. На колінах у неї чорніє вишиття темрявою гірських борів невиданим квіттям, папороті, хіби, та скаче зайчиками і стрибає стрункими оленями. Вишиває Софійка і мішає з нитками свою тугу, своє кохання.

Завтра ждатиме милого, на грудях, як клейнод дорогий, захищена його записка. Він прийде на відпустку по довгому році змагань і боротьби в повстанських рядах. Софійка не раз зачуває про нього, і серце її росте за кожним разом. Якого-будь не любила б Софійка. Вона теж не дармувала в цім році. Всі знають її, курієрку Горлицю, що, як серна, біжить гірськими пляями, несе вістки, лучить і розлучує людей, іде поміж облави і засідки – невтомна, неловима. Скорі і певні, як стріла, випущена з Божого лука.

Та нині Софійка, мимо своїх надій, зажурена. Вона чула про большевицькі знущання у Соснівці, про страшну людоловлю у Ярівці, про спалену Іванівку, про катування героїв у Добрині. Руїна йде по Україні, зойк мордованих і жорстока боротьба; горе тому, хто сподівався б у ній пощади. Та Софійка знає, що її не зганьблять, полонянкою вона не буде ніколи, ніколи. В неї є рятунок останній. Недурно Софійка ходила аж на Чорну Гору до старої бабусі, не любистка просила, милий і так любить, лиш того іншого зілля, що в злій годині рятує, на наругу не дає. І уважним рухом виймає Софійка з-за пазухи білий шматок та любовно розглядає рудаве зілля, покручене, зів'яле.

– Зіллячко моє, весіллячко моє, руде та кошляве, та лукаве, як жених сибірський, – лиш ти мене не залиши, не заведи, не зрадь, коли прийде моя година!

І Софійка пильно завиває платочок та ховає на давнє місце.

Коли досвіта втікала нічна пітьма, по ярах, долинах, корчах, полишала своїх дітей. І ось вилазять тепер вони, замазані і незугарні, та тісною петлею зашморгують на горлі гірського сільця. Вже загавкали скоростріли та посіяли залізне зерно автомати. Запалали перші хати; загуляли на згарищах п'яні чорти. Це облава.

Як дика квітка, боронилася Софійка: нігтями, зубами, і всім своїм гнучким тілом, перед тим віспуватим, що пхався до неї із слиззю своїх синіх губ. Ще досі чує вона на пальцях нестерпний дотик його вилупленого ока і брудну вовну його волосся. Чує, як пашисть її потовчене тіло і як розпеченими вугликами на ньому печуть криваві рани. Та не оборонилася. Руки її, скручені назад, гнітять грубий посторонок. Зілля, надія її, загубилося десь у змагу.

Сполудня дві засапані машини їхали, вщерть повні зів'ялим квіттям, полонянками. Порвані фоти встидливо затуляли стрункі колони ніг та разом

із їдкими блискавками чорних очей свідчили, що не йшли добровільно в неволю діти гір. Потвори-машини голосно сопіли та спотикалися по каменях, які їм підсувала з пімсти дорога. Вона звільна скочувалася у ліс, де смереки пнулися аж кудись ген у небо до Бога, де буки переплелися грубим, покрученим корінням, як би закостенілим у корчі якогось болю, незнаного болю, де великими віями холодилися вельможні папороті від гарячі і схвилювання. Ліс дивився злими очима на потвори-машини; він чіпав їх за колеса корінням, бив гілляками, підсував зрадливі ями. А ще далі заховав їм свою несподіванку. Заховав між колодами, пнями, гущавниками тих, що, як його смереки, пнуться до Правди, і як його буки, вросли у землю, і як його папороті, люблять і вміють жити – дітей своїх любих.

Ще раз цього дня заспівали автомати. І впали навколішки засапані машини. Висипалося із них пом'яте квіття дівчат.

Це суджений, повстанець їхав до своєї Софійки.

Неціловані ворогом уста дівчини знайшли дорогі уста.

«Такий некультурний край»

Сержант військ НКВД Гріша Петрович Мордов дістав завдання. Має йти в Калинівку пригадати тому клятому «бандеровському містному населенію» про обов'язок здачі молока державі. Гріша з завдання дуже вдоволений. Їде вільною доріжкою і підспівує «Катюшу». Нині безпечно, щойно передвчора була в Калинівці добра облава, хоч вже бандерівцідесь, напевно, поховалися по дірах. Йому ж, Гріші, всього треба: і чоботи подерлися, і гуска яка придалася б, і сметани напився б та, може, і «часи» які трапиться вкрасти, вони у «здешніх» хороші. «У здешніх хахлов всього хватіт», «Єсть для бандеровцоф, должно бить і нам».

«Только культури у ніх нет», – думає Гріша.

– Вот, я его вчера, етого проклятого бандьору, огнём п'яти припікаю та вежливо прошу: «Скажи всьо, что против государства і отца Сталина делал», – а он до меня кричіт: «Уступися, бандито!». От звичайно, сказав мудрий Сталін: «хохлацький край». А може, це не Сталін сказав, а хто інший. Та все одно, не сказав, то ще скаже.

І Гріша, роздумуючи, чого йому правити у «местних тьоток», присів на межі, уважливим рухом виїняв з кишені пляшку самогонки та поставив її у траву. Добрий для нього батько Сталін, хорошую жизнь дав: водки досхочу, чого забажаєш, можеш «конфіскувати» у «ворогів советського народу», в окопах не гниєш, а інших потрохи мордувати – «ето ж меня не боліт», – і всміхнувся Гріша. Ось бачить він сивоволосу бабусю, що лівицею боронить входу до криївки сина, а він її копнув, та так влучно, аж мозок витриснув з-під заломаної чашки; ось цей молокосос проклятий, що не хотів видати брата та скусав йому руки в дорозі на розстріл. От та «девушка, гордая красавица», – тут облизався Гріша, – що назвала його ха-

мом, та, зв'язана, таки улягла. От старий затятий хахол дивиться йому вперто в вічі; погані очі мав – і Гріша сягнув по пляшку. Мила Гріші робота його, енкаведиста, лиш не дай Боже кушати її на собі.

Тут об'ємистий ковток із пляшки вибив Грішу від споминів про жертви, що дивилися до останку йому в вічі, а пригадав п'яні оргії серед замучених м'яких тіл, що вже не могли протиставлятися.

От і в Калинівці гарні дівчата. Ця білявка, що полотно йому раз з рук видерла, теж нічого. Тільки некультурна яка; його, сержанта НКВД, злодієм називати, але він вступить до неї і покаже їм, хто такий Гріша, сержант НКВД.

Злегка хитаючись, входить Гріша в село – мститися за свою зневагу та повнити «государственный» обов'язок.

Білявка Ксенька білить якраз на зеленій мураві новенькі полотна, а брат її, Гнатко, який вчора знайшов десь старого обрізаного кріса, весь день нині не злазить з оборога (щоб «москаль» який не побачив), чистить його і догоджує йому, як уміє, бо й він уже партизанив би, хоч щойно на тринадцятий пішло. Всі інші домівники забралися в поле.

Якраз витягнула Ксенька свіже відро води, щоб полляти розстелені білі доріжки, як копнені ворота широко розкрилися і, співаючи «Катюшу», увійшов Гріша. Розглянувся кругом по обійстю та всміхнувся з задоволення, коли побачив збілілу Ксеньку.

– Вот ти, девушка, я тебе сразу узнал. Ты меня врагом і душегубом назвала, но я тебя сразу узнал.

Зауваживши відрух Ксеньки втікати, він прискочив до неї близько і її усміхнувся від вуха до вуха, показуючи жовті зуби і червоні ясна:

– Только ты, девушка, не удірай. Вот ты хахлушка і бандеровка, поетому удіраєшь от хорошего русского пареня. Но я тебе кажу, дай полюбіть тебя, да і погодімся!

І слизька, спочена рука наставилася, щоб обняти Ксеньку. Ксенька відхилилася миттю та жбурнула в нахабу відро із водою. Потік холодний струм по щоках «хорошого пареня» та по сталінських орденах. Страшна лють охопила Грішу. Він кинувся за втікаючою Ксенькою і, догнавши її за оборогом, пробував зловити впів та кинути в сіно. Вони шамоталися, а Гріша хропів: «Падажді, я тебя научу культуры, бандеровка». Та в цей мент грянув глухий стріл, і нахабна правиця безвладно опустилася додолу. Ще було чути репетування заржавілого замка, але вистріл уже не обізвався. Переляканому на смерть Гріші здавалося, що він уже вмер. Його зразу кинуло бойове похмілля. Він ще завважив, як через пліт майнула червона Ксенчина спідниця, а за нею постукотили босі ноги, що унесли іржавого кріса, а потім сів на подвір'ї і оглянув свою ранену руку. Сльози капали йому з очей, а уста заєдно шепотіли: «Вот культура».

Неславний був поворот мокрого Гріші крізь село. Та коли вийшов поза гумінках у бурячані поля і побачив «местних тьоток», що сапали буря-

ки, лють і жаль охопили його новою хвилею. От і дівушкі чемні у тих хахляцьких тьоток! От – «бандеровское поведєніє!». Рука нестерпно болить, а де ж його гуска і сметана, і все? І потягло Грішу між «местних тьоток».

– Гей, хахлушки, кидайте работать та ідіте спасать сержанта НКВД, каторого хатела пагубить бандеровская дівушка. Нада ручку бальную харашо перев'язать да сметанкі, молочка дать попить.

Газдині вже давно мали на оці большевика, що йшов межею. Заки він говорив, вони пильно його розглядали.

– Ой куми ж мої солодкі, – скрикнула нараз одна. – Та ж то той, що на облаві мою Ксеньку напастував.

– А мені здається, – кризь затиснені зуби прошепотіла друга, що мого старого вішав.

– А нуте подякуємо йому за те красно, – скрикнула третя і, не надумуючись, вїхала йому сапою між очі.

Густо посипалися удари сап, аж зашуміли спідниці і позлітали з голов хустини, як оперені птахи.

«Некультурна» смерть була сержанта НКВД – Гріші.

Героїка

Вже третій тиждень триває бльокада Чорного Лісу. Обложєні всі дороги, доріжки, стежки і проходи; щодня здовж оточеного перстеня палають на снігу багаття, чути російські вигуки, а часто також «гармошку». Большевики й не думають уступати. Вони знають, що цим разом їм напевно вдалося оточити курінь к-ра Рися та що знищення його – лиш питання часу. Бо хоч не вдалося їм донині стрінутися з повстанцями Рися, то все-таки вони певні, що він маневрує десь у середині замкненого колеса і до бою з ним прийти мусить. Чия буде перемога, большевики не сумніваються; досить уже «напсував» советських людей курінний Рись. Але остання його засідка на автоколоні обласного НКВД доповнила мірки: Рись мусить згинутися разом з своїми «бандьорами». Не раз уже кругом нього ткали свою павукову сітку «кращі» командири НКВД, сотні сексотів і розвідчиків, але тепер він уже не прорве її – і полк. Тараскін обняв вдоволенням поглядом величезний табір, де палаючі ватри, із позавішуваними над ними «котьолками», освічували дикі обличчя пограничників, гладкі – енкагєбистів, зухвалі – енкаведистів, підлесло-покірні – «стрибків».

«Не солодко десь нині бандерівцям, хуртовина така», – думає большевицький полковник, захищаючи під шию ковнір від гострого вітру зо снігом та зближаючись до вогню.

* * *

До табору повстанців чути нині виразно, як ніколи, «гармошку», і «галайкання» чути. Високо понад кущі стелиться навіть хвилями червона за-

грава від ворожих вогнищ, в якій зараз починають танцювати божевільні сніжинки, як мільйони дрібних нічних метеликів. В таборі обов'язує цілковита тиша. Вогнів не палять уже віддавна. По багатоденнім, а властиво багатонічним, маневруванню – це перша ніч відпочинку. Але і так не спиться. Мокрі, напухлі від холоду і довгих маршів ноги та крикливий від голоду шлунок не дають спати декому, а декому вже так якось тепло, що й їсти не хочеться, і очі блистять, як блудні вогники, і думається так гарно, лиш встати раз поклавшись, дуже важко. Як би так пішов тими рядами та заглянув під кожне задумане чоло. Побачив би різні, так як же подібні образи. Бо й про що думається, як сніг тебе покриває тоненько, а там щораз грубшою вереткою, як вітер виграє на твоїм тілі загодні мелодії, як завтра чи позавтра жде останній бій. Про життя твоє буйне, що заблиско смолоскипом і, не догорівши, згасне завтра, про хату твою, з якої ти вийшов на шлях свій, все одно – чи висока, чи низька вона, чи розкішна, чи вбога, чи вітцівська, чи мачушина була; горить вогонь, а на столі плетені калачі та страва «для мерців», деś щедрують (нині щедрий вечір)...

Сніг паде зверху і присипує всі мрії, щоб ніхто не підглянув, лиш вихор, як напрасний енкаведист, хоче їх видерти, вишарпати із кволого тіла.

Один стрілець, Пампух (він уже пробував зватися Сокіл і Кедр, і Орленко, та не прийнялося), не підпадає під святкові настрої та виграє крізь сон на своїм маленькім носіку нечувані фанфари. Про нього знають усі, що коли нема що їсти, то він спить, та хай би хто хоч найменший шматок ковбаси, чи не станув би зразу на рівні ноги стрілець Пампух – твердить про нього Летун, що розсівся на купі смєречини, як можна найкраще, та стиха, широко розмахуючи руками та всім тілом, від часу до часу навіть встаючи для кращої демонстрації – «баєрує» кружок слухачів, що зібралися коло нього. Стр. Летун заступає думку, що коли говориться, то значно тепліше.

– То я, – каже Летун, – сплю собі спокійно в оборозі, як чую, щось з-під мене сіно смик, а потім знову – смик. Я відкрив очі, перехрестив рота, обернувся та далі сплю. Та колись знову хтось з-під мене сіно – смик, та ще й тручає. Дядько, думаю, чортів син, чесного партизана з оборога викидає, та й підношуся. Заглядаю, ба, та бачу, що оборіг довкруги обступило щось чорне – большевики, думаю, та за «фінку». Коли чую, «воно» хримкає. Ну, і що ви думаєте? – тут стр. Летун повів очима по слухачах, а коли побачив, що вони нічого «не думали», кінчав: – Диків ціле стадо ходить довкруги мене, а я серед них, ще й один за сіном пхається. Тоді я засідаю скраю, уважно. Дик знову під мене рило – тиць. А я на нього – гульк, вже й за щітину тримаюсь.

– Та йди, йди, Летун, що брєшеш, це ти щітини від свого кожуха крізь сон наївся, – сміються стрільці.

– Як щітини з кожуха наївся, то не оповідаю далі, – обурився ображений Летун, всадив руки в кишені та закопчив губи.

– Оповідай, оповідай, хай буде, – ще й сіпають за поли зацікавлені стрільці.

– Тільки вважай, щоб дик ще в слона не перемінився, – докидує котрийсь, але, згромлений поглядом Летуна, вмовкає.

– От я, – продовжує Летун, – в'їхав так поміж стадо, «фінку» з плечей... – і йде Летунове оповідання плинно та легко, а стрільці даються вести його фантазії і ось уже, як діти казкового медяника, смакують у думці пахучу дикову печеню.

Під сосною заkostenілий, вернувшись з розвідки, спочиває молоденький чотовий Явір. У нього 17 років, та життя не щадило цієї дитини. Брак двох пальців – на лівій, одна дещо неповоротна нога свідчить про це. Батько його, священник, сказав йому з приходом большевицької навали: «Доки я міг, посилав тебе у школу і годував, а тепер я піду, певно, в Сибір, а ти молодий, тебе шкода, може, Україні послужиш. Мусиш бути сам і давати собі ради. Іди, куди хочеш». І теперішній чот. Явір найшовся, «де хотів», в УПА. Вже був два рази ранений, раз покалічений, попавши живим в руки ворога, дорізувався ножиком, від чого нині у нього глибокий шрам, раз горів у запаленій хаті, зблизька бачив насилля, смерть. У молодій душі побіч ідеї вже й полину та гірчиці назбиралося; скалічена терпінням та жорстоким змагом його молодість. Від кількох тижнів щойно призначений він чотовим. Муж і дитина рівночасно. Та нині тонка шинеля його криє глибоку таємницю. Там, у грудній кишені, віднедавна захована фотографія. Літня квітка зацвіла на дорозі, зветься: перша любов.

І чот. Явір, засунувши руки в рукави, гріється тою любов'ю.

З розвідки якраз вернувся рой. Гроза зі своїм роєм. От стоїть він, підкомандний і командир кур. Рись, та дивляться у вічі один одному. Обидві пари очей сірі, спокійні. Одні дивляться спокійно-вірною, а другі – спокійно-рішучо.

– Так кажете, що цей яр замкнений, – повторює за ройовим, зажурено як би, курінний.

– Нічого, так, значить, будемо мати бій, – за хвилину додає байдуже.

– Так є, друже курінний, будемо мати бій, – як відгомін, промовив рой. Гроза.

І знову лишився кур. Рись сам. Він ніколи не втомлений, ні сплячий, ні пригноблений, ні радісний. Завжди такий самий. Випрямлений і спокійний, не раз грізний. Своїми сірими очима дивиться проникливо не на чоловіка, а кудись у саме нутро його, мов сверликами, просверлює душі. Лиш як бій має бути, курінний веселіє дещо і оживлюється. Знають хлопці: чим бій заповідається тяжкий, тим ласкавіший, веселіший курінний.

Ось іде він поміж хлопців, що зриваються на його вид, як наелектризовані, ласкавий, усміхнений, тут і там кидає то жартівливе, то кріпке воєнське слівце, як би не було хуртовини, голоду. Бльокади, знемоги. Хлопці чують перед наказом: буде бій. І вмирає у душі якась квола, змучена і голодна істота, а родиться молоде тигреня.

* * *

Досвіта весь курінь уже окопався на позиціях. Лиш стрілець Пампук, засапаний, кінчає ще «ямку» на свого скоростріла, та Летун маскується серед снігу.

З окопа до окопа, з позиції до позиції перекидаються шепоти, бадьорі тихі вигуки, останні вказівки. Кожна душа, як сокіл на рамені в сокільника, дрожить, напружена, щоб на найменший знак хижо піднятися.

* * *

Вже три години шаліє лютий бій. Вже сім разів большевицька потво-ра простягала незчисленні рамена, щоб захопити цей гордий горбок, але кожний раз поверталася менша, скорочена і скривавлена, залишаючи намул грязьких тіл. Горбок гудів вибухами, палахкотів вогнем, та, вкритий шапкою димів, не здавався. За восьмим разом полк. Тараскін зі свого командирського місця почув нечуване – горбок заспівав.

– Ну і що ж, як умри прийдеться... – поніс ліс.

– Ми у вічі сміємося смерті, – відповів відгомін.

– А вмирати прийдеться лиш раз, – докінчував поважно стрілець Пампук, закладаючи нову ленту до свого скоростріла.

Цільні неслися сальви повстанських автоматів, злущо скреготіли кулемети, грюкотіли гранатомети. І хоч земля кругом прибиралася безустанку, ніби китицями барвистих пер, вибухами, а горбок почорнів, як зорана весною нива, і кулі крутилися, як працюваті бджоли, несучи смерть і тут і там, і тут і там, – не чули цього повстанці. Вправне око прицілювалося та слідкувало за ціллю, лента виляса за лентою, та тут же перемінювалася у грізного косаря, що косив, косив. У грудях щось співало і хотіло вирватися, сказати, що то за Україну, за знущання, за голод, за смерть, та визволялося піснею широкою, могутньою.

– Наша сотня ударна, залізна, – співають стрільці, і вже не Летуні вони, Громи, Явори, Жуки, лиш сотня одна, єдина, дорога, одинока. Очі в секунді з гордістю завважують друга, товариша боевого змагу, у тяжкому бою, вірного, близького:

– Наша сотня в бою багатир, – несеться з переконанням, гордо та віддано закінчується про «завзятого друга командира».

– Ну і що ж, як буде виглядати, – підхоплює чотовий Явір, високий, застяттий.

І переливається пісня срібним гомоном, хоч не один голос, який зачинав її, не докінчує.

Вже сонце закривавило заходом небо, а бій триває далі. Як звечоріє, курінь поведе протинаступ, щоб прорватися з ворожого оточення.

Та заки на небі засвітилася перша зірка, із недалекого гостинця почувся зловіщий грюкіт танків. Ворогові ішла підмога. Прориватися треба було негайно.

Курінний ще раз оком обкинув поле бою. Трупи, як порозкидане, непотрібне лахміття, понищена, покинута зброя, глибокі, як рани, ями, ви-

верти. «Є й наші ранені», – зауважує курінний. «Стягання їх припізнить та утруднить наш відхід», – додумує він думку, даючи рівно знак: у наступ!

* * *

Санітари підбігли перше до чот. Явора, який знову нині ранений. Знову «пеховата», як він каже, нога, але ще й живіт.

– Друже чотовий, – легко торкають його, що як би дрімав.

Яворові болісно, що його будять. Він ледве вспів перебороти біль і по- нестися туди, куди тягнуло його серце. Ситуація для нього, чотового, ясна. Не можна таким трупом, як він, обтяжувати відступу товаришів.

– Ідіть друзі, вам спішно... Я маю гранату...

Санітари оторопіли. Як же їм залишати чотового? Один наблизився, щоб насилу підняти його, та рука раненого сягнула до пістолі, а уста прошепотіли з зусиллям:

– Не зважся, бо вб'ю!

Санітари приступили до інших, що впали разом з Явором. Та всюди, із поглядом в бік Явора, лиш одно, затяте: «Не важся! Ідіть швидко, ідіть».

– Я залишаюся.

* * *

Стрілянина віддалювалася і віддалювалася. На вечірньому небі запаливалися, як квіти у ніч Іванову, барвисті ракети, десь кривавилася заграва і розривалися гранати.

Янголи з високого неба сіяли решетом зіркатий сніг, а ніч ткала з нього біленьке, чисте шпитальне рядно.

Цих десять ранених лиш ним укривалися...

Лежали тихо. Не говорили. Крізь затиснені від болю уста вилітав часом тихий зойк, часом ще тихше якесь ім'я. Хто зна, які фата моргани малювала смерть перед примерклыми вже очима?

* * *

Здалеку занесло російською лайкою і чути було скрипіння чобіт.

– Друзі. Будьмо готові, – пронеслося з-над кривавої калюжки, де лежав чот. Явір.

Десять пар рук зашолопало поміж снігом.

Большевики були ближче і ближче. Темні постаті нахилилися над кожним тілом, освічуючи ліхтарками обличчя та розглядаючи докладно. Ціла група зближалася до давніх повстанських позицій. «Ранених бандеровців давати як можна більше, будем слухать» – добре йому казати, – перекиривлявся якийсь голос, – коли ж тобі здасться ранений «бандьора» від «Рися»?

Він підніс свою ліхтарку в очі Яворові...

В цей мент закричав, як потвора стогорла, грімкий, багаторазовий вибух.

* * *

Семпер Фіделес

Пізня осінь. Сумерк брудною лахою чіплявся до галузей обмоклих дерев та сповзав униз. Сніг і дощ, взявшись за руки, похапцем збігали на землю, щоб, як пара розпусників, засипати у бруднім болоті. Грязна глина розмоклась аж десь геть до нутрощів землі, а дрібні струмочки, що влітку лиш слизили, як сльоза в каправому оці, серед центурій та рудих поліських пісків, тепер розкислися і безліччю потічків, озер, трясовин розлізлися довкруги. Лиш сосна, стаючи на покручених, розчепіrenих коріннях, як на велетенських пальцях, перейде тут і там по тому болоті, лиш мохи мочать м'які бороди у холодних водах та буки де-не-де ввічливо понагинали довгі рамена мостом для мавок, щоб не замочили ніжок у грязі, а деякий з них старий, вгідливий, без молодечих претенсій поклався прямо під перину моху і спочиває по сторічному труді. Десь сови світять фосфоричними очима і закричав пугач. Пустка.

Колишньою стежинкою, переплигуючи калабані та з трудом шукаючи сухішого місця, великими чоботами, що залишають у грязі глибокий слід, якнайшвидше йдуть три стрільці гусакom, у «партизанській віддалі». Видно, не тутешні, бо нарочно не йшли б через міноване поле. Ось з кущів вилазить ще четвертий, невидний товариш та слідкує їм за п'ятами – смерть. Вона забігає дорогу першому, кокетливо споглядає у його молоді очі, граючись, наступає висунений вперед чобіт...

На всіх інструментах, від травички найтоншої – клярнету, аж до рамен грубезного дуба – труби, грає осінній вихор увертюру. Кінчає встеклим «фуріозo» – куртина йде вгору.

– Боже мій, яка хуртовина! – крізь вітер падають слова першого, та доходять до другого здушені, як мертвонароджені немовлята. Стрілець намагається краще затулитися в мокру шинелю, але вітер вириває йому її з рук та б'є його полами, як розлючений когут.

– Може, ще нині доб'ємося на пункт, мусимо! Іди швидше, – по хвилі кидає другий першому.

Та дорога першого вже кінчалася. Ще лиш десять кроків йому осталося. З-над болота блиснув вибух, постать першого ще дивно підплигнула, але згодом лягла тихо.

Другий, обтираючи кров з покаліченого обличчя, нагнувся над першим.

– Міна, – шепнув і, зо зморшкою на чолі, розглядав купу нутрощів, що недавно була йому другом і приятелем.

Ще була якась суперечка між другим і третім стрільцем. Видно було, як обидва намагалися йти першим. А потім другий передав третьому якісь папери та залишився таки попереду. Він переступив мертвого товариша і подався із стежки трохи вбік.

Йому судилося ще двіста кроків... Як ніч западала, витягнув третій пістоль та добив другого, якому міна відорвала обидві ноги та вигризла бік.

Тут третій довго, хвилину, думав і думав, дивлячись у небо та обтираючи брудним рукавом щось як би сльозу, а потім, диткнувшись рукою до паперів, захованих у грудній кишені, звільна, не оглядаючись більше, ішов далі.

Що потім було, він не знає.

Тепер лежить на чомусь мокрому і слизькому, в цілковитій темряві, і дуже йому зимно. Чує нестерпний біль у правому рамені, а в клуб як би вгризся який собака, в устах грізний несмак. Він з трудом відкриває, як би зіплені, повіки і хоче диткнутися долівки під собою. Але чує у рамені лише більший біль. «Вже немає руки», – виринає йому в свідомості. Він чує, як щось душливе підсувається йому в горло і хватає цупкою рукою за горлянку. Він хоче кричати з жалю... Але який глузд!? І ноги певно немає, він уже це знає, але не справджує. Пощо. На думку приходить пістоля, але й лівиця позбавлена пальців, уже не буде стріляти ніколи. Почуття страшної безсили родиться у нього в душі – страшніше від болю, ран, холоду, пітьми. Бути молодим, дужим, озброєним жовніром і статися в одній хвилі свідомою свого горя купою закривавленого м'яса, кинутою на паству ворогові, муки голодової смерті, бути готовим на бій око в око, зброя проти зброї, або хоч кулак проти кулака, а даватися точити хробакам та голодній пухлині – це вершок людського терпіння, перед яким найбільша людська відвага мала і дрижуча. І стрілець вив би хіба від цієї найбільшої своєї рани – безсилля. Та тільки груди його заходили в сухім спазмі, що плачем мав би бути, як би цей хлопець не був мужчиною і повстанцем. Спазм втих, лиш тіло дрібно дрижало на холоді.

Розпука сіла в головах, як гідка ропуха, та не зводила зі стрільця своїх холодних жаб'ячих очей. Не вступалася.

Потім, здається, був ранок. По довгих осінніх негодах вперше вставало пишне, холодне сонце. Дерев, що вчора були, як обмоклі кури, нині пробували сушитися, а всі болота, калюжі покрилися тонкою, тендітною шкаралупкою льоду. Стрілець приглядався до обридливих, червоних ран, з яких тонким струмочком витікала кров та вливалася у два замерзлі червоні озерця. Його тіло скакало від холоду по твердій закостенілій землі, як тіло зловленого коропа; яке воно слизьке від верстви льоду, що покрила за ніч потерту шинелю.

– Я, певно, збожеволію, – подумав стрілець з жахом. За годину з тугою ждав тої хвилини.

– Тепла, дрібку, – благало змучене тіло. Стрілець вже не раз, хоч насилу, розглядався кругом. Та копець сіна, що в цій пустині міг йому бути єдиною базою, був так далеко. Вже кілька разів, опираючись на безпальцій лівиці, пробував він повзти, та млів щохвилі.

Увесь день тривала вперта мандрівка. Повз і млів, повз, млів і знов повз. А коли вечером простір двіста метрів був поборений, непритомний, він кидався і говорив щось незрозуміле до ранку.

Хотів до мами. Мама обв'язала б йому ці страшні стрипки м'яса чистим м'яким платочком і положила б у ліжко. Він поклав би її руку під своє обличчя. З цієї руки йшло б тепло і ще щось ніжне, невловиме. Вона говорила б тихо, лагідно і називала б його по імені. Він пригадав собі звук свого імени, яке закрили пізніші псевда. Він, може, ще жив би...

Увечорі було чути виття вовка. «А що, як він прийде до мене», – слизький страх пробіг плечами безбронного.

Потім був знов день. Та в цей день з полудня, зваривши в хаті обід, прийшла до стрільця мама. Така ласкава, усміхнена. Вийшла з-поза отої сосни та сіла коло нього. Нічого не говорила, як би знала про все. Лиш сіла коло нього та взяла його голову на свої коліна. І співала йому:

Ой, спи, дитя, колишу тя,
Як не заснеш, залишу тя,
Як не заснеш, залишу тя.
Положу тя під вербами,
Сама піду з козаками,
Сама піду з козаками.
Будуть вітри повівати,
Будуть тебе колисати,
Будуть тебе колисати...

– Але ти не підеш з козаками? – питався стрілець, як колись. – Я не хочу, щоб мене колисали вітри.

А мама лиш усміхалася. Але потім йшла. І кожного ранку стрілець бився знову сам. І так йому було зле. Ждав вечора. Вечором знов: прийде мама, і може, він нині затримає її.

Та раз замість мами прийшов сірий вовк. Стрілець наперед побачив у кущах два прегарні святоіванські хрущі, а потім ніби діаманти, що мінілися криваво, зелено, синьо, цитриново, срібно, фіолетно. Як би стрілець мав такі діаманти, то подарував би їх мамі, може, залишилася би у нього. А й так подарував би. Хай би носила на своїх тонких, добрих пальцях. Потім стрілець побачив, що то не діаманти, а вовчі очі. І ось дивилися вони один на одного, немічна людина і дикий звір. Жах тряс стрільцем, як хуртовина бідним осіннім листком. В однім менті він чув теплий віддих звіряти та його м'яке хутро на своїм обличчі. Та вовк погордив тим останком людини. Відійшов. Стрілець бачить у місячному сяйві надуті чорною пухлиною, як подушки, свої рани та думає з полегшою: «Може, я вже нині вмру. Й мами сьогодні не було. Це, певно, не мама приходить, це я лиш так блуджу в гарячці», – думає він далі. Рани якось не болять. Стрілець роздумує, чому він не збожеволів донині. «А може, збожеволів, – міркує, – хто його знає?». І розбирає до ранку на різних можливих прикладах цю проблему. При тім з'їв би що-небудь.

На другий день «мама прийшла» зараз зранку. Така ясна, в білій святковій сукні, молода і гарна. Казала, що прийшла скоріше, бо буде його,

може, нині женити. Але стрілець не хоче женитися, хіба аж добре виспиться. Він поклав голову на її коліна, такий сумний, сумний. Було йому м'яко і добре. Заснув.

* * *

Коли опівдні ліниве сонце пробувало виглянути на хвилю з-за чорних хмар у поліську пустку, освітило купку пухлини та робачливих ран. Відкриті очі дивилися прямо в обличчя сонцю, не прижмурюючись вже перед його гідністю. Вишкірені зуби сміялися з комедії, що зветься «життя».

Недалеко проходжувався крук та заглядав із чутливою цікавістю у ті очі та уста. Немов би він один розумів цей погляд, цей сміх.

Сонце сховалося чимскоріше.

* * *

Не раз вичісували коси у землі дощі, не раз пудрили її голову сніги. Місяць уже багато разів був струнким юнаком, череватим буржуем та немичним стариком. Навозилася дзвінками санками зима, та й весна відгуляла свою юність; вже літо допивало свій весільний бокал, коли стежкою поміж зацвілі дзвіночки і незабудьки у поліській пустині швидко бігли, втікаючи, видно, два озброєні юнаки. Вони несли якусь не надто велику, але, певно, важку скриньку.

* * *

Здалеку було чути як би стукіт погоні.

– Глянь, – нагло сказав молодий, здригаючися. Старий побачив за пару кроків перед ними кістяк у лахмітті, що лежав поперек стежки.

– Глянь, – крикнув старий, показуючи на другого такого самого, трохи далі, під копицею торішнього сіна.

Стукіт погоні приближався. Старий ще ледве мав час зарити скриньку в сіно, під голову трупа, та потягнути молодшого за собою у близькі корчі.

На стежку галопом в'їхав перший їздець із зіркою на чолі. Далі було видно їх ще більше. Та нагло кінь першого затанцював на місці та почав цофатися, храпаючи та дрижачи. Їздець зауважив поперек дороги кістяк, а далі, під копицею сіна, другий, а там, збоку, щось як би третій.

– Міноване поле, – зголосив він, цофаючися, офіцерові.

– Завертатись, – впала по хвилі коротка команда. За хвилину хлопці висунулися з кущів.

– Добрі друзі, урятували нас навіть по смерті, – сказав перший.

– Та що там нас, от там важливіше, – кинув другий, показуючи в напрямі скриньки, під головою у мерця.

– Маю одну ідею, – несміливо почав молодий, звертаючи очі на товариша, то на трупа.

– Ну?

– А що, якби ми тут примістилися? Вони нам допоможуть. Знаєш, провідник казав про безпечне місце?

* * *

Вже півроку йде підпільна друкарня. Часописи, брошури, летючки, як метелики, несуться по краю, тримають за руку народ у змаганню, купують у крицевій купелі його серце, і в несвідомих недавно руках його меч. Підносять голову слабі, героями стаються сильні. Іде слово правди у світ брехні. Підносять голову замучені: робітник, колгоспник, борець.

Дрожить ворог перед словом. Він, як собака, тропить слід до таємної друкарні. Та там, на мінованому полі, пильно бережуть її троє друзів, що загинули колись осінньої ночі.

На самому вході примістився «мамин син». Як колись колисання, слухає тихенького, притаєного стукоту машини.

Смерть їх колись забрала, та Організація не дала ще свого звільнення. І ось вони всі три далі на службі, з а в ж д и в і р н і.

Далі буде

УПА чи ОУН-УПА

(Міркування, спричинені книгою: Гончарук Г., Нагайцев О.
Украинская Повстанческая Армия в литературе и документах. –
Одесса: «Астропринт», 2001. – 180 с.)

Звернення одеських учених – викладачів вищого навчального закладу – до вивчення документів про бойові дії збройних сил України в боротьбі за власну державу в період Другої світової війни відповідає вимогам часу. Адже в повоєнні роки боротьба з повстанським рухом в Україні подавалася як ліквідація бандитизму, про що зауважують і автори у висновках книги. У першу чергу, їх цікавить методологія подачі документів про діяльність УПА різними авторами. У I розділі об'єктом їхнього дослідження стали відомі праці М. Лебеда, П. Мірчука та мемуари Я. Стецька й отамана Т. Бульби (Боровця). У II розділі вони аналізують документи, наведені в книгах «Військовий суд оперативної групи „Висла“» (Торонто, «Літопис УПА», 1992, 680 с.), В. Косика «Україна і Німеччина в Другій світовій війні» (Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993, 660 с.) та В. Сергійчука «ОУН-УПА в роки війни. Нові документи» (Київ: «Дніпро», 1996, 496 с.), широко звертаючись до матеріалів преси та 6, 7, 21 томів «Літопису УПА».

Г. Гончарук і О. Нагайцев поставили за мету привернути до документів про бойові дії УПА увагу науковців, здатних неупереджено висвітлювати Визвольний Рух в Україні, однак їм самим так і не вдалося подолати стереотипи, які склалися ще за советських часів.

Насамперед, не можна погодитися з їхнім твердженням про те, що «умови світової війни були не кращим часом вияснити і вирішувати національні проблеми» (с. 175). Історія свідчить, що в обох світових війнах народи Європи вирішували перш за все власні національні завдання. Даючи відсіч злочинним претенсіям Гітлера і Сталіна на світове панування, відстоюючи, за словами авторів, «загальнолюдські інтереси позбавлення від нацизму», уряд кожної держави дбав передусім про звільнення від гітлерівців власної території.

Звинувачуючи В. Косика та В. Сергійчука в «тенденційному підході до роботи над документами» (с. 99), автори водночас не спростовують твердження В. Косика про те, що велика концентрація советських партизанів (під командуванням Сабурова і Ковпака) призвела до репресій серед населення з боку німців восени 1942 року (с. 90). У дійсності ж партизанські рейди в першу чергу мали на меті перешкоджати організації загонів УПА. Для Г. Гончарука і О. Нагайцева Ковпак – видатний діяч партизанського руху в Україні (с. 48). І жодного натяку на те, що чинив він не на користь

Україні. Дослідники визначають дивізію «Галичина» як «есесівську», і тут же міститься риторичне запитання – як докір В. Косикові за «тенденційність»: «Але чому нема окремого заголовку про її бої з советськими військами під Бродами?» (с. 92).

Після прочитання книги стає зрозумілим і те, що одеські історики тягнуть до розмежування дій УПА і ОУН (с. 46). Однак без Організації Українських Націоналістів, створеної в 1929 році з ініціативи Є. Коновальця та його сподвижників по УВО, тобто без широкої підтримки народу (ідеї ОУН були надзвичайно популярними, до її лав належала значна частина населення Західної України), УПА не змогла б стати тією силою, котру й понині нищать вороги української державности. Її спіткала б доля «Поліської Січі» Т. Бульби (Боровця), загони якого воювали під назвою УПА ще в 1941 році.

Етапи політичного оформлення визвольної боротьби українського народу – ОУН-УПА-УГВР – дійсно були ланками одного ланцюга. І такої думки дотримується не лише автор передмови до книги М. Лебеда «Українська Повстанська Армія УПА» (Мюнхен, 1946, 126 с.) І. Гриньох, як про це говорять одеські дослідники, а й велике число людей, одержимих ідеєю незалежності України й об'єднаних свого часу в ОУН.

У ч. І книги аналізуються дослідження М. Лебеда, П. Мірчука (Українська Повстанська Армія: 1942-1952. – Мюнхен, 1953. – 319 с.), праця Я. Стецька (30 червня 1941 р. Проголошення відновлення державности України. – Торонто: «Гомін України», 1967. – 456 с.), та найбільше уваги приділяється спогадам отамана Т. Бульби (Боровця) (Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади. – Вінніпег, 1981. – 327 с.). Книга Бульби (Боровця) розглядається останньою (І.4) і її аналіза займає 24 сторінки, тоді як дослідження трьох вищеназваних праць – разом 26. Авторами трьох попередніх є провідні діячі ОУН. Розглядаючи ті видання, одеські вчені час від часу застерігають читача з метою зниження оцінки наведених там фактів і документів; подають коментарі на кшталт «очевидно автор хотів підкреслити урядовий рівень» (с. 30), «звинувачує автор»; прямо вказують – «нам здається суперечливим таке судження» (с. 26); зауважують, «що випуски Бюра інформації УГВР не можуть розглядатися як архівні» (це на адресу П. Мірчука); називають відозви й звернення Головного Командира УПА «джерелами, що мають декларативний характер» (с. 24), ніби є відозви недекларативного змісту.

У підрозділі І.4, де аналізуються спогади отамана Т. Бульби (Боровця), автори власного ставлення не висловлюють, хоча переповідають і цитують дуже багато джерел, у тому числі й сумнівних, заглиблюючись у перипетії боротьби за керівну роль в повстанському русі, у виясненні Бульбою (Боровцем), хто більший патріот України. І лише один раз, подаючи інформацію про «масові жертви лебедівської диктатури восени 1943 року в лісах Полісько-Волинської котловини» (с. 52), зазначають, що во-

на не має документальних підтверджень. Звертається увага на упереджене ставлення отамана до бандерівців, особливо до М. Лебеда. Жодного разу ні отаман, ні автори книги не вжили вираз «ОУН-революційна». Тричі підкреслюється негативне ставлення до Акту відновлення Української Держави 30 червня 1941 року. Подано всі 12 аргументів Бульби (Боровця) проти Акту (с. 65) й процитовано злорадне отаманове: «Держава Степана Бандери зникла, як булька на воді» (с. 44). Так можна зловтішатись і над результатом проголошення IV Універсалу, адже Акт 30 червня 1941 року проголосив відновлення дії IV Універсалу, так можна сказати ще про одну героїчну сторінку нашої історії – проголошення 14 березня 1939 року Карпатської України.

Не прокоментували автори рецензованої книги й позицію отамана щодо його вимоги про багатопартійність керівного органу УПА, очорнення УГВР, хоча розподіл «портфелів» цього уряду їм відомий. На користь позиції ОУН-р є свідчення самого отамана, процитоване авторами, зокрема, твердження про те, що його «Поліська Січ» «на кожному постої – це справжня банда» (с. 42). А в ОУН-УПА була сувора революційна дисципліна: за насильницьке вилучення у населення продовольства, як і за самочинні переговори з німецьким командуванням, передбачався розстріл. Без такої «диктатури» ОУН-УПА не стала б тією силою, яку каральні органи тоталітарної системи послабили непереможеною. У цьому й полягає різниця між ОУН-УПА і УНРА, створеною 20.07.1943 року, позицію якої ненав'язливо, але послідовно (с. 52, 53, 159, 160, 175) пропагують автори одеського дослідження.

Характеризуючи останній розділ ч. IV спогадів Бульби (Боровця), автори мали б зазначити, що в організованому в березні 1945 року УНК (Український Національний Комітет) ОУН-р участі не брала. І яким частинам УПА міг давати наказ генерал Шандрук, повноваження котрого не поширювалися на ті підрозділи, якими командував генерал Тарас Чупринка (Роман Шухевич)? А ту найпотужнішу силу, дух якої сьогодні витає в Україні й викликає ненависть і страх у ворогів, становили саме військові формування Романа Шухевича.

Упередженість авторів вищезазначеного дослідження помітна й у подачі повідомлень про особу отамана Бульби (Боровця). Інформація про нього повторюється двічі дослівно (с. 34, 60). Наводяться біографічні дані й щодо інших авторів, крім доктора П. Мірчука. Тож нагадаємо, що він є автором І тому фундаментальної праці «Нарис історії ОУН» (Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968), який було видано за редакцією С. Ленкавського, одного з найближчих соратників С. Бандери. «Розконспіруванню» імен і фактів 30-річної діяльності ОУН на Українських землях П. Мірчук присвятив значну частину свого життя, оскільки ОУН була підпільно-революційною організацією, персоналії керівників якої становили таємницю навіть для її членства. Публікація «Нарисів» стала можливою після

того, як матеріяли про УПА-ОУН з поліцейських архівів Польщі та Німеччини потрапили до рук НКВД.

Якби цю книгу, зокрема розділ «Підготовка визволення Ст. Бандери з в'язниці», коли постало питання, хто стане головою ПУН після вбивства Є. Коновальця, взяли до уваги одеські автори, то не з таким захопленням передавали б зміст написаного про «фракцію фанатиків Бандери та Лебедя» отаманом Бульбою (Боровцем).

Автори задекларували продовження роботи над темою. Тож добре було б розширити список літератури для опрацювання. Приміром, чимало корисної інформації міститься в книзі «Матеріяли І міжнародної конференції про національно-визвольну боротьбу 20-50 рр. XX ст. в Україні» (Київ-Львів, 1993). Тут у доповідях Я. Дашкевича, Г. Дем'яна, Г. Щерби та ін. науковців ідеться про джерельну базу для дослідження діяльності ОУН-УПА.

Дослідникам варто було б звернути увагу й на художньо-мемуарну літературу. Наприклад, у 2001 році в Коломиї вийшли друком дві книги – «Брати грому» М. Андрусяка та «Запалала вогнем» М. Томащука. В обох ідеться про сотенного ОУН-УПА «Кривоноса» – Мирослава Симчи́ча (у другій книзі йому присвячений розділ «Людина з легенди»). В обох є опис бою, який відбувся 15 січня 1945 року в Рущорі – повстанці знищили тоді 400 чекістів, у тому числі генерала НКВД Дергачова. Вважаємо, що такого роду інформація також заслуговує на увагу науковців. Обставини цієї битви, як і багатьох інших, наприклад, у Дземброні в середині грудня 1946 року, у Шепоті в січні 1945 року, досі зберігаються в пам'яті М. Симчи́ча. Мужній повстанець відбув тридцять два з половиною роки в ГУЛАГу, і лише після 1991 року йому надали право на проживання в рідній Коломиї. Нині він ушанований як почесний громадянин міста, до сьогодні зберігає бажання працювати на відродження України.

У науковому дослідженні не можна обминати й проблему ідейного загартування вояків УПА. Саме засади ОУН перетворили звичайних юнаків і дівчат на подиву гідних вояків, котрі вразили світ своєю витримкою і мужністю. Отже, двох думок бути не може. ОУН-УПА слід розглядати в нерозривній єдності.

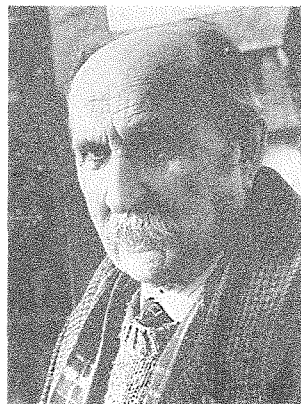
Аліна Пляченко,
кандидат філологічних наук, доцент,
Голова ВЛУЖ Одещини

Повіdomляємо все членство й патріотичну громадськість, що 22 вересня 2002 року у Львові після тривалої недуги відійшов у вічність видатний і провідний член ОУН

Сл. пам. Григорій Пришляк

Григорій Пришляк народився 20 квітня 1913 року в Новосілках, що на Львівщині. З юних літ включився в суспільне і політичне життя, був членом Пласту, робітничого товариства «Сила», спортивного товариства «Чорногорець», працював інструктором молоді в кооперативі «Сільський господар», організував осередки «Просвіти». Тричі був ув'язнений польською владою, перебував у німецькому полоні.

Сл. пам. Г. Пришляк був на початку сорокових років учасником творення революційної ОУН, був членом Проводу міста Кракова (1940-1941 рр.), з весни 1941 року – член Крайового Проводу Великонімецьчини, 1941-1944 рр. – член Крайового Проводу Західно-Українських земель, з 1944 року – співпрацівник Центрального Проводу ОУН. Був працівником Служби Безпеки ОУН.

Після арешту 20 липня 1946 року, сл. пам. Г. Пришляк був засуджений до розстрілу, а після скасування смертної кари перебував у таборах до 20 липня 1971 року. Коли в Україні проголосили державну незалежність, сл. пам. Григорій Пришляк включився в політичне життя і як націоналіст-сеньйор очолював Референтуру довголітніх членів ОУН. Видав дві книжки спогадів: «Довга дорога до волі» (Коломия, 1999), «З когорта нерозстріляних» (Коломия, 2000).

З відходом Григорія Пришляка ОУН втратила заслуженого та відданого члена, який до останнього свого подиху уболював за справи української нації, його ніколи не покидав оптимізм щодо майбутнього України. 24 вересня покійного поховано, як він заповідав, у Коломії.

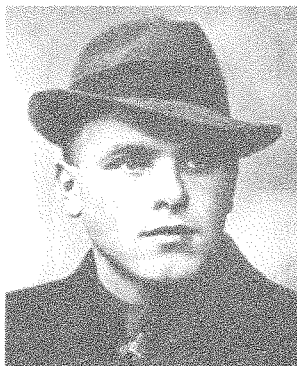
Вічна йому пам'ять!

*Провід ОУН,
Тереновий Провід України*

Ділимося сумною вісткою, що в суботу, 5 жовтня 2002 року, в Києві на 82 році життя після короткої недуги відійшов у вічність видатний націоналіст-революціонер та командир УПА

Сл. пам. Василь Галаса-«Орлан»

Полковник В. Галаса-«Орлан» народився 12 листопада 1920 року, член ОУН з 1937 року, був провідним членом революційної ОУН, політичним агітатором та командиром Української Повстанської Армії. Він був одним з організаторів політичної та збройної боротьби на Закарпатті, згодом, перейшовши в Україну, – на території Волинської та Рівненської областей. У 1953 році потрапив до рук ворога на Хмельниччині. Після ув'язнення закінчив Київський політехнічний інститут. Коли Україна стала незалежною, всіма силами поринув у громадську і політичну діяльність, був членом Всеукраїнського Братства ОУН-УПА. Був виховником молоді, зокрема, опікувався українськими сиротами.

Висловлюємо глибоке співчуття родині покійного.

Вічна йому пам'ять!

Провід ОУН

ПРЕДСТАВНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
13-15 Russell Street,
Essendon, Victoria, 3040.

КАНАДА:

The League of Ukrainians in Canada
83 Christie Street,
Toronto, Ont., M6G 3B1
Tel. (416) 516-2443
Fax. (416) 516-4033

АРГЕНТИНА:

Mr. Naum Pauk
Calle Soler 5039
1425 Buenos Aires,
Rep. Argentina

НІМЕЧЧИНА:

Ukrainisches Institut für
Bildungspolitik e.V.,
Zeppelinstr. 67/0,
D-81669, München.

БЕЛЬГІЯ:

Mr. O. Kowal
72 Blvd. Charlemagne,
1040 Bruxelles.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain,
75261 Paris Cedex 06.

УКРАЇНА:

Представництво УІС в Києві,
Київ – 34,
вул. Ярославів вал, 9, пом. 5.
Тел./факс: (044) 229-41-22.